TSHIVEṆDA LUAMBO LWA U ENGEDZA LWA VHUVHILI

Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka

Tshitatamennde tsha Phoḽisi ya Kharikhuḽamu na u Linga

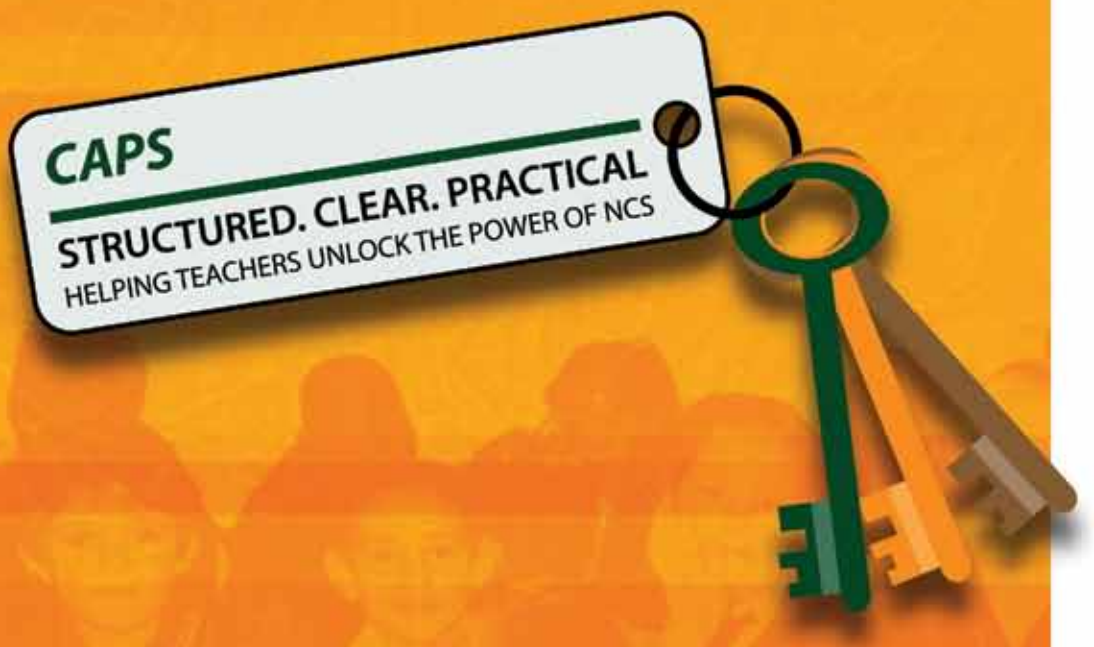

Vhuimo ha Nṱha
Gireidi dza 7-9

basic education
Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

TSHITATAMENNDE TSHA PHOḽISI YA KHARIKHUḽAMU NA U LINGA GIREIDI YA 7 – 9

TSHIVENḒA
LUAMBO LWA U ENGEDZA LWA VHUVHILI

DISCLAIMER

In view of the stringent time requirements encountered by the Department of Basic Education to effect the necessary editorial changes and layout to the Curriculum and Assessment Policy Statements and the supplementary policy documents, possible errors may occur in the said documents placed on the official departmental websites.

There may also be vernacular inconsistencies in the language documents at Home-, First and Second Additional Language levels which have been translated in the various African Languages. Please note that the content of the documents translated and versioned in the African Languages are correct as they are based on the English generic language documents at all three language levels to be implemented in all four school phases.

If any editorial, layout or vernacular inconsistencies are detected, the user is kindly requested to bring this to the attention of the Department of Basic Education.

E-mail: CAPSlangcomments@dbe. gov. za or fax (012) 328 9828

Department of Basic Education
222 Struben Street
Private Bag X895
Pretoria 0001
South Africa
Tel: +27 12 357 3000
Fax: +27 12 323 0601

120 Plein Street Private Bag X9023
Cape Town 8000
South Africa
Tel: +27 21 465 1701
Fax: +27 21 461 8110
Website: http://www.education.gov.za

© 2011 Department of Basic Education

ISBN: 978-1-4315-0520-3

Design and Layout by: Ndabase Printing Solution

Printed by: Government Printing Works

FOREWORD BY THE MINISTER

Our national curriculum is the culmination of our efforts over a period of seventeen years to transform the curriculum bequeathed to us by apartheid. From the start of democracy we have built our curriculum on the values that inspired our Constitution (Act 108 of 1996). The Preamble to the Constitution states that the aims of the Constitution are to:

- heal the divisions of the past and establish a society based on democratic values, social justice and fundamental human rights;
- improve the quality of life of all citizens and free the potential of each person;
- lay the foundations for a democratic and open society in which government is based on the will of the people and every citizen is equally protected by law; and
- build a united and democratic South Africa able to take its rightful place as a sovereign state in the family of nations.

Education and the curriculum have an important role to play in realising these aims.

In 1997 we introduced outcomes-based education to overcome the curricular divisions of the past, but the experience of implementation prompted a review in 2000. This led to the first curriculum revision: the *Revised National Curriculum Statement Grades R-9* and the *National Curriculum Statement Grades 10-12* (2002).

Ongoing implementation challenges resulted in another review in 2009 and we revised the *Revised National Curriculum Statement* (2002) and the *National Curriculum Statement Grades 10-12* to produce this document.

From 2012 the two National Curriculum Statements, for *Grades R-9* and *Grades 10-12* respectively, are combined in a single document and will simply be known as the *National Curriculum Statement Grades R-12.* The *National Curriculum Statement for Grades R-12* builds on the previous curriculum but also updates it and aims to provide clearer specification of what is to be taught and learnt on a term-by-term basis.

The *National Curriculum Statement Grades R-12* represents a policy statement for learning and teaching in South African schools and comprises of the following:

(a) Curriculum and Assessment Policy Statements (CAPS) for all approved subjects listed in this document;

(b) *National policy pertaining to the programme and promotion requirements of the National Curriculum Statement Grades R-12*; and

(c) *National Protocol for Assessment Grades R-12.*

MRS ANGIE MOTSHEKGA, MP
MINISTER OF BASIC EDUCATION

ZWI RE NGOMU

KHETHEKANYO YA 1: 3

1.1 Siangane 3

1.2 Nyangaredzo....3

1.3 Ndivhonyangaredzi ya Kharikhuḽamu ya Afrika Tshipembe 4

1.4 U avhela tshifhinga 6

1.4.1 Vhuimo ha Fhasi 6

1.4.2 Vhuimo ha Vhukati 6

1.4.3 Vhuimo ha Nṱha (Sinia) 7

1.4.4 Gireidi ya 10-12 7

KHETHEKANYO YA 2 U ḐIVHADZA NYAMBO 8

2.1 Nyambo kha Tshitatamennde tsha Phoḽisi tsha Kharikhuḽamu na u Linga tsha Lushaka 8

2.1.1 Vhuimo ha nyambo 8

2.1.2 Zwikili zwa luambo 10

2.1.3 Ngona dza u funza luambo 11

2.2 Tshifhinga tsho avhelwaho Luambo lwa u Engedza lwa Vhuvhili....14

2.3 Zwishumiswa zwa Thikhedzo zwa U funza na U Guda....14

KHETHEKANYO YA 3: MAGUDISWA NA PULANE DZA U FUNZA ZWIKILI ZWA LUAMBO....16

3.1 U thetshelesa na U amba....16

3.2 U vhala na U ṯalela....23

3.3 U ṅwala na U ṉekedza: maitele, magudiswa, zwiṯirathedzhi na zwibveledzwa....28

3.4 Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo – mutevhe wa referentsi....32

3.5. Pulane dza u funza....36

3.6 Thebuḽu ya phaḓaladzo ya zwibveledzwa....39

3.6.1 Gireidi ya 7 40

3.6.2 Gireidi ya 8 50

3.6.3 Gireidi ya 9 61

KHETHEKANYO YA 4: U LINGA KHA LUAMBO LWA U ENGEDZA LWA VHUVHILI 73

4.1 Marangaphanḓa 73

4.2 U linga ha ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe kana hu si ha fomaḽa 73

4.3 U linga ha fomaḽa 73

4.4 Mbekanyamushumo ya u linga 76

4.4.1 Nyangaredzo ya ṱhoḓea 76

4.4.2 Milingo: Gireidi ya 7 – 9 78

4.5 U rekhoda na u vhiga 79

4.6 U modareithiwa ha u linga 80

4.6.1 U linga ha fomaḽa 80

4.6.2 Mishumo ya u linga ya oraḽa 80

4.7 Nyangaredzo 80

GUḼOSARI 81

KHETHEKANYO YA 1:

1.1 SIANGANE

Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 (TKL) NCS)) tshi ṱalutshedza phoḽisi nga ha kharikhuḽamu na u linga kha miṅwaha ya u dzhena tshikolo. Gireidi ya Ṱ nga Tshivenḓa ndi Gireidi ya u Ṱanganedza (Gireidi ya Ṱ).

U itela u khwinisa kufunzele kwa kharikhuḽamu iyi, ho shandukiswa Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka hune tshanduko dza ḓo thoma u shuma nga ṅwedzi wa Phando 2012. Ho bveledzwa ḽiṅwalwa ḽa Tshitatamennde tsha Phoḽisi tsha Kharikhuḽamu na u Linga tsha Lushaka ḽithihi ḽi pfeseseaho hu u itela uri thero iṅwe na iṅwe i vhe na ḽiṅwalwa ḽayo. Ḽiṅwalo iḽi ḽi khou ya u shuma vhuimoni ha maṅwalwa a kale ane a nga sa zwitatamennde zwa thero dzoṱhe, Tsumbamaitele a Mbekanyamushumo ya u Guda na Tsumbamalingele a Thero u bva kha Gireidi ya Ṱ-12.

1.2 NYANGAREDZO

(a) *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ - 12 (Phando 2012)* tsho imela mulayo wa u guda na u funza kha zwikolo zwa Afrika Tshipembe nahone tsho imela zwi tevhelaho:

(i) Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu na u Linga tsha Lushaka tsha thero iṅwe na iṅwe yo randelwaho;

(ii) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, Pholisi ya Lushaka malugana na ṱhoḓea dza mbekanyamushumo na u aluswa ya Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka Gireidi ya Ṱ-12; na

(iii) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, Phurothokhoḽo ya Lushaka ya u Linga ya Gireidi Ṱ-12 (Phando 2012).

(b) *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ - 12 (Phando 2012)* tshi ima vhudzuloni ha zwitatamennde zwa kharikhulamu ya lushaka zwivhili zwine zwa khou shumiswa zwa zwino, zwine zwa vha

(i) *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsho Khwinifhadzwaho tsha Gireidi ya Ṱ - 9, Gazethe ya Muvhuso ya Nomboro 23406 ya 31 Shundunthule 2002,* na

(ii) *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsho Khwinifhadzwaho tsha Gireidi ya 10 - 12, Gazethe ya Muvhuso ya Nomboro 25545 ya 6 Tshimedzi 2003 na Nomboro 27594 ya 17 Shundunthule 2005.*

(c) Zwitatamennde zwa kharikhuḽamu zwa lushaka sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha pharaṱhukhu ya (a) na (b) zwo faredza maṅwalwa a phoḽisi a tevhelaho ane a ḓo shandukiswa nga zwiṱuku nga zwiṱuku, vhudzuloni hazwo ha shumiswa *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ - 12 (Phando 2012).* Tshandukiso iyi i ḓo thoma u shumiswa nga 2012-2014.

(i) Zwitatamennde zwa Thero/Sia ḽa u Guda, Tsumbamaitele ya Mbekanyamushumo dza u Guda na Tsumbamaitele a Mbekanyamushumo dza u Linga dza Gireidi ya Ṱ- 9 na Gireidi ya 10 -12;

(ii) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Phoḽisi ya Lushaka ya u linga na ndalukano dza zwikolo kha Bennde ya u Pfumbudza na Pfunzo Nyangaredzi,* yo rwelwaho ṱari kha *Nḓivhadzo ya Muvhuso ya Nomboro 124 kha Gazete ya Muvhuso ya Nomboro 29626 ya 12 Luhuhi 2007;*

(iii) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Ṱhanziela ya Nṱha ya Lushaka (National Senior Certificate): Ndalukano ya Vhukoni ha vhuimo ha 4 ha Muangarambo wa Ndalukano ya Lushaka (National Qualifications Framework (NQF);* ḽe ḽa anḓadziwa kha *Gazethe ya Muvhuso ya Nomboro 27819 ya 20 Fulwana 2005;*

(iv) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Khwinifhadzo* (*Adendamu) ya ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, Ṱhanziela ya Nṱha ya Lushaka: Ndalukano ya Vhukoni ha vhuimo ha 4 ha Muangarambo wa Ndalukano ya Lushaka (National Qualifications Framework (NQF), malugana na vhagudi vha vhaholefhali, ḽe ḽa anḓadziwa kha Gazethe ya Muvhuso ya nomboro 29466 ya 11 Nyendavhusiku 2006,* yo katelwa ngomu kha ḽiṅwalo ḽa *Phoḽisi ḽa Phoḽisi ya lushaka ya malugana na ṱhoḓea dza mbekanyamaitele na u pfukela phanḓa zwa Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ - 12;* na

(v) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Khwinifhadzo* (*Adendamu) ya ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, Ṱhanziela ya Nṱha ya Lushaka: Ndalukano ya Vhukoni ha vhuimo ha 4 ha Muangarambo wa Ndalukano ya Lushaka (National Qualifications Framework (NQF), malugana na Phurothokholo ya Lushaka ya u Linga (Gireidi Ṱ - 12), sa zwe ya dzudzanyiswa zwone kha Nḓivhadzo ya Nomboro 1267 kha Gazete ya Muvhuso ya Nomboro 29467 ya 11 Nyendavhusiku 2006.*

(d) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Phoḽisi ya lushaka ya malugana na ṱhoḓea dza mbekanyamaitele na u pfukela phanḓa zwa Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ - 12, na khethekanyo dzine dza vha kha Phoḽisi ya Kharikhuḽamu na u Linga* sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha Ndima ya 2, 3 na 4 dza heḽi ḽiṅwalo, zwi vhumba tshipiḓa tsha maga ane a fanela u tevhedzwa na maimo kana zwitandadi zwa *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ - 12 (Phando 2012)*. Ngauralo, u ya nga ha *Khethekanyo 6A ya Mulayo wa Zwikolo zwa Afurika Tshipembe (Mulayo wa Vhu 84 wa 1996),* i vhumba tshipiḓa tsha mutheo une ngawo, Minista wa Pfunzo ya Mutheo a tshea mvelelo na zwitandadi zwa fhasisa, khathihi na maitele na maga u itela u linga zwine vhagudi vha tea u zwi swikelela kha zwikolo zwa nnyi na nnyi na zwo ḓiimisaho nga zwoṱhe.

1.3 NDIVHONYANGAREDZI YA KHARIKHUḼAMU YA AFRIKA TSHIPEMBE

(a) Tshitatamende tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ - 12 tshi bvisela khagala zwine zwa dzhiwa sa nḓivho, vhukoni na zwa ndeme zwine zwa tea u gudiwa. Tshone i ita uri vhagudi vha wane na u shumisa nḓivho na vhukoni nga nḓila dzine dza ḓisa mbuelo matshiloni avho. Ngauralo, kharikhuḽamu i ṱuṱuwedza uri vhagudi vha vhe na nḓivho yo goḓombelaho ya vhupo hapo, zwi sa ambi u dzhiela fhasi kana u sathula kuhumbulele kwa mashangoḓavha.

(b) Tshitatamende tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ - 12 tshi na mishumo heyi:

- u shomedza vhagudi, zwi sa sedzi vhubvo, tshiimo tsha ikonomi na matshilisano, murafho, mbeu, tshiimo tsha miraḓo na ṱhalukanyo, musi hu tshi ṋetshedzwa nḓivho, vhukoni na ndeme zwa zwine zwa tea u gudiwa uri vhagudi vha khunyeledze mbidzo yavho, na u vha vhashumeli kha vhupo ha havho sa vhadzulapo vha shango ḽo vhofholowaho;
- u dzudzanya vhuswikeli kha pfunzo ya nṱha;
- u leludza muratho kha vhagudi u bva kha tshiimiswa tsha vhugudi u ya kha tshiimiswa tsha mushumo; na
- u ṋetshedza vhatholi mbonwasia yo eḓanaho na vhukoni ha mugudi.

(c) Tshitatamende tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ - 12 tsho ḓitika nga milayo i tevhelaho:

- Tshanduko ya matshilisano kha vhadzulapo: u vhona uri nangoho tshayandinganyelo ye ya vha i hone siani ḽa pfunzo yo fheliswa, vhudzuloni hayo hu dzudzanywe khonadzeo dzine dza eḓana dza pfunzo u itela zwitshavha zwoṱhe;
- U guda nga u ḓidzhenisa khazwo na vhusedzi: u ṱuṱuwedza u ḓidzhenisa kha maitele a vhusedzi kha ngudo, u fhirisa u guda ha u tou ṋetshedzwa zwo fhelaho sa yone ngoho;

- Nḓivho ya nṱha na vhukoni ha nṱha: maimo o linganywaho a fhasisa (gumoṱuku/minimamu) a nḓivho na vhukoni zwi teaho u swikelwa kha gireidi iṅwe na iṅwe zwo tiwaho ya dovha ya ṉea maimo a nṱha a swikeleaho kha thero dzoṱhe;

- U bvela phanḓa: zwi re ngomu na vhuvha kana zwi re mafhungoni kha gireidi iṅwe na iṅwe zwi sumbedza u bvela phanḓa u bva kha zwithu zwa tswititi u ya kha zwa tserekano;

- Pfanelo dza vhathu, vhuṱanganyi ha vhathu, fhethuvhupo na vhulamukanyi ha matshilisano a vhathu: u dzhenisa pfunzoni maitele na maga ane a tea u tevhedzelwa malugana na vhulamukanyi ha mupo na matshilisano na pfanelo dza vhathu sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha Ndayotewa ya Riphabuḽiki ya Afrika Tshipembe. Tshitatamennde tsha Phoḽisi tsha Kharikhuḽamu na u Linga tsha Lushaka a tshi nyefuli kana u dzhiela fhasi zwithu zwa phambano zwi no nga sa vhushayi, u sa eḓana, murafho, mbeu, luambo, miṅwaha/vhukale, vhuholefhali na zwiṅwe;

- U dzhiela nṱha kana u ṉea ndeme sisiṱeme ya nḓivho yapo: u ṱanganedza lupfumo lwa ḓivhazwakale na ifa zwa shango ḽino sa zwithu zwa ndeme siani ḽa u fhaṱa mikhwa sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha Ndayotewa; na

- U fulufhedzea, u tendisea, zwa ndeme na vhukoni: u dzudzanya pfunzo ine vhuvha hayo vhu a vhambedzea na ha maṅwe mashango ho sedzwa tshileme (ndeme), vhugoḓombeli na zwiṅwe.

(d) Tshitatamende tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ -12 tsho ḓiimisela u bveledza vhagudi vhane vha kona u:

- topola kana u ṱalusa na u tandulula thaidzo na u ṉea muhumbulo kana u dzhia tsheo yo dziaho (u humbula nga nḓila yo vhibvaho);

- shuma zwavhuḓi u woṱhe na musi u na vhaṅwe sa muraḓo wa tshigwada;

- ḓilanga na u laula mishumo yavho nga nḓila i pfadzaho nahone ine ya nyaula;

- kuvhanganya, u saukanya, u dzudzanya na u sengulusa mafhungo;

- davhidzana nga nḓila i pfadzaho musi hu tshi khou shumiswa zwikili zwa u tou vhona, zwiga na luambo nga nḓila dzo fhambanaho;

- shumisa saintsi na thekhinoḽodzhi nga nḓila i pfadzaho zwavhuḓi, hu na vhuḓifhinduleli siani ḽa mupo na mutakalo wa vhaṅwe; na

- sumbedza u pfesesa ḽifhasi sa tshiimiswa tshine ha vha na vhushaka khatsho. Nga maṅwe maipfi, hu tea u ḓivhiwa uri nyimele ya u tandulula thaidzo a yo ngo ḓiimisa nga yoṱhe.

(e) Vhukateli vhu tea u vha mudzi muhulwane siani ḽa u dzudzanya, u pulana na u gudisa tshikoloni tshiṅwe na tshiṅwe. Hezwi zwi nga itea musi vhadededzi vhoṱhe vha tshi pfesesa u kona u ḓivha na u tandulula zwi thivhelaho kana u thithisa u guda, vha dovha hafhu vha kona u pulanela nyimele dzo fhambanaho.

Khii kana ndeme ya u langula u vhukateli ndi u vhona uri zwithithisi zwo topolwa na uri zwo shuṅwa nga zwiimiswa zwa u ṉea thuso zwo teaho nga ngomu ha zwitshavha zwa tshikoloni, hu tshi dzheniswa na vhagudisi, thimu dza u ṉea thuso dzo tiwaho kha Tshiṱiriki, thimu dza u thusa dza kha maimo a zwiimiswa. U shuma na zwikundisi kiḽasini, vhagudisi vha tea u shumisa zwiṱirathedzhi zwo fhambanaho sa zwe zwa dzheniswa kha *Ndededzi ya u Gudisa na u Guda ha Vhukateli (2010) (Guidelines for Inclusive Teaching and Learning)* ya Muhasho wa Pfunzo ya Mutheo.

1.4 U AVHELA TSHIFHINGA

1.4.1 Vhuimo ha Fhasi

(a) Tshifhinga tsha u gudisa tsha thero dza Vhuimo ha Fhasi tsho ima nga nḓila i tevhelaho:

THERO	GIREIDI YA (AWARA)	GIREIDI YA 1-2 (AWARA)	GIREIDI YA 3 (AWARA)
Luambo lwa Hayani	10	7/8	7/8
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma		2/3	3/4
Mbalo	7	7	7
Zwikili zwa Vhutshilo • Nḓivho ya Mutheo • Vhutsila na Mishumo ya Zwanḓa • Ngudo ya Nyonyoloso • Ngudamutakalo na Matshilisano	6 (1) (2) (2) (1)	6 (1) (2) (2) (1)	7 (2) (2) (2) (1)
TSHIVHALOGUṰE	**23**	**23**	**25**

(b) Tshifhinga tsha u gudisa kha Gireidi ya Ṱ, 1 na 2 ndi awara dza 23. Kha Gireidi ya 3 ndi awara dza 25.

(c) Kha nyambo, awara dza 10 dzo avhelwa Gireidi ya Ṱ -2 na awara dza 11 kha Gireidi ya 3. Awara dza nṱhesa kana gumofulu ḽa awara dza 8 na gumoṱuku ḽa awara dza 7 dzo avhelwa Luambo lwa Hayani na gumoṱuku ḽa awara dza 2 na gumofulu ḽa awara dza 3 kha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma kha Gireidi ya Ṱ -2. Kha Gireidi ya 3 gumofulu ḽa awara dza 8 na gumoṱuku ḽa awara dza 7 dzo avhelwa Luambo lwa Hayani na gumoṱuku ḽa awara dza 3 na gumofulu ḽa awara dza 4 kha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma.

(d) Kha Zwikili zwa Vhutshilo, Nḓivho ya Mutheo (Beginning Knowledge) yo avhelwa awara 1 kha Gireidi ya Ṱ – 2 na awara dza 2 sa zwe zwa sumbedziswa nga awara kha zwitange (buraketse) kha Gireidi ya 3.

1.4.2 Vhuimo ha Vhukati

(a) Tshifhinga tsha u gudisa kha Vhuimo ha Vhukati (Gireidi ya 4-6) tsho dzudzanywa kha thebuḽu i re afho fhasi nga nḓila i tevhelaho:

THERO	AWARA
Luambo lwa Hayani	6
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma	5
Mbalo (Mathematics)	6
Saintsi ya Mupo na Thekhinoḽodzhi	3,5
Saintsi dza Matshilisano	3
Zwikili zwa Vhutshilo Vhutsila (Creative Arts) Ngudo ya Nyonyoloso Ngudamutakalo na Matshilisano	4 (1,5) (1) (1,5)
TSHIVHALOGUṰE	**27,5**

1.4.3 Vhuimo ha Nṱha (Sinia)

(a) Tshifhinga tsha u gudisa kha Vhuimo ha Nṱha (Gireidi ya 7-9)) tsho dzudzanywa nga nḓila i tevhelaho:

THERO	AWARA
Luambo lwa Hayani	5
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma	4
Mbalo (Mathematics)	4,5
Saintsi dza Mupo	3
Saintsi dza Matshilisano	3
Thekhinoḽodzhi	2
Saintsi dza Ndango ya Ikonomi	2
Ngudo ya Vhutshilo	2
Vhutsila na Mvelele	2
TSHIVHALOGUṰE	**27,5**

1.4.4 Gireidi ya 10-12

(a) Tshifhinga tsha u gudisa kha Gireidi ya 10-12 tsho dzudzanywa nga nḓila i tevhelaho:

THERO	U AVHELA TSHIFHINGA NGA VHEGE (AWARA)
Luambo lwa Hayani	4.5
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma	4.5
Mbalo	4.5
Ngudo ya Vhutshilo	2
Tshivhalo tsha fhasisa tsha thero tharu dzine ha nangwa khadzo u bva kha Tshigwada B – Anekitsha B, Thebulu B1-B8 dza ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Phoḽisi ya lushaka ya malugana na ṱhoḓea dza mbekanyamaitele na u pfukela phanḓa zwa Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ - 12,* zwi tshi bva kha nzudzanyo dza pharagirafu ya 28 ya ḽiṅwalo ḽa phoḽisi ḽo bulwaho afho nṱha.	12 (awara 3x4)

Tshifhinga tsho avhelwaho nga vhege tshi nga shumiselwa fhedzi thero dza TKL (NCS) dzi ṱoḓeaho dza tshivhalo tsha fhasisa sa zwe zwa sumbedziswa afho nṱha. Tshifhinga a tshi tei u shumiselwa thero dza u engedzedza dzo engedzwaho kha mutevhe wa thero dza tshivhalo tsha fhasisa. Arali mugudi a tshi ṱoḓa u ṋekedza kana u ita thero dza u engedzedza, tshifhinga tsho engedzwaho tshi tea u avhelwa u itela u ṋekedza idzi thero.

KHETHEKANYO YA 2: U ḒIVHADZA NYAMBO

2.1 NYAMBO KHA TSHITATAMENNDE TSHA PHOḽISI TSHA KHARIKHUḽAMU NA U LINGA TSHA LUSHAKA

Luambo ndi tshishumiswa tshi shumiswaho kha u humbula na vhudavhidzani. Lu dovha hafhu lwa vha tshishumiswa tsha mvelele na tsha zwa lunako tshine tsha shumisiwa nga vhathu u itela u pfesesa ḽifhasi ḽine vha khou tshila khaḽo. U guda u shumisa luambo zwavhuḓi zwi ita uri vhagudi vha kone u humbula na u wana nḓivho, u bvisela khagala vhuvha havho, vhuḓipfi na mihumbulo, u davhidzana na vhaṅwe na u langa shango ḽavho. Lu dovha lwa ṉea vhagudi zwivhumbeo zwinzhi na mihumbulo yo pfumaho, nga maanḓa zwine zwa nga shumiswa u ita uri ḽifhasi ḽavho ḽi vhonale ḽi ḽa khwine kha zwine ḽa vha zwone; ḽavhuḓi u fhirisa zwine ḽa vha zwone; ḽi tshi pfesesea u fhirisa zwine ḽa vha zwone. Ndi nga luambo hune u fhambana ha mvelele na matshilisano zwa sumbedzwa na u fhaṱwa, ndi luambo lune lwa nga ita uri zwo fhaṱwaho zwi shandukiswe, zwi hudzwe na u lulamiswa.

2.1.1 Vhuimo ha nyambo

U guda luambo kha Vhuimo ha nṱha hu katelwa nyambo dzoṱhe dza tshiofisi dza Afrika Tshipembe, sa, Afrikaans, English, isiNdebele, isiXhosa, isiZulu, Sepedi (Sesotho sa Leboa), Sesotho, Setswana, Siswati, Tshivenḓa, Xitsonga – na Luambo lwa Zwanḓa na nyambo dzi si dza tshiofisi. Nyambo idzi dzi nga gudwa kha vhuimo a nyambo o fhambanaho.

Luambo lwa Hayani ndi luambo lwa u thoma u wanwa nga vhagudi, ngeno Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma ndi luambo lune lwa gudwa hu tshi engedziwa kha luambo lwa hayani lwa mugudi. Luambo lwa u Engedza lwa Vhuvhili ndi luambo lu bvelaho phanḓa lune mugudi a nga lu guda, u itela uri a kone u vha na vhudavhidzani ho ṱandavhuwaho na vhukoni ha nyambo nnzhi. Luambo lu nga shumiswa kha tshitshavha kana mvelele nahone lu khwaṱhisa u pfesesa kha u fhaṱa lushaka na ṱhanganelano ya mvelele. Vhunzhi ha zwikolo zwa Afrika Tshipembe a zwi gudisi nyambo dza hayani dza vhaṅwe kana dza vhagudi vhoṱhe vho ḓiṅwalisaho, fhedzi vha nga funza nthihi kana mbili dza nyambo kha vhuimo ha Luambo lwa Hayani. Zwenezwoha, nga madzina uri Luambo lwa Hayani na uri Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma hu tou ambiwa fhedzi maimo a vhukoni ha u funza luambo, hu si luambo lwapo (Hayani) kana lwe lwa wanwa (sa kha Nyambo dza u Engedza) lini. Hu tshi itelwa ndivho ya phoḽisi iyi, u kwamiwa huṅwe na huṅwe ha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma na Luambo lwa u Engedza lwa u Vhuvhili zwi tea u pfeseswa uri hu khou ambiwa vhuimo, hu si luambo lwone luṉe lini.

Vhuimo ha Luambo lwa Hayani vhu ṉekedza vhukoni ha luambo zwine zwa ṉea zwikili zwa mutheo wa u davhidzana na vhaṅwe vhathu zwine zwa ṱoḓea hune ha tshilwa hone na zwikili zwa u kona u pfesesa zwa pfunzo zwine zwa ṱoḓea kha u guda kha masia oṱhe a kharikhuḽamu. Hu na khwaṱhisedzo ya u funza zwikili zwa U thetshelesa, U amba, U vhala na U ṅwala kha vhuimo uvhu ha luambo. Vhuimo uhu vhu ṉekedza vhagudi vhukoni ha zwibveledzwa, u takalela vhuḓi ha luambo na ha u humbulela vhune ha vha ṉekedza vhukoni ha u vhumbulula, u humbulela na u khwaṱhisedza kupfesesele kwa ḽifhasi ḽine vha tshila khaḽo. Fhedziha, khwaṱhisedzo na tshikalo tsha zwikili zwa U thetshelesa na U amba u bva kha Gireidi ya 7 u ya phanḓa zwi fhasi ha khwaṱhisedzo ya tshikalo tsha zwikili zwa u vhala na u ṅwala.

Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma (LET) zwi amba luambo lune lu si vhe lwa ḓamuni, fhedzi lune lwa shumiswa kha nyambedzano kha tshitshavha, zwi amba uri ndi luambo lwa u guda na u funza kha pfunzo. Kharikhuḽamu i ṉekedza thikhedzo yo khwaṱhaho kha vhagudi vhane vha ḓo shumisa Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma sa luambo lwa u guda na u funza. Mafheloni a Gireidi ya 9 vhagudi avha vha tea u kona u shumisa Luambo lwa Hayani na Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma zwavhuḓi vhe na vhuḓifulufheli u itela ndivho dzo fhambanaho hu tshi katelwa na u guda.

Afrika Tshipembe, vhagudi vhanzhi vha thoma u shumisa luambo lwa u engedza, English, sa Luambo lwa u Guda na u Funza (LGF). Hezwi zwi amba uri vha tea u swikelela kha vhuimo ha nṱha ha vhukoni ha English. Vha dovha vha tea u kona u vhala zwavhuḓi nga English.

Vhuimo ha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma vhu dzhia uri musi vhagudi vha tshi swika tshikoloni lwa u tou thoma, zwi a itea uri vha vha vha si na nḓivho ya luambo ulwo. Ngauralo, miṅwaha ya u thoma i fanela u tou fombe kha u bveledza vhukoni ha vhagudi u itela uri vha kone u pfesesa na u amba luambo ulwo – zwikili zwa mutheo zwa vhudavhidzani. Kha Gireidi ya 2 na ya 3 vhagudi vha ranga nga u fhaṱa nḓivho ya ḽitheresi (u vhala na u ṅwala u bva) henefha kha mutheo wa oraḽa. Vha dovha hafhu vha shumisa zwikili zwa ḽitheresi zwe vha vha vho no zwi guda kha Luambo lwa Hayani lwavho.

Kha Vhuimo ha Vhukati na ha Nṱha, vhagudi vha bvela phanḓa na u khwaṱhisedza zwikili zwa U thetshelesa, U amba na U ṅwala. Kha vhuimo uvhu vha guda u shumisa Vhuimo ha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma, English, nahone vha tea u ḓiwanesa vha fhethu hune lwa ambiwa hone. U ombedzela huhulu hu teaha u iswa kha u shumisa Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma kha ndivho dza u humbula na u elekanya. Izwi zwi thusa vhagudi u bveledza zwikili zwa akhademi zwa kuhumbulele na kupfesesele (khoginithivi), zwine vha zwi ṱoḓa musi vha tshi guda thero dzi ngaho sa

Saintsi dza Mupo, Mathemathiki, nz, nga English. Vha dovha vha didzhenisa vhukuma kha zwibveledzwa zwa ḽitheretsha vha dovha hafhu vha thoma u bveledza vhukoni ha u vhona zwa lunako na u humbula kha luambo lwa u engedza lwavho.

Musi vhagudi vha tshi swika kha Vhuimo ha Nṱha, vha tea u vha vho no vha na nḓivho yo ṱanḓavhuwaho ya Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma zwi tshi elana na zwoṱhe zwikili zwa u humbula na u elekanya na zwa u vhukwamani na vhaṅwe zwa maimo a nṱha. Honeho, ngoho ndi ya uri vhunzhi ha vhagudi vha kundelwa u ita nyambedzano kana u davhidzana nga nḓila i pfadzaho musi vha tshi khou shumisa Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma. Ngauralo, khaedu kha Vhuimo ha Nṱha ndi ya u dzudzanya thikhedzo u itela vhagudi avho khathihi na u vhona uri ṋetshedzo ya kharikhuḽamu i khou bvela phanḓa kha vhagudi avho na u swikelela zwikalo kana maimo sa zwe zwa tetsheliswa zwone kha gireidi dza phanḓa. Maimo aya a tea u vha nga nḓila ine vhagudi vha tea u kona u shumisa Luambo lwa u Engedza nga nḓila ya maimo a nṱha hu na ndingedzo dza u vha dzudzanyela musi vha tshi ya phanḓa na pfunzo dza nṱha kana kha ḽifhasi ḽa mushumo. Ngauralo, hu khou themendelwa uri, hune zwa konadzea, vhagudi kha Vhuimo ha Nṱha vha tea u gudiswa zwiteṅwa zwithihi kha vhuvhili ha nyambo dzine dza ṋekedzwa kha tshikolo henefho kha mumono wa vhege mbili.

Vhuimo ha Luambo lwa u Engedza lwa u Vhuvhili vhu dzhia uri musi vhagudi vha tshi swika tshikoloni lwa u tou thoma, zwi a itea uri vha vha vha si na nḓivho ya luambo ulwo. Ngauralo, miṅwaha ya u thoma i fanela u tou fombe kha u bveledza vhukoni ha vhagudi u itela uri vha kone u pfesesa na u amba luambo ulwo – zwikili zwa mutheo zwa vhudavhidzani. Kha Gireidi dza 4-6 vhagudi vha ranga nga u fhaṱa nḓivho ya ḽitheresi (u vhala na u ṅwala u bva) henefha kha mutheo wa oraḽa. Vha dovha hafhu vha shumisa zwikili zwa ḽitheresi zwe vha vha vho no zwi guda kha Luambo lwa Hayani lwavho na Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma.

Kha Gireidi ya 7 – 9 vhugudi vha bvela phanḓa na u khwaṱhisa zwikili zwa u thetshelesa na u amba musi vha tshi khou bveledza zwikili zwa u vhala na u ṅwala.

Musi vhagudi vha tshi swika kha Vhuimo ha Nṱha, vha tea u vha vho no vha na nḓivho yo ṱanḓavhuwaho ya Luambo lwa Nyengedzedzo lwa u Thoma, vhuhulu ho sedzwa zwikili zwa u humbula na u elekanya ha maimo a nṱha. Fhedzi-ha, ngoho ndi ya uri vhunzhi ha vhagudi vha kundelwa u ita nyambedzano kana u davhidzana nga nḓila i pfadzaho musi vha tshi khou shumisa Luambo lwa Nyengedzedzo lwa u Thoma. Ngauralo, khaedu kha Gireidi dza 4 - 6 ndi ya u dzudzanya thikhedzo u itela vhagudi avho khathihi na u vhona uri nzudzanyo ya kharikhuḽamu i khou bvela phanḓa kha vhagudi avho na u swikelela zwikalo kana maimo sa zwe zwa itiswa zwone u itela uri vhagudi vha kone

u swikelela thodea dza gireidi dzi tevhelaho. Maimo haya a tea u vha nga nḓila ine vhagudi vha tea u kona u shumisa luambo lwa u engedza nga nḓila ya maimo a nṱha hu ndingedzo dza u vha dzudzanyela musi vha tshi ya phanḓa na pfunzo dza nṱha kana kha ḽifhasi ḽa mushumo

Ndivhotiwa dza u guda Nyambo dza u Engedza dza Vhuvhili

U guda Luambo lwa u Engedza lwa Vhuvhili zwi fanela u thusa vhagudi u:

- wana zwikili zwa luambo zwo teaho zwa luambo zwa u davhidzana nga nḓila kwayo nahone yo fanelaho hu tshi dzhielwa nzhele vha ṱanganedzaho mafhungo, ndivho na nyimele;
- thetshelesa, u amba, u vhala/u ṱalela na u ṅwala nga luambo ulwo nga vhuḓifhinduleli na u ḓiphina. Zwikili hezwi na maime zwi fhaṱa muteo wa u guda wa vhutshilo hoṱhe;
- u bvisela khagala, nga u tou amba na u ṅwala, vhuḓipfi hawe u itela uri a pfe o vholowa na u ḓiphina musi a tshi shumisa luambo;
- shumisa luambo na kuhumbulele kwavho u wana zwinzhi nga ha vhone vhaṋe na mvelele dzo fhambanaho kha shango ḽine vha tshila khaḽo. Hezwi zwi ḓo vha thusa u amba tshenzhemo yavho na mawanwa avho nga ha shango nga u tou amba na nga u tou ṅwala
- u shumisa luambo u kona u swikelela na u langa vhudavhidzani kha dziṅwe nyimele. Ḽitheresi ya mafhungo ndi tshikili tsha ndeme kha uno ‘murafho wa mafhungo na u fhaṱa muteo wa u guda ha vhutshilo hoṱhe.
- u shumisa luambo sa yone nḓila ya u amba mafhungo nga ha ṱhoho dzo ḓoweleaho; u shumana na zwibveledzwa zwinzhi zwo ḓoweleaho; na u vhala zwibveledzwa u itela u ḓiphina, u wana mafhungo a muteo na u itela vhudavhidzani.

2.1.2 Zwikili zwa luambo

Kharikhuḽamu ya Luambo lwa Hayani yo vhekanywa u ya nga zwikili zwi tevhelaho:

1	U thetshelesa na U amba
2	U vhala na U ṱalela
3	U ṅwala na U ṋekedza
4	Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo

2.1.3 Ngona dza u funza luambo

Ngona ya u funza luambo kha ano zwibveledzwa a ḓisendeka nga tshibveledzwa, vhudavhidzani, ṱhanganelano na zwi lumbamaho kha maitele.

Ngona yo ḓisendekaho nga tshibveledzwa na **maitele a vhudavhidzani** vhuvhili hazwo zwo ḓitika kha u dzulela u shumisa na u sika zwibveledzwa. **Ngona yo ḓisendekaho kha tshibveledzwa** i funza vhagudi uri vha vhe vhavhali, vhaṅwali, vhasedzulusi na vhabveledzi vha zwibveledzwa vha re na vhukoni, vhuḓifulufheli na vhusedzesi. Zwi dzhia u thetshelesa, u vhala, u ṱalela na u sengulusa zwibveledzwa u itela u pfesesa uri zwithu zwo bveledzwa hani na uri mvelele dza hone ndi dzifhio. Nga u sedzulusa nga vhuronwane (ha tsatsaladzo), vhagudi vha bveledza vhukoni ha u ṱalusa zwibveledzwa. Zwibveledzwa zwo dziaho ndi zwiko zwa ndeme zwa magudiswa na nyimele kha u davhidzana, u guda ho ṱanganywaho na u funza nyambo. Maitele o teiwaho kha zwibveledzwa a dovha a bveledza zwibveledzwa zwo fhambanaho u itela ndivho na vhathetshelesi. Kuitele ukwu ku mbo ḓi vha khagala nga u pfesesa uri zwibveledzwa zwi fhaṱwa hani.

Ngona ya vhudavhidzani a amba uri musi hu tshi guda luambo, mugudi u tea u ḓivha nga maanḓa luambo lwo livhiwaho khalwo na zwikhala zwa u ḓowela na u bveledza ulwo luambo. Vhagudi vha guda u vhala nga u dzulela u vhala na u ṅwala nga u dzula vha tshi ṅwala.

U funza luanbo zwi itea nga nḓila yo vanganaho, hu na mudededzi a tshi khou sumbedza maitele avhuḓi, vhagudi vha ita nḓowenḓoweya ya zwikili zwo teaho nga zwigwada nga murahu ha musi vha sa athu zwi shumisa nga vhone vhane. Tshivhumbeo tsha ngudo iṅwe na iṅwe tshi tea u vha tshine tsha dzhenisa kiḽasi yoṯhe nga murahu ha musi zwi sa athu u gudwa kha zwigwada na u shumisa zwikili zwiswa nga muthihi-muthihi.

Ngona dza u shumisa maitele i shumiswa musi vhagudi vha tshi bveledza tshibveledzwa tsha u tou ṅwala na tsha oraḽa. Vhagudi vha dzhenela maimo o fhambanaho a zwa u thetshelesa, u amba na maitele a u ṅwala. Vha tea u humbula nga ha vhathetshelesi na ndivho musi vhe kati na maitele haya. Izwi zwi ḓo vha thusa uri vha davhidzane na u amba zwine vha khou elekanya nga nḓila yone**,** Tsumbo, u funza nga ha u ṅwalwa a zwi sedzi kha tshibveledzwa fhedzi lini, zwi ḓi sedzavho na ndivho na maitele a u ṅwala. Kha maitele a u ṅwala vhagudi vha gudiswa nḓila ya u bveledza mihumbulo, u elekanya nga ha ndivho na vhathetshelesi, u ṅwala mvetomveto, u dzudzanya mishumo yavho na u ṉekedza tshibveledzwa tshine tsha bvisela khagala kuhumbulele kwavho.

Ngona dza u funza ḽitheretsha

U funzwa ha ḽitheretsha hu tea u sedza kha u funza u itela u pfesesa nahone ha katela zwiṱirathedzhi zwa maitele a u vhala (u rangela u vhala, u vhala na nga murahu ha u vhala. Ndeme khulwane ya u vhala ḽitheretsha kiḽasini a si u sokou vhala fhedzi lini, ndi u bveledza u dzhiela nzhele ndeme ya kushumisele kwalwo kana kwo teaho kwa luambo lwo kunakiswaho, lu re khagala, lwa kuambele, nahone zwa ṱalutshedzea nga nḓila i pfalesaho tshoṯhe. Musi vhunzhi ha ḽitheretsha hu zwithu zwa u mvumvusa, u takadza, kana nzumbululo, vhaṅwali makone vha bveledza nganea, matambwa na zwirendo ngauri vha na mihumbulo, ngelekanyo na mafhungo, maitele, kuhumbulele na vhutendatenda zwine vha tama u kovhekana kana u dzumbululela vhane vha ḓo vhala zwibveledzwa avho. U shumisa luambo nga nḓila ya khumbulelwa ndi ḽiṅwe ḽa u dzumbulula, u khwaṯhisa na u ṉea mavhala a zwi bvaho mihumbuloni yavho.

U funza ḽitheretsha a zwo ngo leluwa na khathihi, fhedzi zwi a konḓa arali hu si na u ṱalusa nga muthu ene muṉe, u elekanya na u fhulufhedzea na mahumbulwa u bva kha vhone vhaṉe vhagudi. Arali vha sa guda u pfesesa ḽitheretsha nga vhone vhaṉe, a vha nga ḓo vha vho guda zwinzhi. Vhadededzi vha tea u sa ṉea ṯhalutshedzo na mihumbulo yavho ya ḽitheretsha, fhedzi kha vha tendele u dzhenelela ha vhagudi u ya nga hune zwa konadzea ngaho. U bvisela khagala kupfesesele kwawe a zwi na ndavha uri ndi zwone kana a si zwone. I tou vha nḓila ya u sumbedza zwine zwa vha zwa ndeme kha muvhali.

Maga a vhuḓi a u funza ḽitheretsha nga nḓila yone a nga katela zwiṅwe kana zwoṱhe zwa zwi tevhelaho:

- U lingedza nga nḓila dzoṱhe u vhalesa tshibveledzwa kiḽasini hu si na u awelwa ha itwa muṅwe mushumo. Ndi zwa ndeme uri vhagudi vha vhe na muhumbulo wo ṱambaho nga ha zwine zwa khou itea kha muteo wa fhasisa wa tshibveledzwa. Kha vha vhale vhunzhi ha zwibveledzwa kiḽasini, vha dovhe vha vhone uri zwirendo zwi vhaliwe kiḽasini na zwone.

- U ṱalutshedzelwa ha tshibveledzwa tsha ḽitheretsha ndi nyito ya vhuimo ha yunivesithi. Vhagudi kha vhuimo uvhu a vha tei u guda maimo a nṱha a u ṱalutshedzela. Honeha, ndivho ya u funza zwiibveledzwa zwa ḽithertsha ndi u sumbedza vhagudi uri Luambo lwa u Engedza lwa Vhuvhili lu nga shumiswa nga vhuronwane, vhuṱali, u vha na iṱo ḽa muhumbulo na vhukoni ha mvelo. Izwi zwi amba uri hu tea u vha na vhusedzesi ha uri tshibveledzwa tsho sikwa, shumiswa na u dzudzanyululwa hani u itela u bvisela khagala na u ombedzela zwine zwa khou ambiwa. Mushumo u no nga uyo u nga katela u sedzwa ha u vha hone kana u sa vha hone ha zwifanyiso zwa muhumbulo; ndi lushaka lufhio lwa zwifanyiso zwa muhumbulo zwo nangwaho nga muṅwali na uri ndi nga mini; zwivhumbeo zwa mafhungo na kuṅwalelwe kwa pharagirafu kana kuṅwalewle kwa zwirendo, kunangelwe kwa maipfi; zwiitisi zwi bvelaho phanḓa kha tshibveledzwa, kushumisele kwa zwiga, mubvumo na mivhala zwo teaho. Vhunzhi ha mishumo iyi vhu tea u funzwa ho ḓisendeka nga tshibveledzwa.

- Tshibveledzwa tsha vhusiki tshi tea u ṱumana vhukuma na ngudo ya tshibveledzwa tsha ḽitheretsha iṅwe na iṅwe. Nyito dza u ṅwala dzine dza ṱoḓa u pfeseswa vhukuma ha tshibveledzwa tsho vhalwaho dzi nga sumbedza u thusa vhukuma kha u swikelela vhuimo ha vhusiki ha u takalela kha sia ḽa vhagudi. Nyambedzano dza kiḽasini dzi nga vha dzi vhuedzaho arali dzi tshi nga dzhenisa mugudi muṅwe na muṅwe. Fhedzi nyambedzano dza kilasi dzine dza livha kha nyito dza mushumo wa u ṅwala dzi shuma sa ndivho dzi re khagala na u vhuedza vhoṱhe.

- Tsha u fhedzisa, ndi zwa ndeme u sumbedza uri ḽitheretsha a si mafhungo a uri phindulo dzone ndi dzifhio lini: muhumbulo wa uri, tsumbo, tshirendo tshi nga kona u amba zwiṅwe na zwiiṅwe arali muthu a tshi nga kona u zwi sumbedza, zwi nga vho amba uri ḽitheretsha ndi mazwifhi nahone zwi ita uri muthu a vhe na kuelekanyele ku si na ndavha na uri ḽitheretsha i shuma hani. Tshibveledzwa tshoṱhe tsho fhelela tshi na zwine tsha amba, hu si zwipiḓapiḓa zwatsho lini. U vhala tshibveledzwa nga nḓila yavhuḓi zwi ita uri zwo ṅwalwaho zwi kone u ṱalusea, u sikea na u dzhiea nga muthu nga u shumisa maitele one a u sedzulusa.

Dziṅwe dza ngona dza ḽitheretsha dzine dza nga shumiswa musi hu tshi funzwa u pfesesa zwiteṅwa zwa ndeme zwa ḽitheretsha **ndi ngona ya thevhekano, ya muṅwali, ya thero na ya lushaka lwa ḽitheretsha**. Ngona idzi dzi nga ṱanganyiswa.

Kha **ngona ya maitele** ndi hune vhagudi vha nga ita ṱhoḓisiso vha ṱanganyisa tshikhala kana tshifhinga tsha ḽitheretsha na zwiwo zwo iteaho kale kana zwa ḓivhazwakale zwo iteaho nga tshenetsho tshifhinga.

Kha **ngona ya muṅwali** vhagudi vha nga shela mulenzhe kha u guda nga ha muṅwali, nga maanḓa ho sedzeswa kha vhurendi, vha ṱumanya vhurendi hawe na tshifhinga tsha ḓivhazwakale tshenetsho.

Kha **ngona ya thero** vhagudi vha nga lavhelesa thero dzine dza nga sa vhulamukanyi, u bvelela, lufuno, vhugevhenga, nz. Kha vhunzhi ha zwirendo kana tshaka dzo fhambanaho dza ḽitheretsha vha dovha vha zwi ṱumanya na nyimele ya kutshilele kwa ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe. Vha nga kona u dzhia tsheo nga ha nyito dza vhaanewa na u amba nga ha thero.

Kha **ngona ya lushaka (lwa ḽitheretsha)** vhagudi vha nga khethekanya, u fanyisa na u fhambanyisa tshaka dzo fhambanaho dza ḽitheretsha, tsumbo, phambano vhukati ha puloto kha nganea/nganeapfufhi/ḓirama/fuḽukuḽoo.

Ngona dza u funza kushumisele kwa luambo

U funza Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo zwi tea u sedzesa kha nḓila ine luambo lwa shumiswa ngayo na zwine zwa nga itwa nga luambo, tsumbo, zwine zwithu zwa amba zwone, u shumana na thaidzo na zwitakalelwa, u ṱuṱuwedza khonani na vhashumisani, khathihi na u sima matshilisano o pfumaho. U funza Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo zwi tea u vha nḓila ya u ita uri zwithu zwi itee nga ngona.

U funzwa ha zwivhumbeo zwa luambo/girama hu tea u vha ho sendekwaho kha tshibveledzwa, vhudavhidzani na ṱhanganelano/mvanganyo.

Milayo i tevhelaho i tea u dzhielwa nṱha musi hu tshi funzwa zwivhumbeo zwa luambo:

- Girama i tea u funzwa u itela u vhumba zwibveledzwa musi zwi kha nyimele yazwo – nga iṅwe nḓila i kwamana na luambo lwa vhukumakuma.
- Kushumisele kwa girama a ku tei u sedzana fhedzi na kusengulusele kwa mafhungo magede - i tea u ṱalutshedza nḓila ine mafhungo ayo a dzudzanywa ngayo u fhaṱa tshibveledzwa nga u angaredza u fana na zwiṱori, maanea, marifhi, mivhigo, nz, zwine vhagudi vha guda u vhala na u ṅwala musi vhe tshikoloni.
- U shumisa zwithu zwi tendiseaho, zwi no nga sa mu fhindulano, inthaviyu – zwi tea u ṱuṱuwedzwa.
- Kha hu ṱumanywe zwivhumbeo zwa luambo na kushumisele kwa luambo nga nḓila dzo fhambanaho kha nyimele dza matshilisano dzo fhambanaho, Tsumbo, ubvisela vhupfiwa kana mihumbulo khagala, u ḓivhadza vhathu, u amba kana u vhiga nga ha zwithu, nyito, zwiwo kana vhathu kha mupo, zwa tshifhinga tsha zwino kana tshifhinga tshi ḓaho; u ita khumbelo; u ṋekedza makumedzwa; u ṋea zwiḽiwa kana zwinwiwa na u tenda kana u landula zwavhuḓi; u ṋea na u fhindula ndaela; u fanyisa na u fhambanyisa zwithu.
- Kha hu shumiswe nyito dza kiḽasini dzine dza elana na tshivhumbeo tsha luambo lune lwa khou shumiswa, tsumbo, tshifhinga tsho fhelaho na maanea a u anetshela na u ṅwala muvhigo.
- Kha hu sedzeswe mishumo ya ndeme. U kuvhanganya nḓivho ya milayo ya girama a zwi tou amba uri zwi nga sia zwi khou konisa vhagudi u shumisa luambo nga nḓila ine ya pfadza. Vhagudi vha tea u kona u shumisa milayo ya girama kha kuvhumbele kwa mafhungo avho uri a vhe na mudzio wo khwaṱhaho vhukuma uri zwine vha amba kana u ṅwala zwi ambe.
- Hu sedzwa kha mishumo i ambaho.U ḓivha milayo ya girama ya luambo a zwi tou amba u konisa mugudi u shumisa luambo nga nḓila i ṱumekanaho na i pfalaho. Zwine zwa ri takadza zwi kwama tshivhumbeo na mushumo u fhirisa vhuimo ha fhungo, zwi amba nḓila ine vhathu vha shumisa ngayoluambo lwa u tou amba na lwa u tou ṅwalwa (tshibveledzwa) nga nḓila i pfalaho.
- Zwithu zwi ngaho mubulo wa maipfi na inthonesheni zwi so ngo netshelwe ndaṱiso nga nnḓa ha musi zwi tshi itisa uri mulaedza u si ye vhathuni.

2.2 TSHIFHINGA TSHO AVHELWAHO LUAMBO LWA U ENGEDZA LWA VHUVHILI

Zwifhinga zwi tevhelaho zwo avhelwaho kha sekele ya vhege mbili ya u funza zwikili zwo fhambanaho zwa luambo.

ZWIKILI	U AVHELWA HA TSHIFHINGA NGA VHEGE (AWARA)	U AVHELWA HA TSHIFHINGA NGA SEKELE YA VHEGE MBILI (AWARA)	%
U thetshelesa na U amba (Oraḽa)	**2**	1	25
U vhala na U ṱalela: Tholokanyoṋḓivho na Ḽitheretsha		1	25
U ṅwala na U ṉekedza		1	25
Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo (zwo dovha zwa vanganywa kha zwikili 4)		1	25

Tshifhinga tsha u funza tsha Luambo lwa u Engedza lwa Vhuvhili ndi awara 2 nga vhege. Magudiswa oṯhe a luambo a funzwa kha sekele ya vhege mbili (awara 4). **Vhadededzi a vha tei u tou longondo nazwo vha sa shandikisi zwi re kha sekele iyi, fhedzi vha tea u vhona uri zwikili zwa luambo zwo gudwa zwoṯhe nga vhuḓalo, nga maanḓa zwa u vhala na u ṅwala**. Tshifhinga tsho avhelwaho zwikili zwo fhambanaho kha Gireidi dza 7 - 9 ndi vhege dza 36. Vhege nṋa ndi dza u ṅwala milingo – vhege mbili dza mulingo wa Fulwi na dziṅwe mbili dza mulingo wa Nyendavhusiku.

2.3 ZWISHUMISWA ZWA THIKHEDZO ZWA U FUNZA NA U GUDA

Vhagudi vha tea u vha na zwi tevhelaho kha u guda Luambo lwa u Engedza lwa Vhuvhili kha Gireidi dza 7 – 9:

GIREIDI YA DZA 7 – 9	
Bugupfarwa dza luambo dzo randelwaho	
Dikishinari	√
Tshithihi tsha tshaka dza ḽitheretsha dzo randelwaho/themendelwaho dzi tevhelaho:	
Nganea	√
Nganeapfufhi	√
Foḽukuḽoo	√
Ḓirama pfufhi	√
Vhurendi	√
ZWISHUMISWA ZWA MIDIA	
Gurannḓa	√
Magazini	√
Nyambedzano dza radio/ḓirama	√
Mbekanyamushumo dza theḽevisini/ ḓirama/ dokhumenthari	√

*** Vhagudi vha tea u dzheniswa kha u ḓivha tshaka tharu dza ḽitheretsha mafheloni a Vhuimo uvhu, tsumbo, lushaka luthihi lwa ḽitheretsha nga gireidi nga gireidi.**

Vhadededzi vha Luambo lwa u Engedza lwa Vhuvhili vha tea u vha na:

a) Ḽiṅwalo ḽa Tshitatamennde tsha Phoḽisi ya Kharikhuḽamu na u Linga

b) Phoḽisi ya Luambo Pfunzoni

c) Bugupfarwa dza luambo dzi shumiswaho nga vhagudi na dziṅwe bugupfarwa sa zwiko zwa u engedza kha idzo dzo randelwaho

d) Dikishiṋari/ṱhalusamaipfi (luambo nthihi, nyambo mbili, nyambo nnzhi, thesorasi)

e) Bugu dzo randelwaho dza tshaka dza ḽitheretsha dzo fanelaho

f) Zwishumiswa zwo fhambanaho zwa midia: gurannḓa, magazini, burotsha, fuḽaya, nz.

g) U kona u swikelela kha thusedzi dza u tou vhona/thetshelesa dzine dza nga shumiswa kiḽasini

h) Zwiṅwe zwiko zwa midia (zwo fhambanaho zwa gurannḓa, magazini na burotsha)

Zwishumiswa zwa kiḽasini

a) Vhunzhi ha zwibveledzwa zwi dzhenisaho vhuimo ho fhambanaho ha u vhala, tsumbo: u nangwa ha bugu dza u vhala dzi re na khophi dzo linganaho dza zwibveledzwa kha vhuimo vhuṅwe na vhuṅwe kiḽasini.

b) Vhunzhi ha zwishumiswa zwa midia: gurannḓa, magazini, burotsha, fuḽaya, khungedzelo, phosiṱara, nḓivhadzo, nz.

c) Thusedzi dza u thetsheleswa na dza u vhonwa

KHETHEKANYO YA 3 MAGUDISWA NA PULANE DZA U FUNZA ZWIKILI ZWA LUAMBO

Khethekanyo iyi khethekanywa ya vha zwipiḓa ZWIVHILI: nyangaredzo ya zwikili, magudiwa na zwiṱirathedzhi na Pulane ya u Funza.

3.1 U THETSHELESA NA U AMBA

U thetshelesa na u amba ndi zwikili zwo fhambanaho, fhedzi zwi shuma zwoṱhe khathihi. Vhuvhili hazwo zwi ṋekedzwa nga nḓila i si ya fomaḽa kiḽasini vhunga vhagudi vha tshi ṱanganedza mafhungo na u ita nyambedzano ngazwo. Zwoṱhe zwi ṋekedzwa nga nḓila i si ya fomaḽa ngomu kiḽasini musi vhagudi vha tshi ṱanganedza na u amba nga ha mafhungo. U thetshelesa na u amba zwa fomaḽa zwa zwivhumbeo zwo khetheaho, tsumbo, nyedziselo kana mu fhindulano, hu ṱoḓa ndaela yo livhaho.U thetshelesa na u amba zwa fomaḽa na zwi si zwa fomaḽa zwi funzwa zwo vangana na u vhala, u ṅwala na kushumisele kwa luambo; hone ngeno u amba hu tshi nga tshibveledzwa tsha u ṅwala tshivhumbeo tsha oraḽa (Tsumbo, u vhalela nṱha).

U THETSHELESA

Maitele a u thetshelesa

U thetshelesa ndaela tshifhinga tshinzhi zwi ḓo katela u shuma na zwiteṅwa zwa maitele a u thetshelesa. Ndi nyito ya masia mararu i sumbedzaho zwiṱirathedzhi zwa u thetshelesa u itela u wana na u u pfesesa tshipitshi na zwiṅwe zwivhumbeo zwa u pfiwa. A si maga oṱhe a maitele ane a ḓo tevhelwa tshifhinga tshoṱhe. Tsumbo, musi vhagudi vha tshi khou thetshelesa kha ṱhalutshedzo yo rekhodiwaho vha nga tea u ita nyito ya u vhala sa nyito ya u rangela u thetshelesa ine ya vha tsivhudza kha ṱhoḓea ya u thetshelesa nahone zwa vha thusa u zwi ṱumanya na tshenzhemo dzavho. Nyito dza u thetshelesa dzi ḓo vha thusa uri vha kone u humbula zwidodombedzwa. Nyito ya nga murahu ha u thetshelesa i nga dzhenisa vhagudi kha u fhindula kha zwe vha zwi pfa nga u fhindula mbudziso dzi sa konḓi.

Nḓowenḓowe dza tholokanyonḓivho ya u thetshelesa na u linga zwi ri ṋea tshikhala tsha u gudisa u thetshelesa.

Maitele a u thetshelesa

1. **U rangela u thetshelesa hu** ḓivhadza vhagudi nga ha nyimele ya u thetshelesa. Hu vusuludza nḓivho yavho ya kale nga ha ṱhoho na u vha dzudzanyela u thetshelesa.

- U ṱuṱula/karusa nḓivho ya siangane hu sa athu thetshelesiwa
- U humbulela zwine tshibveledzwa tsha amba nga ha zwiwo zwi tshi bva kha ṱhoho
- U shuma nga maipfi a ndeme kha ḓivhaipfi i so ngo ḓowelwaho nga vhagudi
- U setha mbudziso dza u rangela u thetshelesa u itela u sedzulusa tshenzhemo ya vhagudi
- Vhagudi vha tea u ḓidzudzanya nga u vha na tshomedzo dzi ngaho sa penisela na mabammbiri a u ṅwalela.

2. Nga tshifhinga tsha u thetshelesa vhagudi vha isa muhumbulo vha tshi itela ndivho dzo fhambanaho:

(Kha hu dzhielwe nzhele uri ndi maitele a vhuḓi musi vhagudi vha tshi thetshelesa kha tshibveledzwa tshifhinga tshinzhi, vho sedza kha zwiteńwa zwo fhambanaho tshifhinga tshoṯhe)

2.1 U thetshelesa u itela u wana mafhungo

- U ṯoḓa u itela u wana ṯhalutshedzo; u ḓivha muhumbulo muhulwane na i tikedzaho
- U dzulela u sedza u pfesesa mulaedza nga u ita na u khwaṯhisa mahumbulelwa na nga u vhudzisa mbudziso
- U ńwala notsi dzi pfalaho; kuńwalele, mapa, u vhekanya, u nweledza, u dovha u anetshela, u tevhedza ndaela
- U dzhiela nzhele muambi/luambo lwa muvhili lwa munekedzi na zwińwe zwi laedzaho zwa u vhonwa

2. 2 U thetshelesa u itela vhuṯumani na vhaṅwe

- U shumisa milayo ya u amba nga u sielisana kha khaseledzo kana mushumo wa tshigwada
- U vhudzisa mbudziso u itela u omelela kha vhudavhidzani
- U fhindula kha luambo, ngafhadzo, u ṯanganya maṯo na luambo lwa muvhili
- U sumbedza dzangalelo na u isa muhumbulo zwavhuḓi nga u tou amba, kuimele, nz.
- U shumisa milayo ya luambo yo teaho u sumedza vhulenda na u ṯhonifha vhaṅwe

2.3 U thetshelesa u itela u takalela

- U fhindula kha zwa lunako lwa tshinbveledzwa tsha oraḽa, tsumbo, mutevhetsindo, luvhilo, zwi ḓiswaho nga mubvumo
- U fhindula kha nyimele dza vhudavhidzani
- U shumisa milayo ya u amba nga u sielisana kha khaseledzo
- U imelela vhuimo
- U vhudzisa mbudziso u itela uri nyambedzano i bvele phanḓa
- U fhindula kha luambo, ngafhadzo, u ṯanganya maṯo na luambo lwa muvhili
- U sumbedza u pfesesa vhushaka vhukati ha luambo na mvelele nga u sumbedza ṯhonifho ya milayo ya mvelele

3. Nga murahu ha u thetshelesa hu tevhela tshenzhemo ya u thetshelesa**.** Vhagudi vha:

- Fhindula mbudziso
- Sedzulusa notsi
- Ita manweledzo

- Fhirisela mafhungo u bva kha oraḽa u ya kha u tou ṅwala, Tsumbo, u shumisa mafhungo u ḽebuḽa tshifanyiso.
- Kuvhanganya mafhungo maswa vha tshi shumisa nḓivho ine vha vha nayo
- Dzhia tsheo; u ṋea muhumbulo

Vhulapfu ho anganyelwaho u ḓo shumiswa kha tholokaqnyonḓivho ya u thetshelesa

ZWIBVELEDZWA	GIREIDI	KUṄWALELE KU FHANDEKANYAHO MAIPFI	KUṄWALELE KU PAṰEKANYAHO MAIPFI
• Zwibveledzwa zwa oraḽa,zwa u vhonwa, zwa u pfiwa na u vhonwa na u pfiwa na zwi shumisaho midia nnzhi zwi tshi bva kha midia • Zwibveledzwa zwa u tou pfiwa • Zwibveledzwa zwa vhusiki • Zwibveledzwa zwa referentsi na zwa mafhungo • Zwibveledzwa zwa nyengedzedzo • Zwibveledzwa zwa u pfiwa na u vhonwa (Mbekanyamushumo dza fiḽimu, theḽevishini) dokhumenthari, maṱano a zwiḽaidi, zwi rekhodiwa, mbekanyamushumo dza radio, zwinepe, video dza muzika)	7	u sa vha fhasi ha mithethe ya 30	u sa vha fhasi ha mithethe ya 30
	8	u sa vha fhasi ha mithethe ya 45	u sa vha fhasi ha mithethe ya 45
	9	U sa vha fhasi ha muthethe 1	U sa vha fhasi ha muthethe 1

U AMBA

Ndaela dza u amba dzi tea dzhiela nṱha nyimele dza u amba dza fomḽa na dzi si dza fomaḽa nnzhi vhukuma, u bva kha u haseledza zwaho u ya kha u amba ha fomaḽa. U amba nga u tou elela, hu U amba nga u tou elela, hu ṱumekanaho, hu na vhuḓifulufheli, na hu re hone hu tea u vha hone ho livhiwaho khaho musi hu tshi funzwa u amba.

U funzwa ha u amba hu tea u dzhenisa nḓivho ya maitele na zwiṱirathedzhi zwa vhudavhidzani.

Maitele a u amba na zwiṱirathedzhi

Maitele a u amba a na maga a tevhelaho:

- U pulana: u ita ṱhoḓisiso na u dzudzanya
- U ita nḓowenḓowe
- U ṋekedza

U amba na u ṋekedza zwa fomaḽa

Maitele a u amba a fomaḽa a ḓo dzulela u dzhenisa maga mararu u bulwaho afho nṱha. Zwivhumbeo zwa u ṋekedza ha fomaḽa zwi nga dzhenisa tshaka dza u ṅwala na dza oraḽa dzine mudededzi a nga linga.

1. U pulana: u ita ṱhoḓisiaso na u dzudzanya

Vhagudi vha sumbedza zwikili zwa u pulana, u ita ṱhoḓisiso na u dzudzanya u itela u ṋekedza ha oraḽa. Vha:

- Shumisa matheriaḽa a zwishumiswa na referentsi u itela u wana na u nanga mafhungo

- U dzudzanya na u ṅwala mafhungo; u ṅwala notsi;
- U shumisa marangaphanḓa na magumo avhuḓi,
- U bveledza mihumbulo nga u tou amba nga maitele a lunzhedzanaho
- U shumisa zwithu, zwishumiswa zwa u pfiwa/na kana zwa u vhonwa u itela u ṱuṱuwedza u takadza vhuronwane musi hu tshi ṋekedzwa.

2. U ita nḓowenḓowe na u ṋekedza

Vhagudi vha sumbedza zwikili zwa u ita nḓowenḓowe na u ṋekedza ha oraḽa. Vha:

- Shumisa nḓila dzo fhambanaho dza u amba na vhathu
- Sumbedza u dzhiela nzhele vha ṱanganedzaho mafhungo;
- Sumbedza u dzhiela nyimele: tshipitshi tsha fomaḽa na tshi tsha fomaḽa
- U bvisela khagala kuvhonele kwau
- Shumisa zwivhumbeo na milayo zwa luambo zwi re zwone
- Shumisa thekhiniki u amba na dza ngafhadzo kha u khwaṯhisedza phindulo, tsumbo, thounu, u bvisa ipfi, u isa ipfi nṯha na fhasi (moduḽesheni), luvhilo,voḽumu, thempho, u ṱanganya maṱo, luambo lwa tshifhaṱuwo, ngafhadzo na luambo lwa muvhili
- U lwela u amba ngamubulo wa maipfi na inthonesheni zwi pfalaho

U amba na mishumo ya tshigwada zwi si zwa fomaḽa (kha hu sedzwe “Mbonalo na milayo zwa vhu-davhidzani ha oraḽa” afho fhasi)

- U thoma na u omselela kha u haseledza (khaseledzo)
- U vhudzisa na u fhindula mbudziso u itela u omelela kha vhudavhidzani
- U shumisa milayo ya u mbs ngs u sielisana
- U bvisela khagala ṯhalutrshedzo ho teaho
- U fhindula kha luambo, ngafhadzo, u ṱanganya maṱo naluambo lwa muvhili
- U sumbedza lutamo na u vhea muhumbulo zwavhuḓi nga u tou bvisela vhupfiwa nnḓa nga u tou amba, nyimele na n

Mbonalo na milayo zwa u ṋekedza ha oraḽa

1. U amba na u shumisa nga tshigwada zwa fomaḽa

ZWIVHUMBEO ZWA ZWIBVELEDZWA ZWA U AMBA/ORAḼA	NDIVHO	MBONALO
Khaseledzo/mu fhindulano/mushumo wa tshigwada zwa fomaḽa **Kha hu sedzwe maambele o shumiswaho kha khaseledzo. Mutevhe wa referentsi**	U davhidzana nga ṯhoho dzo ṋewaho	• U thoma na u omelela kha khaseledzo • U shumisa milayo ya u sielisana musi hu tshi ambiwa • U ḓadza magake na u ṯuṯuwedza muambi • U bvisela khagala ṯhalutshedzo musi zwo tea • U vhudzisa na u fhindula u itela u omelela kha vhudavhidzani • U fhindula kha luambo, ngafhadzo, u ṯanganya maṱo na luambo lwa muvhili • U sumbedza u vha na lutamo na u isa muhumbulo nga kha u amba, kuimele ns ngafhadzo
U vhalela nṯha hu so ngo lugiselwaho	U kovhekana tshibveledzwa	• U vhala nga u elela nahone zwo tshi pfala • U bula maipfi hu si na u kanganyisa ṯhalutshedzo

2. U amba na u ṋekedza zwa fomaḽa

Kha hu sedziwevho maambiwa a nyangaredzo kha u pulana na u ṋekedza afho nṯha.

ZWIVHUMBEO ZWA ZWIBVELEDZWA ZWA U AMBA/ORAḼA	NDIVHO	MBONALO
Tshipitshi tsho lugiselwaho **Tshivhumbeo itshi tshi ṯana vhuṯanzi ha ngugiselo**	zwo fhambanaho: u ḓivhadza/kovhekana	• U ita ndugiselo/ṯhoḓisiso (risetshe) • U dzudzanya zwishumiswa (matheriaḽa) nga nḓila i ṯumekanaho. U nanga na u bveledza mihumbulo mihulwane na i tikedzaho hu na tsumbo. • U shumisa fomethe i re yone, ḓivhaipfi, Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo • U shumisa thounu, u bvisa ipfi, luvhilo, u ṯanganya maṱo, kuimele na ngafhadzo • U shumisa marangaphanda na phendelo zwavhuḓi • U shumisa tshitaila na ridzhisiṯa • U ṯanganyisa thusedzi dza u tou vhonwa, zwa u thetshelesa, na/kana u thetshelesa khathihi na u vhonwa, tsumbo, tshati, phosiṯara, zwithu, zwifanyiso.
U vhalela nṯha ho lugiselwaho	U kovhekana tshibveledzwa tsho ṅwalaho nga ene muṋe kana nga vhaṅwe, Tsumbo, u mvumvusa	• U vhala nga u tou elela nahone wo isa muhumbulo zwi tshi elena na ndivho na mushumo • U bula maipfi hu si na u kanganyisa ṯhalutshedzo • U khwaṯhisedza thalutshedzo nga u shumisa thounu, u bvisa ipfi, luvhilo, u ṯanganya maṱo, kuimele na ngafhadzo

3. U amba u itela ndivho/nyimele dzo khetheaho

ZWIVHUMBEO ZWA ZWIBVELEDZWA ZWA U AMBA/ORAḽA	NDIVHO	MBONALO
U ṉea masia	U vhudza muṅwe uri a nga ya hani huṅwe fhethu	• U shumisesa mamudi a ndaela • U shumisa mafhungo mapfufhi nahone a pfalaho • U shumisa nzudzanyo i re na ndunzhendunzhe • U amba/sumbedza sia ḽo khetheaho • U amba vhukule ho anganyelwaho • U ṉea mafhungo nga ha zwigandaedzi zwi wanalaho nḓilani
Ndaela	U ṱalutshedza uri u nga itisa hani mushumo/u bika zwiḽiwa	• U ṱalutshedza uri u nga ita hani tshithu • U bula zwishumiswa/matheriaḽa a ṱoḓiwaho • U ṉea ndaela dzi tevhekanaho nga nḓila i pfalaho, I re yone nahone i lunzhedzanaho • U shumisa ḓivhaipfi yo teaho,

Tshifhinga tsho anganyelwaho tsha vhudavhidzani ha oraḽa

(Kha hu dzhielwe nzhele: tshifhinga tsho anganyelwaho kha vhala siaṱari ḽithihi ḽa A4 kha muṅwalo u fhandekanyaho maipfi ndi minethe 3)

ZWIBVELEDZWA	TSHIFHINGA GIREIDI DZA 7-9
Khaseledzo	5 – 10 minithe ya tshigwada/kiḽasi
Mu fhindulano	1 - 2 minithe ya vhavhili-vhavhili
Masia na ndaela	1 minithe
U vhala ho lugiselwaho	1 minithe
Zwipitshi zwo lugiselwaho	1 minithe
U anetshela zwiwo	u swika kha 2 minithe
Vhudavhidzani ha oraḽa ha ḓuvha na ḓuvha, Tsumbo, uhumbela thuso, pfarelo	1 – 2 minithe

Tsumbo dza maambele ane a shumiswa kha vhudavhidzani/khaseledzo ya Tshivenḓa - Mutevhe wa referentsi

U HUMBELA THENDELO/KHUMBELO	U DZHENELELA
• Ndi nga…? • Ndo vha ndi tshi nga…? • Zwi nga konadzea kha nṉe…? • Zwo luga arali…? • Zwi nga luga arali…? • Ni nga vhilaela arali nda…? • Ndi humbela u/ntendeleni/kha vha ntendele • ndi… • Ni nga tenda u…?	• Pfarelo, ndi nga…? • Pfarelo, ni vhona ndi tshi nga…? • Pfarelo, ni ḓivha…? • Ndi humbela pfarelo, ni nga nthusa-vho…?

U ṄEKEDZA THUSO	**U HUMBELA THUSO**
• Ndi nga ni thusa? • Ndi ni thuse? • Ni khou ṱoḓa tshiṅwe tshithu? • Ni nga ṱoḓa thuso? • Ni a ṱoḓa thuso? • Ndi nga ni thusa nga mini ṋamusi?	• Ndi nga thuswa nga…? • Ni nga nthusa nga…? • Ndi ṱoḓa thuso nga…? • Ndi humbela thuso… • Ndi humbela u farwa tshanḓa nga…
PFARELO	**MBILAELO**
• Pfarelo • Ndi humbela pfarelo kha… • Ndi a ḓisola • Ndi humbela khangwelo • Ndi humbela pfarelo • Mpfareleni. • Ndi humbela pfarelo	• Ndi farelwe u vhuya nda amba hezwi, • fhedzi… • Ndi farelwe u vhuya nda ni dina, fhedzi… • Khamusi no hangwa u… • Ndi vhona u nga ni nga vha no hangwa u… • Ndi farelwe arali ndo bva nnḓa ha nḓila, • fhedzi… • Hu nga vha ho vha na u sa pfesesana nga • ha… fhedzi • Ni so ngo ntshanda,
U ṄEA TSIVHUDZO	**U ṄEA REFERENTSI**
• A thi vhoni ni tshi tea u… • Ni tea u… • A no ngo tea u… • Arali ndo vha ndi inwi, ndo vha… • Arali ndo vha ndi kha vhuimo haṋu, ndo vha • ndi... • Arali ndo vha ndi kha nyimele yaṋu, ndo vha • ndi… • Khwine ni tshi nga… • Ni si vhuye na…Kha zwoṱhe, ni so ngo…	• Ni nga takalela u… • Ndi nga namba nda… • Khezwi ri sa… • Ndi zwone, nṋe ndo vha ndi tshi nga tama…. • inwi ni ri mini? • Ni vhona ri tshi nga ita mini? • Arali zwo vha zwi kha nṋe ndo vha • ndi…… • Ndi vhona u nga ri nga…
U HUMBULELA/U ṄEA VHUPFIWA	**U ṄEA MAFHUNGO A SA NEMBELELI**
• Ndi nga ri a nga vha e tsini na u… • I nga ḓi ṱoḓa zwiṅwe… • A nga ḓi vha… • Zwi vhonala u nga… • Khamusi a nga ṱoḓa zwiṅwe… • Khamusi vha ṱoḓa u… • Zwi a konḓa u amba, fhedzi ndi humbulela • uri… • A thi tou vha na vhuṱanzi, fhedzi ndi • humbula…	• Vha nga vha vhe… • Vha nga lingana… • Vha na tshivhalo tshihulu…humbulela • swika… • Zwi fana na… • Ndi lushaka lwa… • Ndi vha u…… • Zwi a konḓa u amba, fhedzi ndi humbulela… • A thi tou vha na vhuṱanzi, fhedzi ndi • humbula……

U ONESA	U ḒISEDZULUSA
• Nyendo ndapfu, madalo, u bviswa • Ni vhe na lwendo lwavhuḓi • Ni ḓiphiṉe nga madalo • Ni tshimbile zwavhuḓi • Ni ḓiphiṉe nga maḓuvha aṉu a • vhuawelo/holodeni • Ḓiphiṉeni! • Ni vhe na tshifhinga tshavhuḓi musi ni • resituarenteni • Ni ḓiphiṉe ni ḓoroboni • NDUMELISO NGA MURAHU HA LWENDO • Lwo vha lu hani lwendo lwaṉu/holodeni…? • No ḓiphiṉa (madaloni)? • No tshimbila hani/bufho/lwendo?	• Hezwi zwo vha zwavhuḓi ngauri… • Ndo zwi ita zwavhuḓi ngauri… • Zwo vha zwi tshi ḓo vha zwavhuḓi arali ndo • vha… • Hezwi zwo vha zwi tshi nga khwinisea arali… • Hezwi zwi nga khwinisea nga… • Mvelaphanḓa i hone/a iho khagala ngauri… • Hezwi zwo bvelela ngauri…

3.2 U VHALA NAU Ṱ ALELA

U vhala/ṱalela hu ṱanganyisa zwiteńwa zwivhili: (1) u guda na u shumisa zwiṱirathedzhi u itela u pfesesa tshibveledzwa: (2) u guda na u shumisa ndivho ya mbonalo dza tshibveledzwa. Vhuvhili ha zwiteńwa izwi zwi tea u vha hone kha u vhala/ṱalela ndaela dza zwibveledzwa zwa ḽitheraḽa na zwi si zwa ḽitheraḽa.

Magudiswa a u vhala/ṱalela o dzudzanywa nga: 1) u vhala u itela u pfesesa na 2)

u engedzwa ha u vhala e eṱhe

Maitele a u vhala

Ndaela dza u vhala kanzhi dzi katela u shuma nga zwipiḓa zwa maitele a u vhala. Iyi ndi nyito ya maga mararu i sumbedza zwiṱirathedzhi zwa u vhala u itela u ḓivha na u pfesesa tshibveledzwa. Fhedzi hu nga ḓi vha na nyimele ine a i tei u shumisa ḽiga ḽińwe na ḽińwe lini. Tsumbo, arali vhagudi vha tshi khou vhala lushaka lwa zwibveledzwa lu so ngo ḓoweleaho, vha ḓo tea u ita nyito ya **u rangela u vhala,** u itela u ḓivha mbonalo dza nga nnḓa dza lushaka ulu lwa tshibveledzwa, zwine zwa ḓo sia vha tshi vho zwi konanya na tshenzhemo yavho. Nyito dza **u vhala** dzi ḓo vha thusa u sengulusa mbonalo dza luambo na tshivhumbeo nga vhuḓalo. **Nga murahu ha u vhala,** vhagudi vha lingedza u bveledza kana u ḓińwalela lushaka lwa tshibveledzwa tshe vha vhala nga hatsho nga vhone vhaṉe.

Maitele a U vhala na U ṱalela

1. **U rangela u vhala** hu ḓivhadza vhagudi kha tshibveledzwa. I ṱuṱula vhuṱumani na nḓivho ya murahu

- U sikima na u sikena mbonalo dza tshibveledzwa: madzina a bugu, ṱhoho na ṱhohwana, khepusheni,zwiteńwa zwa u vhonwa na mafhungo a nyolo, tsumbo, kuńwalelwe kwa mafhungo, aikhoni, nyolo, girafu, tshati, dayagiramu, mapa, maipfi a ndeme, u ṱoḓa maipfi a ndeme, zwifanyiso, nz.
- U humbulela hu tshi shumiswa mafhungo o waniwaho kha u sikima na u sikena
- U shuma na ḓivhaipfi ińwe na ińwe ya ndeme ine y nga ḓi vha i so ngo ḓoweleaho kha vhagudi

2. **U vhala** hu dzhenisa u wana ṱhalutshedzo ya tshibveledzwa na u tou isa muhumbulo tshoṱhe kha mbonalo dza luambo lwatsho

- U simesa u ita uri tshibveledzwa tshi ambe zwi no pfala
- U wana ṱhalutshedzo dza maipfi a so ngo ḓoweleaho na zwifanyiso nga u shumisa zwikili zwa u wana ṱhalutshedzo nga u sedza zwipiḓa zwo vhumbaho ipfi na ludungela lwa mafhungo kha nyimele
- U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u pfesesa: u ita vhuṱumani, u sala murahu kupfesesele, u shandukisa luvhilo lwa u vhala kha tshibveledzwa tshi konḓaho, u vhalulula hune zwa vha zwo tea, u sedza phanḓa kha tshibveledzwa u itela u wana mafhungo ane a nga thusa, u vhudzisa na u fhindula mbudzisao (u bva kha vhuimo ha mbudziso dzi sa konḓi u ya kha dzi konḓaho), u vhona nga iṱo ḽa muhumbulo, u humbulela (u inifera), u vhala u itela u wana mihumbulo mihulwane, u lavhelesa kha kunangele kwa maipfi na zwivhumbeo zwa luambo, u ḓivha lushaka lwa tshibveledzwa nga tshivhumbeo na mbonalo dza luambo
- U ṅwala notsi kana u nweledza mihumbulo mihulwane

3. Nga murahu ha u vhala hu ita uri vhagudi vha ṱalele na u fhindula kha tshibveledzwa nga u angaredza

- U fhindula mbudziso dza tshibveledzwa u bva kha dzi sa konḓi u ya kha dzi konḓaho
- U vhambedza na u fhambanya
- U dzhia tsheo na kuvhonele kwau kwa zwithu
- U bveledza lushaka lwa ḽitheretsha nga maṅwalwa a vhone vhaṋe

Tsumbo dza tshaka dza mbudziso

Mbudziso dza nḓivho	*Nnyi…? Mini…? Ngafhi?*
Mbudziso dza tholokanyonḓivho	*Khotsi aṋu ndi nnyi…?*
Mbudziso dza u shumisa nḓivho yo wanalaho	*Ni nga vhumba fhungo nga ḽiiti iḽi? Ni nga vhumba fhungo ḽi fanaho na* ḽenel ni tshi shumisa ipfi iḽi*?*
Mbudziso dza u sengulusa	*Izwi zwi a fana na…? Izwi zwi a fhambana na …? Ndi nga mini mubvumbedzwa a tshi nga …? Ndi zwone kana A si zwone*
Mbudziso dza u ṱhaṱhuvha	*Ndi tshifhio kha izwi tshine na tshi takalela?*

U nanga lushaka lwa tshibveledzwa kana lushaka lwa ḽitheretsha

Vhadededzi vha tea u ita uri vhagudi vha vhale zwibveledzwa zwinzhi zwo fhambanaho na tshaka dza ḽitheretsha vhukati ha ṅwaha. Hu tea u vha u linganyisa vhukati ha zwibveledzwa zwa u vhala u itela u pfesesa, vhudavhidzani na u ḓiphina

U VHALA WO TOU FOMBE

1.1 U vhala wo tou fombe kha zwibveledzwa zwipfufhi zwo tou ṅwalwaho u itela U PFESESA u shuma na maipfi

Vhagudi vha shumisa zwiṱirathedzhi zwo fhambanaho u itela u wana ṱhalutshedzo ya zwibveledzwa. Vha fhaṱa ḓivhaipfi nga u shumisa zwikili zwa u ḓivha ipfi nga u sedza zwipiḓa zwo ḽi vhumbaho na u bvisela khagala**.**

- U shumisa dikishinari, thesorasi na miṅwe mishumo ya referentsi ine ya ṋea ṱhalutshedzo, mupeleṱo, mubulo wa ipfi na zwipiḓa zwa tshipitshi tsha maipfi a so ngo ḓoweleaho.

- U ḓivha ṱhalutshedzo dza thangi dzo ḓoweleaho, (tsumbo, Ra-, Ṋe-, ku-, tshi-) na mitshila yo ḓoweleaho, (tsumbo, -nyana, -lume, -kadzi)
- U ṋea ṱhalutshedzo ya maipfi na vhukwamani hao na miṱa ya maipfi hu tshi shumiswa nḓivho ya midzi na thangi zwo ḓoweleaho
- U shumisa nyimele ya tshibveledzwa (tsumbo, kha ṱhalutshedzo ya fhungo), (tsumbo, khoma, zwiḓevhe) na girafiki (tsumbo, u swifhidza ipfi) u wana ṱhalutshedzo dza maipfi a so ngo ḓoweleaho
- U ḓivha na u shumisa maidioma na mirero zwo ḓoweleaho, Tsumbo, uomba gologodo, ntsa ya ḽa muṋawa a i humi,
- U fhambanya vhukati ha ṱhalutshedzo dzi re khagala na dzo dzumbamaho
- U ḓivha vhubvo na u shumisa maipfi maswa, tsumbo, luambo lwa tshiṱaraṱani, daiḽekiti, maipfi mapambwa, (*tsumbo, ḓorobo*, *vhengele, tshaini, khekhe)*.
- U fhambanya vhukati ha maipfi ane a anzela u kanganyisa: homonimi, homogirafu, pfanywa, tsumbo, *aḽushini/iḽushini*
- U ḓivha dziṅwe ṱhukhufhadzo dza maipfi (abriviesheni)
- U shumisa nḓivho ya girama u wana ṱhalutshedzo

1.2 U vhala wo tou fombe kha zwibveledzwa zwipfufhi zwo tou ṅwalwaho u itela U PFESESA kha u shuma na mafhungo na pharagirafu.

Vhagudi vha shumisa nḓivho yavho ya girama u pfesesa u vhumbwa ha mafhungo na u nzudzanyo dza zwibveledzwa. Ngudo ya tshibveledzwa kha vhuimo uvhu i ṅekedza tshikhala tsha ṱhanganelano ya u funza zwivhumbeo zwa luambo.

- U ḓivha na u shumisa ṱhalutshedzo na mishumo ya Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo kha zwibveledzwa. Kha hu sedzwe Zwivhumbeo zwa Luambo – Mutevhe wa referentsi.

1.3 U vhala wo tou fombe kha zwibveledzwa zwipfufhi zwo tou ṅwaliwaho u itela U PFESESA kha u shuma na tshibveledzwa tsho fhelelaho.

Vhagudi vha shumisa nḓivho yavho ya lushaka lwa tshibveledzwa na ngudo ya tshi bveledzwa tsha fomaḽa u itela u pfesesa ṱhalutshedzo, lutamo na zwi ḓiswaho nga tshibveledzwa tsho fhelelaho

- U vhambedza tshibveledzwa na tshenzhemo dzavho
- U dzhia tsheo; u vhumba na u imelela muhumbulo wau

1.4 U vhala wo tou fombe kha zwibveledzwa zwipfufhi u itela U NWELEDZA NA U ṄWALA NOTSI

Vhagudi vha shumisa u pfesesa havho ha mbonalo dza tshibveledzwa u nweledza tshibveledzwa. Kha hu sedzwe zwiṱirathedzhi zwa u vhala afho nṱha

- U sikima na u sikena u itela mihumbulo mihulwane na thero
- U ita mutevhe wa mihumbulo mihulwane

1.5 **U vhala wo tou fombe ha ZWIBVELEDZWA ZWINE ZWA SHUMISA NḐILA NNZHI DZA VHUDAVHIDZANI NA ZWA U VHONWA,** (Zwibveledzwa zwi shumisaho nḓila nnzhi dza vhudavhidzani ndi zwine zwa shumisa zwishumiswa zwa u vhona na u ṅwala kha tshibveledzwa tshithihi, tsumbo khungedzelo, khathuni. Zwi nga ḓi dovha zwa ṱanganya izwi na luambo lwa u tou ambiwa na lwa ngafhadzo**)**

Vhagudi vha shumisa nḓivho yavho ya zwiteṅwa zwa zwifanyiso na zwi vhonwaho u pfesesa uri zwishumiswa zwinzhi zwi tikedza hani.

U ḓivha na u amba nga ha ndivho na mulaedza wa zwibveledzwa zwa u tou vhonwa zwo sikelwaho u ḓiphiṋa na u ḓimvumvusa, tsumbo fiḽimu, khathuni, vidio dza muzika, vhuvhemba ha khomiki

U VHALWA HA TSHAKA DZA ZWIBVELEDZWA ZWA ḼITHERETSHA

Vhagudi vha vhala u itela u ḓiphina na u takalela tshaka dza zwibveledzwa zwa ḽitheretsha vha dovha vha fhindula mbudziso dza tholokanyonḓivho. Vha a pfesesa mbonalo dza ndeme dza zwivhumbeo zwa ḽiteretsha zwo fhambanaho, tsumbo, uri tshirendo tshi na zwiṱaluli zwo fhambanaho kha nganeapfufhi**.**

U VHALA/ṰALELA HO ṰANḐAVHUWAHO HA MUGUDI E EṰHE

Vhagudi vha shumisa zwiṱirathedzhi zwe vha guda musi vha tshi vhala lwo ṱanḓavhuwaho na kha ngudo dza zwibveledzwa zwa fomaḽa u itela u wana nḓivho ya nnḓa ha magudiswa a kharikhuḽamu – u vhala mugudi e eṱhe u itela u ḓimvumvusa na ṱhoḓisiso. Mudededzi u tea u thusa siani ḽa u vhona uri hu konwe u swikelela zwibveledzwa khathihi na u themendela tshiimo tsha bugu dzine dza nga vhalwa u itela uri mbekanyamushumo ya u vhala i bvelele**.**

- U kona u swikelela ḽaiburari na u ḓivha milayo ya kuvhulungele kwa bugu
- U vhala/ṱalela zwibveledzwa zwo fhambanaho nga vhuḓalo, tsumbo, bugu, magazini, gurannḓa, vhubuvhisia, fiḽimu, dokhumenthari, serisi dza TV – dzi nga itwa ngomu kiḽasini kana musi tshikolo tsho no bva.

ZWIBVELEDZWA ZWO SHUMISWAHO MALUGANA NA U FUNZA ZWIKILI ZWA LUAMBO NGA NḒILA YA ṰHANGANELANO/MVANGANYO KHA GIREIDI YA 7-9

U engedza kha zwibveledzwa zwa ḽitheretsha zwa u guda lwa fomaḽa, zwibveledzwa zwine zwa ḓo gudwa kha Gireidi dza 7-9 hu katelwa zwibveledzwa zwa u tou ṅwala, u vhonwa na zwa midia zwa ndivho dzo fhambanaho. Zwiṅwe zwibveledzwa zwi ḓo gudwelwa vhuḓi hazwo ha zwa lunako; zwiṅwe zwibveledzwa sa dzitsumbo kana sa modeḽe wa maṅwalwa.

Mutevhe wa zwibveledzwa zwa ḽitheresi zwine zwa tea u vhalwa **Tshaka dza zwibveledzwa zwo themendelwaho** Tshaka dza zwibveledzwa zwo themendelwaho zwi tevhelaho sa zwo katelwaho kha Khathaḽogo ya Lushaka ya Ḽitheretsha: **Nganeapfufhi** **Zwiṱori zwipfufhi/** **Foḽukuḽoo** (Gireidi ya 7 – tshiṱori 1) (Gireidi ya 8 – tshiṱori 1) (Gireidi ya 9– zwiṱori 2) **Ḓirama pfufhi** **Vhurendi** (Gireidi ya 7 – zwirendo 2) (Gireidi ya 8 – zwirendo 2) (Gireidi ya 9 – zwirendo 3) **Zwibveledzwa zwa nyengedzedzo** Fiḽimu Dokhumenthari kana mbekanyamushumo dzo nangwaho dza TV Ḓirama dza radio Maanea Nganeavhutshilo Nganeavhutshiloiṋe Ngano Ngano dza tsiko na dza vhahali	**Zwibveledzwa zwo ṅwalelwaho u itela u wana mafhungo** Ṱhalusamaipfi (Dikishinari) Enisaikiḽopedia Shedulu Bugu ya mutevhe wa ṱhingo (founu) Bugupfarwa Thesorasi Tsumbatshifhinga Tsumbatshifhinga ya mbekanyamushumo dza TV **Zwibveledzwa zwa midia/ nyanḓadzamafhungo** Atikili dza magazini Atikili dza gurannḓa Khethekanyo ya mihumbulo Nḓivhadzo Riviyu/tsedzuluso Khungedzelo **Zwivhumbeo zwa uṅwalwa zwa zwibveledzwa zwa u pfiwa** Nyambedzano Zwipitshi Nyimbo **Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani na zwa vhuṱumani na vhaṅwe zwa u ṅwala** Marifhi Dayari Thambo E-meiḽi Sms, thwita Notsi Mivhigo Zwibveledzwa zwa vhuṱumani na vhaṅwe kha vhubindudzi	Zwibveledzwa zwa midiannzhi/ zwa u vhonwa u itela u wana mafhungo Tshati, mapa Girafu, thebuḽu, phai tshati Mapa wa muhumbulo, dayagiramu Phosiṱara Fuḽaya, phamfuḽethe, burotsha Tswayo na zwiga Dokhumenthari dza TV Masiaṱari a lubuvhisia, lubuvhisia, buḽoko Feisibugu na dziṅwe ṱhumanyo dza matshilisano Mutshini wa u vhonetshela data Zwivhonadzi **Zwibveledzwa zwa midiannzhi/ zwa u vhonwa u itela ndivho dza zwa lunako** Fiḽimu Zwinepe Nyolo **Zwibveledzwa zwa midiannzhi/ zwa u vhonwa u itela u ḓiphina na u ḓimvumvusa** Fiḽimu Mbekanyamushumo dza TV Vidio dza muzika Khathuni, zwipiḓa zwa tseiso Zwiṱiripi zwa khomiki Girafiki Zwibveledzwa zwa u pfiwa/u langa u gonya na u tsa ha ipfi Mbekanyamushumo dza radio U vhalwa ha ḓirama U vhalwa ha nganea kana nganeapfufhiZwipitshi zwo rekhodiwaho Zwipitshi zwo rekhodiwaho **Khungedzelo dza radio, TV gurannḓa na magazine**

Vhulapfu ha zwibveledzwa zwa u ṅwalwa zwine zwa tea u vhalwa wo tou fombe/tholokanyonḓivho na manweledzo

	GIREIDI	KUṄWALELE KWA U FHANDEKANYA MAIPFI	KUṄWALELE KWA U PAṰEKANYA MAIPFI
Tshibveledzwa tsha u vhalela nṱha	7	maipfi a 200 – 250 mafhungo a 5-6 (phara 1)	maipfi a 40 -70
	8	maipfi a 250 – 300 mafhungo a 5-8 (phara 2)	maipfi a 70- 90
	9	maipfi a 300 – 350 mafhungo a 5-10 (phara 3)	maipfi a 90 - 110
Tholokanyonḓivho	7	maipfi a 200 – 250	maipfi a 40 – 70
	8	maipfi a 250 – 300	maipfi a 70 – 90
	9	maipfi a 300 – 350	maipfi a 90 – 110
Manweledzo	7	maipfi a 100	maipfi a 80
	8	maipfi a 120	maipfi a 100
	9	maipfi a 140	maipfi a 120

3.3 U ṄWALA NA U ṆEKEDZA: MAITELE, MAGUDISWA, ZWIṰIRATHEDZHI NA ZWIBVELEDZWA

U ṅwala na u ṇekedza hu ṱanganya zwitenwa zwiraru: (1) u shumisa maitele a u ṅwala (2) u guda na u shumisa nḓivho ya zwivhumbeo na mbonalo zwa tshaka dza zwibveledzwa zwo fhambanaho (3) u guda na u shumisa nḓivho zwivhumbeo zwa pharagirafu na mafhungo na ndonga zwiga.

Maitele a u ṅwala

Ndaela dza u ṅwala dzi ḓo dzulela u dzhenisa maitele a u ṅwala. Honeha, a si maga oṱhe ane a ḓo shumiswa kha nyimele dzoṱhe. Tsumbo, musi vhagudi vha tshi khou ṅwala lushaka lwa tshibveledzwa tsho ḓoweleaho, a vha nga tei u ṱwa vha tshi sengulusa tshivhumbeo na mbonalo dzatsho nga vhuḓalo. Hu nga vha na tshifhinga tshine vhadededzi vha nga tea u sedza tshivhumbeo tsha fhungo kana u ṅwala pharagirafu kana vhagudi vha ṅwala zwibveledzwa vha si na mvetomveto sa ndugiselo ya mulingo.

U nanga lushaka lwa tshibveledzwa

Vhadededzi vha tea u vhona uri vhagudiswa vha ṅwala mutevhe wa zwibveledzwa vhukati ha ṅwaha. Hu tea u vha na u linganyiswa vhukati ha zwibveledzwa na u ṅwala u itela ndivho dzo fhambanaho: zwibveledzwa zwa vhudavhidzani, zwa vhusiki, zwa vhuṇe/vhuṱumani na vhaṅwe, zwibveledzwa na zwiṅwe. Vhadededzi vha tea u nanga lushaka lwa tshibveledzwa na ṱhoho yo teaho ya u ṅwala nga hayo, tsumbo, pharagirafu ya nganetshelo/ mbuletshedzo nga ha ṱhoho: “Zwiḽiwa zwine nda zwi funesa.”

Maga kha maitele a u ṅwala

U rangela u ṅwala

- U bvisela khagala vhagudi kha ḓivhaipfi na lushaka lwa tshibveledzwa i elanaho zwai fanaho.
- U ṱuṱula mihumbulo nga ṱhoho
- U pulana

- U ita pulane ya tshibveledzwa hu tshi shumiswa tshivhumbeo na mihumbulo ye ya ambiwa nga hayo kha ḽiga ḽa u rangela u vhala
- U ḓivha mihumbulo mihulwane, tsombo, nga u shumisa mapa wa muhumbulo
- U tevhekanya mihumbulo nga nḓila i ṱumekanaho u itela uri zwi ambe

U ita mvetomveto

- U ṅwala mvetomveto ya u ranga hu tshi dzhielwa nzhele ndivho, vha ṱanganedzaho mafhungo, ṱhoho na lushaka lwa tshibveledzwa
- U nanga maipfi o teaho
- U dzudzanya muhumbulo nga thevhekano i lunzhedzanaho u itela uri tshiṱori tshi pfale
- U dzudzanya mihumbulo na/kana zwifanyiso
- U vhala mvetomveto nga nḓila ya vhudzivha na u wana muvhigo u bvaho mudededzi.

U dovhololа, u sedzulusa, u vhalulula na u khakhulula na u ṋekedza

- U shumisa maga a u sedzulusa mushumo wavho na wa vhaṅwe vha tshi itela u khwinisa
- U lugisa kunangele kwa maipfi, mafhungo na tshivhumbeo tsha pharagirafu
- U shuma na thevhekano na ṱhumanyo ya pharagirafu
- Kushumisele kwone kwa girama, mupeleṱo na zwiga zwa u vhala
- U dzudzanya mvetomveto ya u fhedza ho katelwa na kuvhekanyele kwa mafhungo, tsumbo, dziṱhoho na fonto
- U ṋekedza tshibveledzwa.

Vhagudi vha shumisa nḓivho yavho ya Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo kha u ṅwala zwibveledzwa

Kunangele kwa maipfi

- U ḓivha na u shumisa ḓivhaipfi yo fhambanaho
- U ḓivha uri ipfi ḽi kha thinwaipfi-de na uri ḽi nga shumiswa hani kha fhungo
- U ḓivha arali ipfi ḽi fomaḽa, kana luambo lwa tshitaratani (kana luambo lwa maṱamba) na uri lu nga shumiswa hani zwavhuḓi (kana lu si shumiswe tshoṱhe)
- U peleṱa maipfi nganḓila yone
- U shumisa dikishinari ya luambo luthihi na ya nyambo mbili na thesorasi u itela u engedza ḓivhaipfi
- U vhulunga dikishinari kana bugu ya ḓivhaipfi zwa vhune u itela u engedza ḓivhaipfi

Kuvhumbele kwa fhungo

- U ṅwala mafhungotswititi na mafhungombumbano
- U shumisa maṱanganyi u ṱanganya mafhungodavhi kha mafhungombumbano: tsumbo, na , fhedzi, kana, hone, zwino

Ndongazwiga

- U ḓivha na u kona u shumisa zwiga zwa u vhala zwi tevhelaho nga ndila yo teaho nahone nga vhuronwane: tshithoma, khoma, khoḽoni, semi-khoḽoni, tshifhandi, deshe, luṋala(aposiṱirofi), tshivhudzisi, tshigagarukela, zwitangi, zwiḓevhe, zwiga zwa khothesheni

Kuṅwalele kwa pharagirafu

- U ṅwala pharagirafu dzo ṱumekanaho dza dovha dza tevhekanywa

Ridzhisiṱa

- U shumisa ridzhisiṱa yo teaho

Tshaka dza zwibveledzwa – zwivhumbeo na mbonalo dza luambo

Thebuḽu dzi re afho fhasi dzi ṱalusa tshaka dza zwibveledzwa dzine vhagudi vha tea u funzwa u zwi ṅwala kha Gireidi dza 7 - 9; zwiṅwe zwibveledzwa zwi nga ḓi dzheniswavho hune zwa vha zwo tea.

Zwibveledzwa zwa vhusiki

LUSHAKA LWA TSHIBVELEDZWA	NDIVHO	TSHIVHUMBEO TSHA TSHIBVELEDZWA	MBONALO DZA LUAMBO
Nganetshelo	U mvumvusa	Mveledziso ya pharagirafu yo ṱumekanaho	U ṅwalwa nga kha muthu wa u thoma kana muthu wa vhuraru U ṅwalwa nga tshifhinga tsho fhelaho kana tsha zwino Zwiwo zwi ṱaluswa nga u tevhekana Hu nga shumiswa maitele a mu fhindulano
Mbuletshedzo	U ṱalusa tshiṅwe tshithu-	Ṱhaluso: tsumbo, Hu khou itea mini kha tshifanyiso?	U ṅwalwa nga tshifhinga tsha zwino U sika tshifanyiso nga maipfi U shumisa maṱaluli, maḓadzisi

Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwilapfu na zwipfufhi

LUSHAKA LWA TSHIBVELEDZWA	NDIVHO	TSHIVHUMBEO TSHA TSHIBVELEDZWA	MBONALO DZA LUAMBO
U ṅwala dayari	U rekhoda tshenzhemo ya vhuṋe/u pulanela phanḓa	Kanzhi i ṅwalwa kha bugu yo khetheaho (dayari kana dzhenaḽa) Zwi ṅwalwaho zwi ṅwalwa tshifhinga tshoṯhe, (tsumbo, ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe kana vhege iṅwe na iṅwe) Zwi ṅwalwaho zwi ṅwalwa na datumu	Kanzhi i ṅwalwa nga tshifhingav tsha zwino/tsho fhiraho/tshi ḓaho Tshitaila ndi tshi si tsha fomala hone tshi si na maṱamba Muṅwali u khou tou ṅwalela ene muṋe

Lushaka lwa tshibveledzwa	Ndivho	Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa	Mbonalo dza luambo
Vhurifhi ha vhukonani	U ḓivhadza na u omelela kha vhushaka	Ḓiresi, datumu na theshano Tshivhumbeo tsha mulaedza tshi ḓo fhambana zwi tshi ya nga ndivho, (Tsumbo, uṱalusa muta kana muḓi wau, magumo, dzina ḽa muṅwali)	Kanzhi tshitaila tshi vha tshi si tsha fomaḽa Mbonalo dza luambo dzi ḓo fhambana zwi tshi nga ndivho ya mulaedza
Mu fhindulano	Vhudavhidzani	Mathomo na magumo Mbonalo dzo khetheaho dza mu fhindulano	Ndongazwiga Tshipitshi tsho livhaho Maipfi a mbudziso Tshifhinga tsha zwino na tshi ḓaho
Garaṱa dza thambo	U ramba muṅwe muthu kha vhuṱambo kana u ita tshiṅwe tshithu	Dzi nga dzhia tshivhumbeo tsha vhurifhi ha vhuṋe kana u shumisa garaṱa ya thambo Dzi katela: Tshivhumbeo tsha tshiwo/vhuṱambo Fhethu hune ha ḓo farelwa hone Datumu na tshifhinga Hu nga katelwa na ku ambarele Madzina a vho rambiwaho Hu nga katelwa na u fhindula thambo Dzi nga vha na tshitenwa tsha u vhonwa, u dizaina	Dzi nga vha fomaḽa kana dza si vhe fomaḽa Dzi tea u vha pfufhi nahone dzi sa monamoni
Posigaraṱa/ Mulaedza/e-meiḽi	U ḓivhadza na u davhidzana	Theshano, ḓiresi kana tshivhumbeo tsha e-meiḽi	Tshifhinga tsha zwino/tshi ḓaho/tsho fhiraho

Zwibveledzwa zwa u engedza nḓivho

LUSHAKA LWA TSHIBVELEDZWA	NDIVHO	TSHIVHUMBEO TSHA TSHIBVELEDZWA	MBONALO DZA LUAMBO
U itela u engedza nḓivho: **U ḓadza fomo**	Tsumbo dzo fhambanaho, u ita khumbelo ya garaṱa ya ḽaiburari	Zwi ḓo fhambana u ya nga ndivho, tsumbo, Dzina, Ḓiresi, Miṅwaha, Tshikolo	Muthu ane a khou ḓadza fomo u tea pfufhifhadza, u ita nga vhuronwane,u vha fomaḽa, u vha na vhudele (u ṅwala zwi vhonalaho)
Fuḽaya	U fhembeledza muṅwe muthu u renga tshinwe tshithu kana u shumisa tshumelo	Saizi ṯhukhu, tsumbo,bammbiri ḽa A5 Ṯhoho dza mafhungo dzi kungaho maṱo Ṯhaluso pfufhi nga ha tshibveledzwa Mutevhe wa mbuelo kana zwifhiwa Zwidodombedzwa zwa vhukwamani, tsumbo,lubuvhisia U vha na zwiteṅwa zwa u vhonwa, zwa dizaini kana nyolo	I amba tswi na muvhali Luambo lupfufhi Luambo lu shumiswa u itela u sumbedza ndeme kha muvhali, tsumbo, tsumbo,maḓadzisi (maḓadzamaiti), maṱaluli (maḓadzadzina)
Khungedzelo	U kwengweledza muṅwe uri a renge tshithu kana a shumise tshumelo	I nga dzhia zwivhumbeo zwo fhambanaho Kanzhi i vha na zwiteṅwa zwa u vhonwa , zwa nyolo, I shumisa thekhiniki dza u kungedzela U shumisa nyolo u ita uri khungedzelo i vhe i kungaho maṱo na uri i humbulee	U vha ya ndeme kha muvhali tsumbo, maḓadzadzina, U shumiswa ha ndongazwiga

LUSHAKA LWA TSHIBVELEDZWA	NDIVHO	TSHIVHUMBEO TSHA TSHIBVELEDZWA	MBONALO DZA LUAMBO
U ṋea ndaela, masia na milayo	U ṱalusa kana u ṋea ndaela ya uri tshiṅwe tshithu tshi itiswa hani hu tshi tevhelwa maga a tevhekanaho	Ndaela dzi lunzhedzanaho u itela u swikelela tshipikwa.	U ṅwalwa kha ḽimudi ḽa ndaela, tsumbo, Ni khuyele kha tsha monde vhengeleni Kha u tevhekana hu re na ndunzhendunzhe, Tsumbo, uthoma... ha tevhela... U shumisa nomboro na zwithoma zwi sumbedzaho mbuno kha u sumbedza thevhekano

Vhulapfu ha zwibveledzwa zwa u ṅwalwa zwi teaho u bveledzwa

ZWIBVELEDZWA	GIREIDI	KUṄWALELE KU FHANDEKANYAHO MAIPFI	KUṄWALELE KU PAṬEKANYAHO MAIPFI
Pharagirafu: nganetshelo na mbuletshedzo (ṱhaluso)	7	maipfi a 70- 100	maipfi a 30 - 50
	8	maipfi a 90-120	maipfi a 50 - 70
	9	maipfi a 110-140	maipfi a 70 - 90
Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshilapfu: Vhurfhi ha vhukonani/ mu fhindulano	7 – 9	maipfi a 70 - 90 (magudiswa fhedzi)	maipfi a 50 - 70 (magudiswa fhedzi)
Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi: khungedzelo/u ṅwala dayari/ Garaṱa/Garaṱa dza thambo/u ḓadza fomo/Masia/Ndaela/ Fuḽaya/Phosiṱara/e-meiḽi/ mulaedza	7 – 9	Maipfi a 40 – 60 (magudiswa fhedzi)	Maipfi a 30 – 40 (magudiswa fhedzi)

3.4 ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO – MUTEVHE WA REFERENTSI

Zwivhumbeo zwa luambo zwi tevhelaho zwi ḓo funzwa kha nyimele ya u vhala na u ṅwala, zwa dovha hafhu zwa funzwa zwi kha mbekanyamushumo ya girama yo tou vhekanywaho. Zwiṅwe zwa zwivhumbeo zwi ḓo vha zwo no itiwa kha gireidi dza fhasi, hone hu ḓi tea u itwa ndovhololo-

Kha hu dzhielwe nzhele: Mbonalo dza ndeme dza luambo dzi tea u dzhielwa nṱha. Nga nṱhani ha zwenezwo, mbonalo dzine dza shuma fhedzi kha luambo lukene dzi tea u dzhielwa nṱha kha tshibveledzwa tshi re afho fhasi.

Madzina	Zwi vhaleaho (tsumbo: *tshidulo/zwid*ulo) na madzina a zwi sa vhalei (tsumbo: *muhumbulo*)
	Mbalo/tshivhalo (vhuthihi na vhunzhi) tsumbo: *tshidulo/zwidulo*
	Madzina ane a si shanduke kha mbalo musi a kha tshivhumbeo tsha vhuthihi tsumbo: *vhutshilo, maḓi*, nz.
	Madzinazwao (tsumbo*: musadzi*) na madzina vhukuma
	(tsumbo: *Maemu, Masindi*, nz)
	Madzina khumbulelwa, tsumbo: *lufuno, nyofho, ṱhompho, fulufhelo*
	Madzina a vhuṋe, tsumbo: desike *ya Takalani*, desike *dza vhagudi*, zwitambiswa ***zwa vhana***
	Madzinaguṱe na ṱhaluso, tsumbo***: guma ḽa ṋotshi, murivha ndi wa zwiṋoni***

Zwiṱalusi	Masumbi: *tshino, itshi, tshiḽa, izwo, izwi* (tsumbo: ***Heyo*** bugu ndi yanga) Vhunzhi 1: woṯhe, zwiṅwe, vhunzhi, si na (tsumbo: ***Vhunzhi ha*** *vhagudi* ***vho*** *pfesesa ngudo***)** **Vhunzhi 2*: zwoṯhe, kana*** *(tsumbo: Vhagudi* ***vhoṯhe*** *vho ima)* Vhunzhi 3: *vhunzhi, zwiṱuku, zwinzhi, zwiṱukuṱuku* (tsumbo: Tshikolo tshi na vhagudi ***vhanzhi.*****)** Vhunzhi 4: *zwiṅwe, tshiṅwe, tshiṅwe na tshiṅwe* (tsumbo: Tshidina ***tshiṅwe na tshiṅwe*** tsho ima zwavhuḓi.)
Masala	Masala a vhathu sa ṋefhungo***: Nṋe, inwi/iwe, ene, tshone, riṋe, vhone*** (tsumbo***; Ene*** u khou vhala bugu) Masala a vhathu sa tshiitwa tsho livhaho kana tshi so ngo livhaho*: nṋe, iwe, inwi ene, tshone, riṋe, vhone* (tsumbo: Ene o ṋea ***nṋe tshone)*** Masala a vhuḓiambi: nṋe muṋe, iwemuṋe/inwi muṋe, ene muṋe, riṋevhaṋe, vhoinwi vhaṋe/vhoiwevhaṋe (tsumbo: O ḓiṱanzwa ***ene muṋe*** nga tshisibe) Masala a vhushaka*: tshine, ane, ane*, (tsumbo: Munna ***ane*** a vhonala o ima fasiṱereni ndi Mudededzi wanga) Masala a mavhudzisi: *nnyi, mini, tshifhio, tsha nnyi*, (tsumbo: Ndi bugu ya ***nnyi?)***
Maṱaluli	Vhuimo ha maṱaluli/vhuṱaluli tsumbo: *Munna* ***muhulwane*** (ḽo rangela dzina); Mutukana ***mulapfu*** o wa Maṱaluli ane a fhela nga –ho (maitimaṱaluli), tsumbo, mangadzaho, boraho, takadzaho, lwalaho, nz, sa: Bugu *i* ***takadzaho*** Maṱaluli ane a vha namasala a vhushaka, tsumbo; Mutukana *ane a mangadza*, mutukan ane a bora, musidzana ane a lwala Maṱaluli a no shumisa tshivhumbi ***no:*** *Munna* ***a no shuma*** *o swika* Mbambedzo ya maṱaluli, sa dakalo ***ḽihulu*****,** dakalo ***ḽihulusa***; thanya, ***thanyesa***, ***thanyesesa***; (tsumbo: *Ḽo vha ḓuvha ḽa dakalo* ***ḽihulwanesa*** *vhutshiloni hanga; Ndi ene ane a vha musidzana o* ***thanyesesaho****)*
Maḓadzisi	Maḓadzisi a maitele, tsumbo: *ṋangavhedza, zwavhuḓi, vhuronwane, vhulenda, ṭavhanyedza, sa U tshimbila* ***nga u ṭavhanyedza*** Maḓadzisi a tshifhinga, tsumbo*: mulovha, matshelo, mahoḽa, vhege yo fhelaho, ḽiṅwe ḓuvha, sa: O ḓa* ***mulovha*** Maḓadzisi ambalotsumba: tshifhinga *tshoṯhe, kanzhi, dzulela, tshiṅwe tshifhinga, na luthihi, sa: Fhano ha kandi* ***na luthihi,*** *U ya l****unzhi*** *tshikoloni* Maḓadzisi a nyombedzelo/khwaṱhisedzo, tshoṯhe, ṱhamusi, vhukuma, sa: No shuma vhukuma Maḓadzisi a khonadzeo, tsumbo: nga kha ḓi, khamusi, sa: U ḓo ḓa ***khamus***i Maḓadzisi a ndangatshifhinga, tsumbo***: kha ḓi, athu na khathihi***, sa: U ***kha ḓi*** shuma Maḓadzisi a fhethu, tsumbo*: ngadeni, nṱha ha ṭafula*, sa: U khou shuma ***ngadeni***
Thangeladzina	Fhethu na sia tsumbo: *nṱha, fhasi, ngomu , kha, nṱha, murahu, vhukati, nga tsini; sa: Tsho sera* **fhasi ha** *ṭafula* Maṱaluli na thangeli, tsumbo: *mulapfu kha*, sa Uyu ndi ***mulapfu kha*** Takalani Dzina na thangeli*: ṭhonifho kha; mulandu kha*, sa: U sumbedza ṱhonifho *kha vhahulwane*
Maiti	Maitimapfukeli na maiti a sa pfukeli, tsumbo: O ***renga*** peni/Ḓuvha ḽo ***kovhela.*** Maiti ane a vha na zwiitwa zwivhili (o livhaho na a so ngo livhaho) tsumbo: O mpha bugu, *O rengela* ***ṅwana rokho***

Zwifhinga zwa maiti	Tshifhinga tsha zwino tsumbo: ***Ndi tamba thenisi vhege iṅwe na iṅwe/Ṋowa ndi zwikokovhi***. Tshifhinga tsha zwino tshine tsha kha ḓi ya phanḓa (kana tshi sa gumi) tshifhinga tsumbo: *U* ***khou*** *ṱalela theḽevishini zwino.* Tshifhinga tshino tsho fhiraho tsumbo: ***Ndo tshila*** Miluwani vhutshilo hanga hoṱhe. Tshifhinga tshino tshine tsha kha ḓi ya phanḓa (tshi sa gumi), tsumbo: U ***khou ḓi gud***a nga maanḓa vhege yoṱhe. Tshifhinga tsho fhelaho, tsumbo: ***O vuwa*** thovhoni nga matsheloni. Tsifhinga tsho fhelaho tshine tsha kha ḓi ya phanḓa, tsumbo: Muṱa ***wo vha wo eḓela*** musi mulilo u tshi ṋanga Tshifhinga tshino tsho fhelaho, tsumbo: O ya hayani ngauri ***o vha o hangwa khii*** dzawe. Tshifhinga tshino tsho fhelaho tshine tsha kha ḓi ya phanḓa (tshi sa gumi) tsumbo: ***Ndo vha ndo no lindela*** awara mbili musi a tshi swika. U sumbedza tshifhinga tshi ḓaho: ḓo + ḽiiti tsumbo: Mufumakadzi Vho Marandela ***vha ḓo funza*** Gireidi ya 10./Ndi na fulufhelo uri ni ***ḓo takadzwa*** nga baisikopo. U ya + dzinaḽiiti tsumbo: ***Vha khou ya u dalela*** vhomakhulu wawe/Ndi vho na u nga ***i khou ya u na*** matshelo. Tshifhinga tsha zwino tshine tsha shumisiwa u amba nga ha tshiḓaho tsumbo: Matshelo ***ndi holodei.***
	Tshifhinga tshiḓaho tshine tsha kha ḓi ya phanḓa tsumbo: ***Ndi ḓo vha ndi khou shuma vhege i ḓaho yoṱhe.*** Tshifhinga tshino tshiḓaho tsumbo: Vhege i ḓaho ***ndi ḓo vha ndo fhedza mushumo***. Tshifhinga tshiḓaho tshine tsha kha ḓi ya phanḓatsumbo: Ṅwaha u ḓaho ***ndi ḓo vha ndo funza*** kha hetshi tshikolo miṅwaha ya mahumi mavhili
Ḽipfanisi	Pfano ya ḽipfanisi ḽa ṋefhungo, tsumbo: ***U*** kha ḓi bva u swika zwino/v***ha*** kha ḓi bva u swika zwino; ***Ndo*** vha ndi tshi khou ṱuwa***/vho*** vha vha tshi khou ṱuwa. Ndovhololo
Mamudi	U sumbedza u konadzea/u sa konadzea ha nyitoa, tsumbo, *Ndi nga ḓa/Ndi nga si ḓe; A nga kona u vhuelela mushumoni/A nga si kone u humela mushumoni.* U sumbedza thendelo tsumbo: *Ndi nga shumisa nnḓu ṱhukhu? Ndi nga ṱuwa u ṱavhanya? Ndi nga vhudzisa mbudziso? Ee, vha nga kona.* U sumbedza ndaela/khumbelo: *Vha nga vula fasiṱere/Ndi nga tendelwa u dzhena.* U sumbedza khonadzeo/u sa konadzea tsumbo: *Hezwi zwi nga vhanga thaidzo.* Ni khou amba ngoho. Vh nga vha khou amba ngoho. Ho ngo kona u zwi ḓivha. U sumbedza khonadzeo/u sa konadzea, tsumbo: *Ri tea u swika Ṭhohoyanḓou nga 10 p.m/Ri fanela u swika Ṭhohoyanḓou nga 10 p.m/A ho ngo tea u vha na thaidzo/A ho ngo fanela u vha na thaidzo.* U sumbedza zwone zwone tsumbo: *Vha fanela u vha vho hangwa.*
Mafhungo a nyimele	Nyimele ya u thoma i sumbedzaho khonadzeo tsumbo: *Arali ya na, ri ḓo imisa lwendo* Nyimele ya vhuvhili i sumbedzahotshithu tshine tsha nga si sokou itea kana u konadzea, tsumbo: *Arali nda nga wina lotto ndi ḓo rengela mme anga nnḓu ya kamara dza fumi.* Nyimele ya vhuraru i sumbedzaho tshithu tsha khumbulelwa tsumbo: *Arali ndo vha ndo shumesa ndo vha ndi tshi ḓo vha ndo phasa maṱiriki.*
Maambwaita na Maambwaitwa	Tshifhinga tsha zwino, tsumbo: Gethe ḽi ***valwa*** nga awara ya vhurathi madekwana maṅwe na maṅwe. Tshifhinga tsha zwino tshine tsha kha ḓi ya phanḓa tsumbo: Lufhera lu khou *kuniswa* zwino. Tshifhinga tshino tsha zwino tsumbo: Suphamakete muswa wo ***vuliwa*** uno ṅwaha. Tshifhinga tsho fhelaho tsumbo: Ḽaiburari yo vha yo valwa nga holodei. Tshifhinga tsho fhelaho tshine tsha khou ya phanḓa tsumbo: Vho ḓo tea u lindela ngauri moḓoro wo vha u kha ḓi ***lugiswa*** Tshifhinga tshino tsho fhiraho, tsumbo: O ***ḽiswa*** mulimo nga khomba yawe. Tahifhinga tshiḓaho: tsumbo: Ṅwakni kiḽasi i ḓo ***funzwa*** nga Vho-Mudau/Ṅwakani ḽaiburari ntswa i khou ya u ***fhaṱiwa***.

Tshipitshi tsho vhigwaho	Mbudziso dza maambiwa, tsumbo: ***O mmbudzisa uri ndi ngani ndo lenga ngauralo/o mmbudzisa uri ndi takalela nyimbo-ḓe.*** 'Fhungodavhi ḽa 'Uri': O amba uri ha zwi ḓivhi/O mmbudza uri o xedza bugu.
Zwivhumbeo zwa mafhungo	Zwitatamennde Mbudziso Ḽilaeli/Ndaela
Mupeleṱo	Phetheni dza mupeleṱo, milayo ya mupeleṱo na milayo ya luambo, abriviesheni, akhironimi
Mveledziso ya ḓivhaipfi na figara dza muambo	Pfanywa, mafhambanyi, makateli Figara dza muambo, (ḽifanyisi, ḽimetafore, ḽifanyamuthu, ḽifhambanyi, tshigoḓo, maṱhakhetshandwa, phani) (Nyengedzedzo: *okizimoroni, mavhuvhisi, onomatopia, ḽikaluli/ḽiṅaṋedzi, tshiga, ḽitatathino, ḽitotesi, , Ḽinyefuli, ḽiimeli*) Maambele: maidioma/mirero Maipfi mapambwa
Ndongazwiga	Tshifhandi, khoḽoni, semi-khoḽoni, luṋala (aphosiṭirofi), zwiḓevhe, parathesisi, eḽipisisi

3.5. PULANE DZA U FUNZA

Ḽiṅwalo iḽi ḽi tsivhudza uri mumono muṅwe na muṅwe u ḓo katela yuniti nthihi kana nnzhi dzo sedzaho kha tshiṅwe na tshiṅwe tsha zwikili: u thetshelesa, u amba, u vhala, u ṱalela, u ṅwala, u ṋekedza na Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo. Mumono muṅwe na muṅwe u ḓo ṋea nyito u itela uri vhagudi vha dzi gude, u vhala kana u ṱalela vhunzhi ha zwibveledzwa zwa oraḽa, zwa u ṅwalwa na zwa u vhonwa. Kha mumono muṅwe na muṅwe nyito dzi ḓo isa mihumbulo ya vhagudi kha u lulamisa girama na tshaka dza zwibveledzwa. Kha ṅwaha, mimono i linganaho 18 i ḓo katela zwiteṅwa zwoṯhe zwa kharikhuḽamu nga vhege dza 36. Nṯhani ha izwi, vhuimo ha vhuleme kha masia oṯhe vhu ḓo engedzea themo nga themo nahone ṅwaha nga ṅwaha kha Vhuimo ha Nṯha. U sielisana ha konḓa ha magudiswa hu ḓo vha tshipiḓa tsha nzudzanyo ya mbekanyamushumo ya u guda. Tshivhumbeo itshi tshi ṋea vhagudi na vhadededzi tshifhinga tsha u fhaṱa nyimele, u kuvhanganya ḓivhaipfi, na u ḓowela zwivhumbeo zwa luambo kha dzivhege vha sa athu pfukela kha zwiṅwe zwikili. Nga tshenetsho tshifhinga i dovha ya ṋekedza zwinzhi i dovha ya kona u itwa uri i elane na dzangalelo ḽa tshigwada. Tsumbo,"Zwiambaro" ndi thero ya u funza yo ḓoweleaho, hone i nga tevhelwa nga mumono wa nga ha mutsho.

U funza luambo ha mvanganyo: mumono (sekele) wa u funza

Kha kushumele, mvanganyo i tsivhudza u fhambana ha zwithu: u fhambana ha zwivhumbeo, ha nyito, ha zwibveledzwa na thero (kha hu sedzwe Thero dzo anganyelwaho – Mitevhe ya Referentsi zwi re afho fhasi). Musi hu tshi dizainiwa mumono wa vhege mbili u vanganaho, mudededzi a nga ṱanganya nyito u mona na ṯhoho, tsumbo, Mitambo. U tevhekana ya u ngudo dza mumono wa vhege mbili i nga tevhela nzudzanyo iṅwe na iṅwe, tsumbo, mumono u nga thoma nga u vhala, wa bvela phanḓa nga u ita nyedziselo (u amba) zwine zwa tevhelwa nga u ṅwala. Tshibveledzwa tshiṅwe na tshiṅwe tshi nga shumiswa kha nyito dzo sumbedzwaho afho fhasi.

Mudededzi u tea u nanga tshibveledzwa u itela ngudo. Izwi zwi nga vha zwirendo, nganea ṯhukhu, nganeapfufhi kana ḓirama ṯhukhu (kha hu sedzwe "Zwibveledzwa zwo shumiswaho kha mvanganyo ya u funza zwikili zwa luambo"). Mudededzi a nga nanga u funza zwibveledzwa nga nḓila iṅwe na iṅwe. Arali mudededzi a nanga tshibveledzwa tshilapfu tshi bvelaho phanḓa tshi ngaho sa nganea ṯhukhu kana ḓirama ṯhukhu hu tsivhudziwa uri tshi funzwe hu sin a u ima u itela vhagudi vha si hangwe zwidodombedzwa zwa mulaedza. Arali nganea ṯhukhu kana ḓirama ṯhukhu yo nangiwa, mudededzi u ḓo tea u khethekanya tshibveledzwa tsha bva yunithi nnzhi nga hune tshifhinga tsha mu tendela ngaho.Zwipiḓa zwa nyengedzedzo zwa mushumo zwi ḓo vhalwa sa tshuṅwahaya kana sa tshipiḓa tsha mushumo wa u vhala ha nyengedzedzo.

Kharikhuḽamu iyi i ṋekedza u funzwa ha girama ho ḓiimisaho nga hoṯhe. Kha kushumele ukwu, girama (uambo) i ḓo shumisa awara nthihi kha vhege mbili dziṅwe na dziṅwe; hune hafu ya ḓo funzwa kha nyimele ya u ṅwala na u vhala, ngeno hafu i tshi ḓo funzwa kha i re khagala yo ḓiimisa nga yoṯhe. Nga nṯha ha u funzwa ha girama ho tou pulaniwaho, hu ḓo vha na u funza ha dzilafho kana ndovhololo ya luambo zwo bva kha vhukhakhi ho itwaho nga vhagudi.

THERO DZO DZINGINYWAHO – MUTEVHE WA REFERENTSI	
• Phukha • Muvhili • Zwiambaro • Mivhala • Maḓuvha na miṅwedzi • Nyanyuwo • Muṱa • Zwiḽiwa • Ndumeliso • Zwithu zwine muthu a zwi takalela	• Nnḓu • Zwi funiwaho na zwi sa funiwi • Muzika • Tsiko/mupo • Fhethu • Tshikolo • Mitambo • Tshifhinga • Vhuendedzi • Mutsho na khalaṅwaha

U shandukisa Pulane dza u Funza dzi tshi ya nyito dza u funza na u guda

Tsumbo yo sendekwaho kha PULANE YA U FUNZA Gireidi ya 7, Themo ya 1, Vhege 1 na 2

(6 x ngudo ya dza minethe ya 40) = 4 awara dza u funza

GIREIDI YA 7 THEMO YA 1 MAGUDISWA				
VHEGE	**U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1**	**U VHALA NA U ṬALELA AWARA 1**	**U ṄWALA NA U N̑EKEDZA AWARA 1**	**ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHU-MISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VAN-GANYA NA HU RE KHAGALA)**
1 na 2	**U thetshelesa u itela u pfesesa:** U funza mbonalo dza u thetshelesa u itela u pfesesa Vhagudi vha thethelesa kha, Tsumbo, urekhodiwa ha mu fhindulano kha muṱangano kana ndumeliso **U amba hu si ha fomaḽa** Vhagudi vha ita nḓowenḓowe ya u ṱangana na u lumelisana nga vhavhili-vhavhili	**U vhala u itela u pfesesa kha vhuimo ha maipfi na ha mafhungo:** Tsumbo, Mufhidulano vhukati ha vhathu vhane vha khou lumelisana lwa u thoma, vha tshi vhudzisana uri ndi vho nnyi na uri vho vuwa hani	**Vhusiki** Pharagirafu ya ṱhaluso/ mbuletshedzo Tsumbo: U ḓivhadza maitele a u ṅwala: • U pulana • U ita mvetomveto • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho • U dzudznya na u ṅwalulula • U n̑ekedza U ṅwala mafhungo u tshi ita nḓowenḓowe ya u ḓivhadza kana u ṱalusa muṅwe - u bva afho wa ṅwala pharagirafu ya ṱhaluso hu tshi shumiswa mafhungo aya nga nḓila i lunzhedzanaho.	Maṱaluli a si gathi a sa konḓi U shumisa mafhungo a sa konḓi e kha tshifhinga tsha zwino Ḓivhaipfi kha nyimele

Thero ya Sekele: U ṱangana na U lumelisana

Ngudo ya 1: (U thetshesa na U amba fhedzi)

- Marangaphanda: U lumelisa kiḽasi na u ḓiḓivhadza. U funza vhagudi uri vha nga ḓiḓivhadza hani.
- Ḓivhaipfi i elanaho na thero.
- U funza mbonalo dza u thetshelesa u itela u wana mafhungo

Ngudo ya 2: (U thetshesa na U amba fhedzi)

- U thetshelesa kha zwifhinga zwo fhambanaho zwine vha zwi shumisa musi vha tshi lumelisana.
- Vhagudi vha ita nḓowe-nḓowe ya u lumelisana nga vhavhili-vhavhili.

Ngudo ya 3: (U vhala fhedzi)

- U sedza zwifanyiso, madzina a bugu na ṱhoho dza mu fhindulano.
- Vhagudi vha vhalela mbiluni, nga murahu mudededzi a dovholola nga u vhalela nṱha, ngeno vhagudi vha tshi lingedza u pfesesa mu fhindulano.
- Mudededzi u ṱalutshedza girama na ḓivhaipfi
- Tshuṅwahaya: Vhagudi vha dovha u vhala mu fhindulano na u fhindula mbudziso, tsumbo, ee/hai.

Ngudo ya 4: (Zwo vangana)

- Dziṅwe mbonalo dza mvanganywa dza girama dza tshibveledzwa
- U ṱalutshedza maitele a u ṅwala
- Vhagudi vha vhala tsumbo dza pharagirafu dza mbuletshedzo
- Tshuṅwahaya: Vhagudi vha ita nḓowe-nḓowe ya u ṅwala mafhungo a sa konḓi a u ḓivhadza na u buletshedza nga ha muṅwe muthu, vha tshi shumisa girama sa zwe zwa ṱalutshedzwa.

Ngudo ya 5: (U ṅwala fhedzi)

- Vhagudi vha ṅwala pharagirafu ya mbuletshedzo

Ngudo ya 6: (U ṅwala)

- Vhagudi vha dzudzanya na u ṅwalulula mvetomveto ya u thoma ya pharagirafu dzavho

  Kha masiaṱari a tevhelaho Pulane dza u Funza dzo ṋekedzwa afho fhasi kha gireidi dza 7, 8 na 9. Kha hu dzhielwe nṱha uri hedzi dzi tou vha TSUMBO fhedzi dza u ri nzudzanyo ya u funza Luambo lwa u Engedza lwa Vhuvhili dzi nga itwa hani kha ṅwaha.

3.6 THEBUḽU YA PHAḒALADZO YA ZWIBVELEDZWA

VHEGE	GIREIDI YA 7	GIREIDI YA 8	GIREIDI YA 9
THEMO YA 1			
1 na 2	Tshibveledzwa tsha mafhungo – khungedzelo	Tshibveledzwa tsha mafhungo – khungedzelo	Mu fhindulano
3 na 4	Luimbo kana tshirendo	Raimi, luimbo, tshirendo	Raimi, tshirendo/luimbo
5 na 6	Tshibveledzwa tsha mafhungo: tsha u vhonwa, tsumbo, khaḽenda	Tshibveledzwa tsha mafhungo tsumbo, zwifanyiso	Tshibveledzwa tsha mafhungo – u ḓadza fomo
7 na 8	Tshibveledzwa tsha mafhungo: mu fhindulano	Tshibveledzwa tsha u vhonwa, tsumbo zwifanyiso, khuthuni	Tshibveledzwa tsha u vhonwa - zwifanyiso
9 na10	Tshibveledzwa tsha u vhala	Tshibveledzwa tsha mafhungo	Tshibveledzwa tsha mafhungo – mu fhindulano/tshipitshi
THEMO YA 2			
1 na 2	Tshibveledzwa tsha mafhungo – khungedzelo	Tshibveledzwa tsha mafhungo, tsumbo, tshifanyiso nganeapfufhi/ folukuḽoo	Ndaela , Tsumbo, u ṋea masia
3 na 4	Tshibveledzwa tsha mafhungo, tsumbo,mapa	Tshibveledzwa tsha mafhungo, tsumbo, shedulu/dayari/ tsumbatshifhinga	Tshibveledzwa tsha mafhungo, Tsumbo, uṋea masia
5 na 6	Tshibveledzwa tsha mafhungo: tsumbo, tsha u vhonwa	Tshibveledzwa tsha mafhungo tsumbo, zwifanyiso	Tshibveledzwa tsha mafhungo – muvhigo wa mutsho, mapa, tshirendo, luimbo
7 na 8	Tshirendo kana luimbo	Tshibveledzwa tsha mafhungo tsumbo, mitambo na mu fhindulano	Tshibveledzwa tsha mafhungo – muvhigo wa mutsho, mapa, tshirendo, luimbo
9 na10	**U LINGA HA SAMETHIVI**		
THEMO YA 3			
1 na 2	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani, tsumbo, vhurifhi	Tshibveledzwa tsha ḓivhaipfi	Tholokanyoṋḓivho na tshibveledzwa tsha u vhala
3 na 4	Tshibveledzwa tsha u vhonwa, tsumbo, tshifanyiso	Tshibveledzwa tsha ndaela, tsumbo, risipi, mu fhindulano	Tshibveledzwa tsha u vhonwa
5 na 6	Tshibveledzwa tsha mafhungo, tsumbo,mu fhindulano	Tshibveledzwa tsha mafhungo, tsumbo, mbekanyamushumo dza radio/TV	Tshibveledzwa tsha u vhonwa
7 na 8	Tshibveledzwa tsha mafhungo, tsumbo, mapa tshirendo, nganeapfufhi, nganea kana ḓirama	Tshibveledzwa tsha mafhungo tsumbo, mu fhindulano	Tshibveledzwa tsha mafhungo, tsumbo, mu fhindulano, zwifanyiso
9 na 10	Tshiṱori, zwirendo, nyimbo, khuthuni, ḓirama na nganea	Nganeapfufhi/zwirendo/Nyimbo/ ḓirama pfufhi/ nganea ṱhukhu	Nganeapfufhi/nyimbo/ḓirama/ nganea/tshirendo
THEMO YA 4			
1 na 2	Tshibveledzwa tsha u vhonwa	Zwibveledzwa zwa ḓivhaipfi	Tshibveledzwa tsha u vhonwa
3 na 4	Tshibveledzwa tsha mafhungo	tshirendo/luimbo/tshiṱori	Tshibveledzwa tsha mafhungo, tsumbo, mu fhindulano
5 na 6	Tshibveledzwa tsha mafhungo	Tshibveledzwa tsha u vhonwa/ tshirendo	Tshibveledzwa tsha ḓivhaipfi
7 na 8	Luimbo, tshirendo	Tshibveledzwa tsha vhusiki na vhudavhidzani	Luimbo, tshirendo
9 na10	**U LINGA HA SAMETHIVI**		

3.6.1 GIREIDI YA 7

GIREIDI YA 7 THEMO YA 1 MAGUDISWA				
VHEGE	**U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1**	**U VHALA NA U ṰALELA AWARA 1**	**U ṄWALA NA U ṆEKEDZA AWARA 1**	**ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)**
1 na 2	**U thetshelesa u itela u pfesesa:** U funza mbonalo dza u thetshelesa u itela u pfesesa Vhagudi vha thethelesa kha, tsumbo, u rekhodiwa ha mu fhindulano kha muṱangano kana ndumeliso **U amba hu si ha fomaḽa** Vhagudi vha ita nḓowenḓowe ya u ṱangana na u lumelisana nga zwigwada	**U vhala u itela u pfesesa kha vhuimo ha maipfi na ha mafhungo:** Tsumbo, Mufhidulano vhukati ha vhathu vhane vha khou lumelisana lwa u thoma, vha tshi vhudzisana uri ndi vho nnyi na uri vho vuwa hani	**Vhusiki** Pharagirafu ya ṱhaluso/mbuletshedzo U ḓivhadza maitele a u ṅwala: • U pulana • U ita mvetomveto • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho • U dzudznya na u ṅwalulula • U ṉekedza Tsumbo, u ṅwala pharagirafu ya mbuletshedzo U ṅwala, tsumbo, mafhungo u tshi ita nḓowenḓowe ya u ḓivhadza kana u ṱalusa muṅwe - u bva afho wa ṅwala pharagirafu ya ṱhaluso hu tshi shumiswa mafhungo aya nga nḓila i lunzhedzanaho.	Maṱaluli a si gathi a sa konḓi U shumisa mafhungo a sa konḓi e kha tshifhinga tsha zwino Ḓivhaipfi kha nyimele
3 na 4	**U thetshelesa u itela u takalela:** U thetshelesa, tsumbo, luimbo/tshirendo tsha aḽifabethe. U shumisa izwi u itela u peleṱa maṅwe maipfi ane vha nga kona u rekhoda sa tshipiḓa tsha tholokanyonḓivho ya u thetshelesa. **U amba ha fomaḽa** Tsumbo, u ita nyedziselo nga ha muṱangano na ndumeliso	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha** U vhala tshirendo/luimbo, tsumbo, zwi no fana na zwo shumiswaho kha u thetshelesa u itela u pfesesa na u takalela	**Zwibveledzwa zwilapfu zwa vhudavhidzani:** • U ḓivhadza maitele a u ṅwala: • U pulana • U ita mvetomveto • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho • U dzudznya na u ṅwalulula • U ṉekedza Tsumbo, u ṅwala mu fhindulano	Tshipitshi tsho livhaho Mavhudzisi Ndongazwiga U ḓivhadza maiti maswa Girama ya dzilafho i bvaho kha zwibveledzwa zwa vhagudi Ḓivhaipfi kha nyimele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U ṰALELA AWARA 1	U ḼWALA NA U ṆEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
5 na 6	**U thetshelesa u itela u wana mafhungo na u pfesesa:** Tsumbo, maḓuvha a vhege, miḼwedzi ya ḼwahaḼa na nomboro Mafhungo ane a tea u ḓadzwa ngao fomo tsumbo, khaḽenda: Maḓuvha a vhege; MiḼwedzi ya ḼwahaḼa **U amba hu si ha fomaḽa na mushumo wa tshigwada** Zwigwada zwi a vhudzisana mbudziso na phindulo hu tshi shumiswa, tsumbo, tshibveledzwa tsha u vhonwa sa khaḽenda	**U vhala u itela u pfesesa kha vhuimo ha fhungo:** U ḓivhadza mbonalo dza tshibveledzwa tsha u vhonwa U ṱalela na u amba nga ha zwibveledzwa zwa u vhonwa zwo fhambanaho tsumbo, tshifanyiso, tshinepe Tsumbo, u ṱalela kha tsumbatshifhinga ya tshikolo na Tsumbo, u vhala nga ha thero ‘Tshikolo’.	**Tshibveledzwa tsha vhusiki** Tsumbo, u ḓiitela tsumbo, mushumo nga ha luambo lwo khethiwaho/u ḓadza fomo zwi tshi elana na nḓowedzo ya u thetshelesa	Madzina Maiiti Tshifhinga tsha u amba Ḓivhaipfi kha nyimele
7 na 8	**U thetshelesa u itela u pfesesa** Tsumbo, u thetshelesa nyambedzano ya vhagudi vha tshi bvisela khagala uri ndi thero dzifhio dzine vha dzi funa/sa dzi fune **U amba ha fomaḽa na u ṇekedza:** Tsumbo, Vhagudi vha ḓiḓivhadza na u amba uri ndi dzifhio thero dzine vha dzi funa	**U vhala u itela u pfesesa** Tsumbo, u vhala tshibveledzwa tsha vhagudi vha tshi bvisela khagala thero dzine vha dzi funesa na Tsumbo, u fhindula mbudziso kha tshibveledzwa tsha tholokanyonḓivho.	**Vhusiki** Tsumbo, u ḼwalaḼa mafhungo hu tshi shumiswa ḓivhaipfi kha nyimele. U ḼwalaḼa uri ndi thero dzifhio dzine vha dzi funa.	Maiti Maṱaluli Girama ya dzilafho i bvaho kha zwibveledzwa zwa vhagudi Ḓivhaipfi kha nyimele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U ṰALELA AWARA 1	U ṅWALA NA U ṄEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
9 na 10	**U thetshelesa u itela u takalela/ mafhungo o khetheaho:** Tsumbo, Tholokanyonḓivho ya u thetshelesa kha thero yo nangiwaho **U amba hu si ha fomaḽa na mushumo wa tshigwada** Tsumbo, u amba uri ndi nga mini vha tshi funa thero nkene kana U vhalela nṱha ha tshibveledzwa kha thero yo nangiwaho	**U vhala u itela u pfesesa** Tsumbo, u vhala tshibveledzwa kha thero yo nangiwaho	**Vhusiki/ Vhudavhidzani:** Tsumbo, u ṅwala mafhungo/ U ḽebuḽa zwifanyiso kha thero yo nangiwaho	Maiti, maṱaluli Maṱanganyi a sa konḓi U khwaṱhisedza girama yo itwaho kha themo ya u thoma Girama ya dzilafho u bva kha zwo ṅwalwaho nga vhagudi Ḓivhaipfi kha nyimele

MISHUMO YA U LINGA YA FOMAḼA KHA THEMO YA 1		
Mushumo wa 1: U thetshelesa kana U amba	**Mushumo wa 2: U ṅwala**	**Mushumo wa 3: Mulingo wa 1**
Oraḽa: Tholokanyonḓivho ya u thetshelesa /tshipitshi tsho lugiselwaho/u vhalela nṱha	(Pharagirafu ya vhusiki/ya ṱhaluso/ zwibveledzwa zwa vhudavhidzani (zwilapfu kana zwipfufhi)	Tholokanyonḓivho NA/KANA Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo NA/ KANA Ḽiitheretsha: Mbudziso dza phindulo pfufhi

GIREIDI YA 7 THEMO YA 2 MAGUDISWA				
VHEGE	**U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1**	**U VHALA NA U ṬALELA AWARA 1**	**U ṄWALA NA U ṆEKEDZA AWARA 1**	**ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)**
1 na 2	**U thetshelesa u itela u pfesesa** Tsumbo, u thetshelesa mu fhindulano wa vhagudi nga uri vha bva ngafhi **U amba nga ha ndivho yo tiwaho/ U amba na u ṇekedza ha fomaḽa (U vhalela nṱha ho lugiselwaho)** Tsumbo, uvhalela nṱha ho lugiselwaho nga ha thero yo nangiwaho	**U vhala u itela u pfesesa kha vhuimo ha mafhungo:** Tsumbo, u vhala mu fhindulano sa tsumbo, musi vhathu vha tshi bva fhethu/mashangoni o fhambanaho	**Vhudavhidzani vhupfufhi:** Maitele a u ṅwala: • U pulana • U ita mvetomveto • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṅwalulula • U ṇekedza Tsumbo, u ṅwala pharagirafu ya nganetshelo u ṱalutshedza uri vha bva ngafhi.	Thangeladzina Ndongazwiga Maṱanganyi Khanedza Ḓivhaipfi kha nyimele
3 na 4	**U thetshelesa u itela u pfesesa:** Tsumbo, u shumisa tshibveledzwa tshi vhonwaho sa mapa une wa thetsheleswa khawo, u vhudzisa na u fhindula mbudziso. **U amba ha fomaḽa na u ṇekedza:** U amba nga mbonalo dza tshipitshi tsho lugiselwaho Tsumbo, Tshipitshi tsho lugiselwaho	**Vhala u itela u pfesesa kha vhuimo ha mafhungo:** Tsumbo, u vhala tshibveledzwa tshi sumbedzaho tshaka dza vhathu dzo fhambanaho.	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi:** Tsumbo, u ṅwala u itela ndivho dzo khetheaho Maitele a u ṅwala tshipitshi tsho lugiselwaho. Maitele a u ṅwala: • U pulana • U ita mvetomveto • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṅwalulula • U ṇekedza Tshipitshi tsho lugiselwaho	Girama ya dzilafho kha zwo ṅwalwaho nga vhagudi U ṅwala Maṱaluli Ndongazwiga Maṱanganyi Thangeladzina Khanedza Ḓivhaipfi kha nyimele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U ṰALELA AWARA 1	U ṄWALA NA U ṆEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
5 na 6	**U thetshelesa u itela mafhungo o tiwaho:** U thetshelesa tholokanyoṋḓivho **U amba hu si ha fomaḽa** Tsumbo, ḓivhaipfi ya kiḽasini: peni, penisela	**U vhala wo tou fombe ha zwibveledzwa zwi vhonwaho:** U ṱalela na ṱalutshedzela, tsumbo, tshifanyiso tsha kiḽasi	**Vhusiki** Tsumbo, u ḽebuḽa zwifanyiso zwa kiḽasini wa vhumba mafhungo u tshi shumisa ḓivhaipfi ntswa	Ḽimudi ḽa ndaela Tshifhinga tsha zwino Maiti maswa Girama ya dzilafho u bva kha zwo ṅwalwaho nga vhagudi Ḓivhaipfi kha nyimele
7 na 8	**U thetshelesa u itela u takalela:** Tsumbo, u thetshelesa tshirendo/luimbo **U amba hu si ha fomaḽa na mushumo wa tshigwada** Tsumbo, u amba nga ha miṱa ya havho	**U vhala u itela u pfesesa** U vhala tshibveledzwa nga ha, tsumbo, muṱa	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi:** Tsumbo, u ṅwala pharagirafu dza ṯhaluso nga ha miṱa ya havho Maitele a u ṅwala: • U pulana • U ita mvetomveto • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṅwalulula • U ṇekedza	Khanedza Vhunzhi Abriviesheni Masumbavhuṇe U ḓivha na u khwaṯhisedza Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo Girama ya dzilafho kha zwe vhagudi vha ṅwala Ḓivhaipfi kha nyimele
9 na 10	**Milingo ya vhukati ha ṅwaha**			

MUSHUMO WA U LINGA WA FOMAḼA WA THEMO YA 2		
Mushumo wa 4: U thetshelesa na U amba	**Mushumo wa 5: U ṅwala na U ṇekedza**	**Mushumo wa 6: Milingo ya vhukati ha ṅwaha**
Oraḽa: Tholokanyoṋḓivho ya u thetshelesa/tshipitshi tsho lugiselwaho/u vhalela nṯha ho lugiselwaho	Pharagirafu ya vhusiki Nganetshelo/Mbuletshedzo)/ tshibveledzwa tsha vhudavhidzani (tshipfufhi kana tshilapfu)	Tholokanyoṋḓivho NA/kANA Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo NA/kANA Ḽitheretsha: Mbudziso dzi re na phindulo pfufhi

GIREIDI YA 7 THEMO YA 3 MAGUDISWA				
VHEGE	**U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1**	**U VHALA NA U ṰALELA AWARA 1**	**U ḓWALA NA U ṆEKEDZA AWARA 1**	**ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)**
1 na 2	**U thetshelesa u itela u takalela** Tsumbo, u thetshelesa kha mubvumo u monaho na thero, tsumbo, vhuendi **U amba na u ṉekedza ha Fomaḽa** U vhalela nṱha ho lugiselwaho ho sedziwa ho khetheaho kha u elela, mubulo wa ipfi na thounu Tsumbo, tshibveledzwa kha thero	**U vhala wo tou fombe ha tshibveledzwa u itela u pfesesa kha vhuimo ha pharagirafu** Tsumbo, u vhala tshibveledzwa kha thero yo khetheaho wa fhindula mbudziso dza tholokanyoṋḓivho Na Tsumbo ya vhurifhi ha vhukonani kana pharagirafu	**Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwilapfu:** U ḓivhadza na u amba nga ha mbonalo dza u ḓwala vhurifhi ha vhukonani/ muledza/e-meiḽi/ pharagirafu ya nganetshelo/mbuletshedzo U ḓwala vhurifhi ha vhukonani/ muledza/ e-meiḽi/pharagirafu ya nganetshelo/ ṯhaluso (mbuletshedzo) nga ha tsumbo, hune nda khou ya hone ṉamusi Hu sedzwa kha maitele a u ḓwala: • U pulana • U ita mvetomveto • U vhalulula u itela u khakhulula na u ḓwalulula • U ṉekedza	Thangeladzina. Nzudzanyo ya maipfi Tshifhinga tsha zwino Theshano kha vhurifhi ha vhukonani/ mulaedza/ e-meiḽi Ḓivhaipfi kha nyimele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U ṰALELA AWARA 1	U ṅWALA NA U ṆEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
3 na 4	**U thetshelesa u itela vhukwamani:** Tsumbo, u thetshelesa kha tshibveledzwa/ mbudziso dzi elanaho na zwinyanyuli zwi vhonwaho (mmbwa i ngafhi?) **U amba hu si ha fomaḽa na mushumo wa tshigwada** Tsumbo, u fhindula kha mbudziso dzi elanaho na zwinyanyuli zwa u vhonwa	**U vhala u itela u pfesesa** Tsumbo, u ṱalela zwibveledzwa zwa u vhonwa kha thero u itela u pfesesa na u fhindula mbudziso	**Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwilapfu: (zwi bvela phanḓa)** U ḓivhadza na u amba nga mbonalo dza u ṅwala nga vhurifhi ha vhukonani/ nḓivhadzo/e-meiḽi/pharagirafu ya nganetshelo/ṱhaluso U ṅwala vhurihi ha vhukonani/ mulaedza/e-meiḽi/pharagirafu ya nganetshelo/ṱhaluso kha, tsumbo, hune nda khou ya hone ṋamusi Hu sedzwa kha maitele a u ṅwala: • U pulana • U ita mvetomveto • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṅwalulula • U ṋekedza	Masumbavhuṋe Thangeladzina. Nzudzanyo ya maipfi Tshifhinga tsha zwino Theshano ya vhurifhi ha vhukonani/ mulaedza/ e-meiḽi Ḓivhaipfi kha nyimele
5 na 6	**U thetshelesa u itela u pfesesa** Tsumbo, u thetshelesa kha ipfi ḽi yaho nṱha na fhasi (mudivhitho wa akhositiki) Na U thetshelesa kha mu fhindulano kha thero ntswa tsumbo, hune nda dzula hone **U amba hu si ha fomaḽa na mushumo wa tshigwada** Tsumbo, u shumisa ḓivhaipfi ya thero ntswa, u amba nga mudivhitho u re na muungo na u ita nḓowenḓowe ya u amba mafhungo	**U vhala wo tou fombe ha Tshibveledzwa tshine tsha tou vhonwa:** U ṱalela tshifanyiso nga tshifhinga tsho nangwaho – tsumbo, ḓorobo khulwane	**Vhusiki** U vhumba mafhungo nga u shumisa ḓivhaipfi ntswa Na U ṅwala pharagirafu ya ṱhaluso kha, tsumbo, tshifanyiso tsho ḓisendekaho nga thero Hu sedzwa kha maitele a u ṅwala: • U pulana • U ita mvetomveto • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṅwalulula • U ṋekedza	Maṱaluli Mavhudzisi Maiti maswa na madzina Mupeleṱo Girama ya dzilafho u bva kha zwo ṅwalwaho nga vhagudi Ḓivhaipfi kha nyimele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U ṬALELA AWARA 1	U ṄWALA NA U ṆEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
7 na 8	**U thetshelesa u itela u pfesesa** Tsumbo, u thetshelesa u itela u ḓivha mashango o fhambanaho a ḽifhasi/ mavunḓu fhano Afrika Tshipembe **U amba hu si ha fomaḽa** U ita nyedziselo kha thero, tsumbo, mashango o fhambanaho a ḽifhasi/ mavunḓu Afrika Tshipembe	**U vhala u itela u pfesesa kha vhuimo ha pharagirafu** Tsumbo, u vhala ha vhagudi nga tshavho ha pharagirafu ya ṱhaluso yo ṅwalwaho kha mumono wo fhiraho kana **Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha** Tsumbo, u vhala u itela u ḓiphiṉa, tsumbo, tshirendo/ nganeapfufhi/ ḓirama pfufhi/nganea ṱhukhu	**Vhusiki** U ḽebuḽa mapa na u ṅwala mafhungo u tshi shumisa ḓivhaipfi ntswa	Maiti maswa na madzina Nomboro Mupeleṱo Vhunzhi Thangeladzina Girama ya dzilafho kha zwo ṅwalwaho nga vhagudi Ḓivhaipfi kha nyimele
9 na 10	**U thetshelesa u itela u takalela** Tsumbo, u thetshelesa kha tshipiḓa tsha tshiṱori tsho fhelelaho/tshiṱori tsho fhelelaho/ zwirendo/nyimbo/khathuni/ḓirama ṱhukhu/nganea ṱhukhu **U vhalela nṱha** U shuma na tsumbo, ndongazwiga na u elela	**Tshibvelezwa tsha ḽitheretsha** Tsumbo, u vhala tshiṱori/tshirendo/ nyimbo/khathuni/ ḓirama pfufhi/ nganea ṱhukhu na u fhindula mbudziso dzi bvaho kha tholokanyoṋḓivho	**Vhusiki** Tsumbo, u ṅwala khepusheni ya tshiṱori tsha tshifanyiso tsho ḓisendekaho kha thero na luambo lwo shumiswaho hu tshi khwaṱhisedzwa girama yo shumiswaho kha themo .	U khwaṱhisedza girama yoṱhe yo itwaho kha ino themo Ḓivhaipfi kha nyimele

MUSHUMO WA WA U LINGA WA FOMAḼA KHA THEMO YA 3		
Mushumo wa 7: U amba/U thetshelesa/U vhala	**Mushumo wa 8: U ṅwala**	**Mushumo wa 9: Mulingo wa 2**
Oraḽa: Tholokanyoṋḓivho ya u thetshelesa/tshipitshi tsho lugiselwaho/u vhalela nṱha ho lugiselwaho	Pharagirafu dza vhusiki (Nganetshelo/Ṱhaluso) /Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani (Tshipfufhi kana tshilapfu)	Tholokanyoṋḓivho NA/KANA Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo NA/ KANA Ḽitheretsha: Mbudziso dzi re na phindulo pfufhi

GIREIDI YA 7 THEMO YA 4 MAGUDISWA				
VHEGE	**U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1**	**U VHALA NA U ṰALELA AWARA 1**	**U ṄWALA NA U ṆEKEDZA AWARA 1**	**ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)**
1 na 2	**U thetshelesa u itela u pfesesa** U thetshelesa kha mu fhindulano, tsumbo, kha thero ntswa – muvhili wanga **U amba ha fomaḽa** U fhindula mbudziso nga murahu ha u vhala na u ṱalela tshibveledzwa tsha u vhonwa	**U vhala wo tou fombe ha zwibveledzwa zwi vhonwaho:** U ṱalela na u vhala zwifanyiso kha thero, tsumbo, zwipiḓa zwo fhambanaho zwa muvhili	**Vhusiki** U ita nḓowenḓowe ya mafhungo a mbudziso na phindulo kha thero yo nangiwaho. U ḽebuḽa zwifanyiso zwo shumiswaho. **Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwilapfu:** U ṅwala pharagirafu ya ṱhaluso nga, tsumbo, muvhili wanga, Hu sedzwa kha maitele a u ṅwala: • U pulana • U ita mvetomveto • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṅwalulula • U ṉekedza	Khanedza Maṱaluli na maḓadzisi Masumbavhuṉe Mupeleṱo Vhunzhi Ḓivhaipfi kha nyimele
3 na 4	**U thetshelesa u itela u pfesesa** Tsumbo, u thetshelesa Tholokanyonḓivho kha thero yo nangiwaho kha mumono wo fhiraho. **U amba ha fomaḽa na u ṉekedza**: Tsumbo, Tshipitshi tsho lugiselwaho tsho ṅwaliwaho kha mumono wo fhiraho.	**U vhala u itela u pfesesa** Tsumbo, u vhala pharagirafu ya mugudi yo ṅwaliwaho Kana Tsumbo, tshibveledzwa tsho nangwaho kha thero	**Vhudavhidzani:** U ṅwala, tsumbo, Tshipitshi tsho lugiselwaho kha “Muvhili wanga”	Girama ya dzilafho kha zwo ṅwalwaho nga vhagudi Khanedza Mavhudzisi Maṱanganyi Maṱaluli na maḓadzisi Masumbavhuṉe Mupeleṱo Vhunzhi Ḓivhaipfi kha nyimele Girama ya dzilafho kha zwo ṅwalwaho nga vhagudi

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U ṬALELA AWARA 1	U ṄWALA NA U ṆEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
5 na 6	**U thetshelesa u itela u pfesesa** Tsumbo,vhagudi vha thetshelesa u itela ḓivhaipfi ntswa nga u shumisa tshibveledzwa tsha u vhonwa – U ḓivhadza thero ntswa tsumbo, mivhala **U amba ha fomaḽa** U ita nḓowenḓowe ya u amba mbudziso na phindulo, tsumbo, Bugu ndi ya mu vhala ufhio?	**U vhala wo tou fombe ha zwibveledzwa zwi vhonwaho:** Vhagudi vha vhala na u ṱalela tshibveledzwa, tshifanyiso tsha mivhala yo fhambanaho na mu fhindulano kha thero yeneyo	**Vhusiki** Tsumbo, vhagudi vha ola zwifanyiso zwavho vha tshi shumisa mivhala yo fhambanaho vha zwi ḽebuḽa ; U ita nḓowenḓowe ya u ṅwala mafhungo a ṱhaluso. Na Tsumbo, u ṅwala pharagirafu ya ṱhaluso u itela u ṱalusa tshithu tsha mivhala minzhi. **Hu sedzwa kha maitele a u ṅwala:** • U pulana • U ita mvetomveto • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṅwalulula • U ṇekedza	Mavhudzisi Maṱaluli Mupeleṱo Vhunzhi Tshifhinga tsha zwino Khanedza Masumbi Masumbavhuṇe Ḓivhaipfi kha nyimele Girama ya dzilafho kha zwo ṅwalwaho nga vhagudi
7 na 8	**U thetshelesa u itela u takalela** Tsumbo, u thetshelesa luimbo/tshirendo/ pharagirafu ya ṱhaluso yo ṅwalwaho nga vhagudi kha mumono wo fhiraho **U amba ha fomaḽa** Tsumbo, u khwaṱhisedza mbudziso na mafhungo o itwaho nga maitele a oraḽa kha themo ino	**U vhala u itela u pfesesa** Tsumbo, tshibveledzwa tsho nangiwaho kha thero na u fhindula mbudziso u itela u pfesesa	**Ndugiselo dza mulingo**: U khwaṱhisedza maitele a u ṅwala a tshaka dzo fhambanaho dza tshibveledzwa sa pharagirafu dza mu fhindulano, ṱhaluso, nganetshelo	U dovholola kuvhumbelwe kwa mafhungo na milayo ya khushumisele kwa luambo zwo gudwaho Girama ya dzilafho kha zwo ṅwalwaho nga vhagudi Ḓivhaipfi kha nyimele
9 na 10	**Milingo ya mafheloni a ṅwaha**			
MUSHUMO WA FOMAḼA KHA THEMO YA 4				
Mushumo wa 10: Milingo ya mafheloni a ṅwaha				
Bammbiri ḽa 1: Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo na Ḽitheretsha, U ṅwala Bammbiri ḽa 2: *Oraḽa *Oraḽa, maraga dza ṅwaha dzi bvaho kha U amba, U thetshelesa na U vhala. Maraga dza u fhedzisela dzi tea u katela tshithihi tsha U amba ho lugiselwaho, U thetshelesa ho lugiselwaho na U vhalela nṱha ho lugiselwaho.			

3.6.2 GIREIDI YA 8

GIREIDI YA 8 THEMO YA 1 MAGUDISWA				
VHEGE	**U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1**	**U VHALA NA U ṰALELA AWARA 1**	**U ṄWALA NA U ṆEKEDZA AWARA 1**	**ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)**
1 na 2	**U thetshelesa u itela vhukwamani na mu fhindulano** Tsumbo, u thetshelesa kha mu fhindulano vhukati ha vhathu vhavhili vha khunyeledzaho nḓivho vho no vhaho nayo na mu fhindulano muswa **U amba hu si ha fomaḽa na mushumo wa tshigwada** Vhagudi vha ḓivha mbudziso na phindulo kha U thetshelesa vha dovha vha ita nḓowedzonḓowe nga vhavhili-vhavhili khathihi na mudededzi.	**U vhala u itela u pfesesa mafhungo** Tsumbo, u vhala mu fhindulano vhukati ha vhathu vhavhili khathihi na u fhindula dziṅwe dza mbudziso dza mutheo dza u thetshelesa. U shumisa dikishinari ya nyambo mbili kha u wana ṱhalutshedzo dza maipfi maswa.	**Zwbveledzwa zwa vhudavhidzani zwipfufhi:** U funza mbonalo dza u ḓadza fomo. Tsumbo, u ḓzadza fomo nga mafhungo o simuwaho kha nḓowedzo ya tshibveledzwa tsha u thetshelesa. U khwiṋisa dikishinari ya vhuṋe nga u ṅwala madzina na maiti maswa.	Tshivhumbeo tsha fhungo (Ṅefhungoḽiiti - tshiitwa), Mafurase a vhudavhidzani o ḓoweleaho Maipfi a mbudziso U bvisela khagala vhuḓipfi ha mutheo U shumisa tshifhinga tshi sa koṋdi Ḓivhaipfi i bvaho kha zwibveledzwa Masala a vhathu Thenda/Khanedza Mapfanisi, Mupeleṱo Ndongazwiga Vhuthihi/vhunzhi Madzina na maiti U shumisa dikishinari ya huṋe

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U ṰALELA AWARA 1	U ṅWALA NA U ṄEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
3 na 4	U thetshelesa u itela u takalela: U thetshelesa kha raimi/luimbo/ tshirendo **U amba hu si ha fomaḽa na mushumo wa tshigwada** Tsumbo, u rwela ngomani raimi/luimbo na u ṉekedza nga zwigwada. Kana vhavhili-vhavhili. Vhagudi vha shuma nga ndongazwiga, thounu, mutevhetsindo, nz	**Tshibveledzwa tsha ḽiitheretsha** Tsumbo, u vhala raimi/zwirendo/nyimbo u itela u pfesesa na u takalela U fhindula mbudziso dza mutheo kha zwibveledzwa zwi re afho nṱha. U shuma nga dikishinari ya nyambo mbili kha u wana ṱhalutshedzo.	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshilapfu:** U funza mbonalo dza pharagirafu dza mu fhindulano/ṱhaluso/nganetshelo U ṅwala pharagirafu ya mu fhindulano/ṱhaluso/nganetshelo nga mafhungo o ṉewaho tsumbo, zwidodombedzwa zwa vhuṉe zwa vhabvumbedzwa vhavhili (hu nga lingiwa) U ḓivhadza u ṅwala: • U pulana • U ita mvetomveto • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṅwalulula • U ṉekedza U dzudzanya dikishinari ya vhuṉe	Zwivhumbeo zwa mafhungo (Ṉefhungo – ḽiiti - tshiitwa), Mafurase a vhudavhidzani o ḓoweleaho. Maipfi a mbudziso U bvisela khagala vhuḓipfi ha mutheo. U shumisa tshifhinga tshi sa konḓi Ḓivhaipfi i bvaho kha tshibveledzwa tsho shumiwaho natsho Masala a vhathu Thenda/Khanedza Mapfanisi Mupeleṱo Ndongazwiga Vhuthihi/Vhunzhi Girama ya dzilafho kha zwo ṅwalwaho nga vhagudi u bva kha u ḓadza fomo. U shumisa dikishinari ya vhuṉe

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U ṰALELA AWARA 1	U ḾWALA NA U ṄEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
5 na 6	**U thetshelesa u itela u wana mafhungo na vhukwamani:** Tsumbo, vhagudi vha thetshelesa kha tshibveledzwa tsha u pfiwa kana kha mudededzi a tshi khou ṱalusa vhuḓipfi ha vhathu vho fhambanaho. Vhagudi vha thetshelesa na u lingedza u baḓekanya ṱhaluso na zwifanyiso zwi sumbedzaho vhuḓipfi ho fhambanaho (u dinalea, u takala, u dzhaha, nz) (hu nga lingiwa) **U amba hu si ha fomaḽa na mushumo wa tshigwada** Vhagudi vha shumisa zwifanyiso u vhudzisana uri muḿwe khou ḓipfisa hani. Vhagudi vha fhindula nga ḓivhaipfi ntswa u bviselakhagala vhuḓipfi/nyanyuwo	**U vhala u itela u pfesesa kha u shuma na maipfi na mafhungo:** Tsumbo, u vhala mafhungo a elanaho na vhuḓipfi na nyanyuwo. U shumisa dikishinari ya nyambo mbili u itela u wana ṱhalutshedzo dza maipfi maswa.	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi/tshibveledzwa tsha vhusiki** Tsumbo, vhagudi vha ḿwala mu fhindulano nga u ḓadzisa magake o salaho nga maipfi o teaho. Hu sedzwa kha u shumisa luambo na ḓivhaipfi ntswa yo gudiwaho kha u bvisela khagala nyanyuwo. U khwaṱhisedza mbonalo dza mu fhindulano. U khwiṋifhadza dikishinari ya vhuṋe.	U ḓivhadza ḓivhaipfi ntswa: tsumbo, nyanyuwo na vhuḓipfi. U shumisa masala a vhathu Mupeleṱo na Ndongazwiga Thenda Khanedza Girama ya dzilafho kha zwo ḿwalwaho nga vhagudi, u ḿwala pharagirafu ya mufhinulano/ṱhaluso/nganetshelo.
7 na 8	**U thetshelesa u itela u takalela:** Vhagudi vha thetshelesa kha luimbo/ tshirendo kana raimi yo ḓisendekaho kha thero ntswa. Ḓivhaipfi ntswa i a ḓivhadzwa. **U amba hu si ha fomaḽa na mushumo wa tshigwada** Vhagudi vha vhala maipfi maswa vha ita nḓowenḓowe na vhashumisani kana vhagudi ngavho. **U thetshelesa u itela u pfesesa:** Vhagudi vha thetshelesa kha ndima u tela u wana mafhungo o khetheaho Tsumbo, vha thetshelesa kha mafhungo a sumbedzaho fhethu ho khetheaho. **U amba hu si ha fomaḽa na mushumo wa tshigwada** Vhagudi vha fhindula kha he ha livhiswa mbudziso zwo ḓisendeka kha u thetshelesa kha ndima.	**U vhala wo tou fombe kha wibveledzwa zwi vhonwaho:** U ḓivhadza mbonalo dza tshibveledzwa tsha u vhonwa Tsumbo, Tshifanyiso/khathuni, i tevhelwaho nga tshibveledzwa tsha u ḿwalwa. U fhindula mbudziso dza tholokanyonḓivho kha khathuni/ tshifanyiso. (hu nga lingiwa) U shumisa dikishinari ya nyambo mbili u itela u wana ṱhalutshedzo dza maipfi maswa	**Tshibveledzwa tsha vhusiki** U funza mbonalo dza pharagirafu ya ṱhaluso na ya nganetshelo. Tsumbo, vhagudi vha ḿwala pharagirafu yo ḓisendekaho kha tshibveledzwa tsha u vhonwa. **Hu sedzwa kha maitele a u ḿwala:** • U pulana • U ita mvetomveto • U vhalulula u itela u khakhulula na u ḿwalulula • U ṉekedza U ḿwala maipfi maswa kha mafhungo/u baḓekanya mafhungo na zwinyanyuli zwa u vhonwa/u ḿwala khepusheni/u ḽebuḽa zwifanyiso/u ita phambanyamaipfo/u ḿwala dikishinari ya vhuṋe. (hu nga lingiwa)	Ndongazwiga Thangeladzina Mupeleṱo Maipfi a mbudziso Maṱanganyi Tshifhinga tsha zwino Thenda na Khanedza Ḓivhaipfi kha nyimele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U ṰALELA AWARA 1	U ḼWALA NA U ṆEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
9 na 10	**U thetshelesa u itela u takalela/ mafhungo o khetheaho:** Tsumbo, u thetshelesa kha pharagirafu dza vhusiki nga vhavhili-vhavhili na nga kilasi yoṱhe. **U amba ho lugiselwaho na u ṋekedza**: Tsumbo, vhagudi vha vhalela nṱha pharagirafu. (hu nga lingiwa)	**U vhala wo tou fombe u itela u pfesesa kha vhuimo ha pharagirafu:** Tsumbo, vhagudi vha vhala pharagirafu dza vhagudi ngavho/tshibveledzwa tsha nyengedzedzo dzo ḓisendekaho kha thero yo nangwaho.	**Vhudavhidzani:** Tsumbo, nḓowedzo ya u ḓwala yo ḓisendekaho kha thero ya tshifhinga tshenetsho i ṱoḓaho uri vhagudi vha shumise ḓivhaipfi na girama zwo itwaho nga themo U khwiṋisa dikishinari ya vhuṋe.	Girama ya dzilafho i bvaho kha nḓowedzo na pharagirafu zwo itwaho nga vhagudi. U ita ndovhololo ya girama khathihi na ḓivhaipfi zwo itwaho.

MUSHUMO WA FOMAḼA SI NA THEMO YA1		
Mushumo wa 1: U thetshelesa kana U amba	**Mushumo wa 2: U ḓwala**	**Mushumo wa 3: Thesit e ya 1**
Oraḽa: U thetshelesa/Tholokanyonḓivho/mu fhindulano/Tshipitshi tsho lugiselwaho/U haseledza/U vhalela nṱha ho lugiselwaho	Pharagirafu ya (Nganetshelo/Mbuletshedzo)/Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani (Tshipfufhi kana tshilapfu)	Tholokanyonḓivho NA/KANA Zwishumiswa na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo NA/ KANA Ḽitheretsha: Mbudziso dzi re na phindulo pfufhi

GIREIDI YA 8 THEMO YA 2 MAGUDISWA				
VHEGE	**U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1**	**U VHALA NA U ṰALELA AWARA 1**	**U ṄWALA NA U ṆEKEDZA AWARA 1**	**ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)**
1 na 2	**U thetshelesa u itela u takalela** Tsumbo, u thetshelesa kha tshiṱori tshi sa konḓi/lungano **U amba hu si ha fomaḽa na mushumo wa tshigwada** Vhagudi vha fhindula nga maitele a oraḽa kha tshiṱori tsha tshifanyiso/ mbudziso dzi elanaho na u thetshelesa. Vhagudi vha nga dovha vha ḓiḓowedza u vhalela nṱha.	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha** U vhala nganea pfufhi/lungano lu sa konḓi. • U ḓivhadza mbonalo dza ndeme dza nganea pfufhi/lungano. • U rangela u vhala • U vhala Nga murahu ha u vhala U fhindula mbudziso kha tshiṱori. (hu nga lingiwa) U vhala ha nyengedzedzo (iṅwe nganea pfufhi u itela uri vhagudi vha vhale nga vhoṱhe)	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi:** U ṅwala u itela ndivho yo khetheaho. Tsumbo, u dovha u ṱalutshedza tshiṱori hu tshi shumiswa zwifanyiso sa zwinyanyuli. Hu sedzwa kha maitele a u ṅwala: • U pulana • U ita mvetomveto • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṅwalulula • U ṇekedza (hu nga lingiwa) U khwiṇisa dikishinari ya vhuṇe.	Ndongazwiga: Ḽimudi ḽa ndaela Maṱanganyi a mutheo Thangeladzina Tshifhinga tsha zwino Thenda Khanedza Ḓivhaipfi kha nyimele Mupeleṱo Mapfanisi
3 na 4	**U thetshelesa u itela u pfesesa:** U thetshelesa kha ḓivhaipfi ntswa u thetshelesa kha tshibveledzwa u itela mafhungo o khetheaho. Tsumbo, Sheduḽu ya vhege/dayari ya muṅwe – themo ya tshikolo **U amba hu si ha fomaḽa na mushumo wa tshigwada.** Vhagudi vha fhindula mbudziso nga maitele a oraḽa kha ndima ya u thetshelesa vha dovha vha vhudzisa mbudziso dzi elanaho na vhone vhaṇe.	**U vhala wo tou fombe tshibveledzwa tsha u vhonwa na tsha u ṅwalwa:** Vhagudi vha vhala tshibveledzwa tsha u vhonwa, tsumbo, tsumbamushumo. Nga murahu vha fhindulaha mbudziso. (hu nga lingiwa)	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi:** Vhagudi vha ḓivhadzwa kha mbonalo dza zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwipfufhi. Tsumbo, vhagudi vha konou ṅwala dayari i re na nyito dzo lugiselwaho u itwa kha vhege i tevhelaho. Hu nga shumiswa tshifhinga tsha zwino kana tshi ḓaho. (hu nga ḓi lingiwa)	Girama ya dzilafho kha zwo ṅwalwaho nga vhagudi/u dovha u anetshela Ndongazwiga Ḽimudi ḽa ndaela Maipfi a mbudziso Maipfi a tshifhinga sa, lini, nga tshifhinga-ḓe, nga ḽa vhungana, nz. Tshifhinga tsha zwino Tshifhinga tshi ḓaho Ḓivhaipfi kha nyimele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U ṰALELA AWARA 1	U ḾWALA NA U ṆEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
5 na 6	U thetshelesa u itela u wana mafhungo o khetheaho: U thetshelesa u itela u pfesesa (hu nga lingiwa) **U amba ha fomaḽa na u ṇekedza:** Tshipitshi tsho lugiselwaho. Vhagudi vha amba nga uri vha ḓo ita mini vhege i tevhelaho.	**U vha u itela u pfesesa kha vhuimo ha mafhungo na ha pharagirafu:** U shumisa zwinyanyuli zwi a u vhonwa/ pharagirafu sa nḓowedzo ya u vhala kha thero ntswa. U fhindula mbudziso dzo ḓisendekaho kha pharagirafu. (hu nga lingwa)	**Vhudavhidzani:** Tsumbo, nḓowedzo ya u ḾWALA nga ha thero ya tshifhinga tsha zwino i ṱoḓaho uri vhagudi vha shumise ḓivhaipfi na girama yo gudiwaho – tshikolo na tshifhinga tshi ḓaho. (u vanganya girama na u ḾWALA). (hu nga lingwa) U khwiṋisa dikishinari ya vhuṇe.	U bvisela khagala zwine wa zwi vhenga na zwine vha zwi funa kha thero. Girama ya dzilafho i bvaho kha zwo ḾWALAwaho nga vhagudi; dayari/mutevhe Tshifhinga tsha zwino/tshi ḓaho Maipfi a elanaho na tshifhinga tshiswa Maipfi a mbudziso Ḓivhaipfi kha nyimele
7 na 8	**U thetshelesa u itela u takalela/** **mafhungo o khetheaho/** **vhukwamani:** Tsumbo, vhagudi vha thetshelesa kha luimbo lu ḓivhadzaho ḓivhaipfi ntswa/u tamba mutambo nga u thetshelesa kha, na u tevhedza ndaela zwi tshi elana na mafurase a sumbaho fhethu. **U amba hu si ha fomaḽa na mushumo wa tshigwada** U fhindula kha mbudziso dza oraḽa dzi elanaho na zwinyanyuli zwa u vhonwa. Mushumo wa vhavhili-vhavhili na wa kiḽasi yoṯhe. Mafurase a sumbedzaho fhethu.	**U vhala u itela u pfesesa** Tsumbo, u vhala mu fhindulano wo ḓisendekaho nga thero ya tshifhinga tshino na khontseputi ntswa ya girama. U fhindula mbudziso dza tholokanyonḓivho (hu nga lingiwa). U shumisa dikishinari ya nyambo mbili u itela u wana ṱhalutshedzo ya maipfi maswa.	**Vhusiki** Vhagudi vha ḾWALA pharagirafu ya ṱhaluso yo ḓisendekaho kha tshibveledzwa tsha u vhonwa, Tsumbo, tshinepe/tshifanyiso. Maitele a u ḾWALA: • U pulana • U ita mvetomveto • U vhalulula u itela u khakhulula na u ḾWALAlulula • U ṇekedza (hu nga lingwa) Ndovhololo – U ḾWALAwa ha mafhungo a dzhenisaho ḓivhaipfi ntswa na (girama yo vanganyiwaho na u ḾWALA).	Mafurase a sumbedzaho fhethu a ngaho sa, vhukati, ngomu, murahu, tsha monde, tsha u ḽa, murahu, nz. Maipfi a mbudziso Vhunzhi Ndongazwiga Ḓivhaipfi kha nyimele
9 na 10	**Milingo ya vhukati ha ḾWAHA**			

MUSHUMO WA FOMAḼA KHA THEMO YA 2		
Mushumo wa 4: U thetshelesa na U amba	**Mushumo wa 5: U ḾWALA na U ṇekedza**	**Mushumo wa 6: Milingo ya vhukati ha ḾWAHA**
Oraḽa: Tshipitshi tsha fomaḽa tsho lugiselwaho/Mu fhindulano/U vhalela nṯha ho lugiselwaho	Pharagirafu ya vhusiki (Nganetshelo/Mbuletshedzo)/ Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani (Tshipfufhi kana tshilapfu)	Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo, Tholokanyonḓivho, Ḽitheretsha, U ḾWALA

GIREIDI YA 8 THEMO YA 3 MAGUDISWA				
VHEGE	**U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1**	**U VHALA NA U ṰALELA AWARA 1**	**U ḓWALA NA U ṆEKEDZA AWARA 1**	**ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)**
1 na 2	**U thetshelesa u itela u takalela** U thetshelesa maipfi maswa na mibvumo i elanaho na thero ntswa Tsumbo: Zwiḽiwa **U amba hu si ha fomaḽa ha zwigwada:** U guda maipfi maswa na u shumisa mafhungo a sa konḓi u ṱalusa zwifanyiso zwi elanaho na thero ntswa. U sedza kha mubulo wa maipfi na thounu.	**U vhalwa ha tshibveledzwa wo tou fombe u itela u pfesesa kha u shuma na pharagafu** Tsumbo: U vhala tshibveledzwa nga ha thero yo khetheaho na u fhindula mbudziso dza tholokanyonḓivho. (hu nga lingwa) U shumisa dikishinari ya nyambo mbili	**Vhudavhidzani vhulapfu:** U ita nyambedzano nga ha mbonalo dza mu fhindulano Vhagudi vha ḓwala mu fhindulano vha tshi shumisa ḓivhaipfi ntswa na girama. **U sedza kha maitele a u ḓwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṋekedza (hu nga lingwa) U khwinisa dikishinari ya vhuṋe.	Dzinaḽiiti Ndongazwiga U bvisela khagala zwi funiwaho na zwi sa funiwi Mupeleṱo Maipfi a dzulelaho u kanganyisa kha u a fhambanya Ḓivhaipfi kha nyimele
3 na 4	**U thetshelesa u itela u takalela** Tsumbo: U thetshelesa mu fhindulano u tshi khou vhalwa nga vhaḓwe vhagudi **U amba na U ṋekedza ha fomaḽa:** Tsumbo: Vhagudi vha vhalela nṱha mu fhindulano (nyito iyi i tea u lingwa)	**U vhala wo tou fombe u itela u pfesesa kha u shuma na mafhungo na pharagirafu:** U vhalwa ha ndaela dzo khetheaho dzi elanaho na thero ntswa Tsumbo: Maitele a u ita tshiḽiwa kana tshinwiwa tshikene.	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi:** U ḓivhadza na u ita nyambedzano nga ha mbonalo dza u ḓwala tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi u itela ndivho yo khetheaho U ḓwala ndaela, tsumbo: Ya u ita tshiḽiwa kana tshinwiwa tshine na tshi funesa. **U sedza kha maitele a u ḓwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṋekedza (hu nga lingwa)	Girama ya dzilafho i bvaho kha zwe vhagudi vha ḓwala zwa mu fhindulano Tsha u thoma, tsha vhuvhili, tsha u fhedzisela, nga murahu ha izwo, ha tevhela, na zwiḓwe Ndaela Ndaela dzi tevhekanaho Dzinaḽiiti Ndongazwiga Mupeleṱo Maipfi a dzulelaho u kanganyisa kha u a fhambanya Kushumisele ku re kwone kwa ḽipfanisi Ḓivhaipfi kha nyimele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U ṬALELA AWARA 1	U ḼWALA NA U ṆEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
5 na 6	**U thetshelesa u itela u takalela:** Vhagudi vha thetshelesa mikumedzo ya vhaḼwe vhagudi ngavho Tsumbo: Maitele a u ita tshiḽiwa tshi funeswaho **U amba na u ṇekedza ho lugiselwaho** Vhagudi vha ṇekedza tshipitshi tsho lugiselwaho. Tsumbo: U ṇea ndaela dza u khunyeledza mushumo wo khetheaho (nyito iyi i nga lingwa)	**U vhala wo tou fombe kha zwibveledzwa zwa u vhonwa:** U ṭalela tshibveledzwa tsha u vhonwa khathihi na u thetshelesa tshibveledzwa tsho sendekwaho kha thero ya tshifhinga tshenetsho Tsumbo: Mbekanyamushumo ya mabikele ya TV. U fhindula mbudziso nga murahu ha u ṭalela	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi:** U ḽebuḽa tshifanyiso tsha, Tsumbo: Nyimele ya u bika. U ḼwalaḼwala mutevhe wa zwine zwa ḓo rengwa **U sedza kha maitele a u ḼwalaḼwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza U khwinisa dikishinari ya vhuṇe	Girama ya dzilafho i bvaho kha zwe vhagudi vha ḼwalaḼwala u itela ndivho yo khetheaho Tsha u thoma, tsha vhuvhili, tsha u fhedzisela, nga murahu ha izwo, ha tevhela na zwiḼwe Ndaela Ndaela dzi tevhekanaho Dzinaḽiiti Ndongazwiga Mupeleṱo Maipfi a dzulelaho u kanganyisa kha u a fhambanya Kushumisele ku re kwone kwa ḽipfanisi Ḓivhaipfi kha nyimele
7 na 8	**U thetshelesa u itela mafhungo/u takalela:** U thetshelesa mu fhindulano Tsumbo: Murengi na murengisi **U amba hu si ha fomaḽa na mushumo wa tshigwada.** U fhindula mbudziso dzi elanaho na u thetshelesa	**U vhala u itela u pfesesa kha u shuma na pharagirafu** Tsumbo: U vhala pharagirafu ya mbuletshedzo kha thero ya tshifhinga tshenetsho na u fhindula mbudziso (hu nga lingwa u pfesesa)	**Vhudavhidzani:** U ḼwalaḼwala mafhungo o sendekwaho kha u thetshelesa mu fhindulano Tsumbo: Zwithu zwo rengwaho nga murengi na mitengo yazwo U ḼwalaḼwala mafhungo/ Khepusheni ya tshifanyiso tsho sendekwaho kha thero na luambo lwo gudwaho.	Zwivhumbeo zwa ḓiresi Khumbelo ya vhulenda Thangeladzina Maipfi a mbudziso a ngaho sa, ngafhi, vha na, zwi ngana, ndi vhugai, na zwiḼwe Maiti na madzina maswa Nomboro Mamudi Abriviesheni Mupeleṱo Vhunzhi Ḓivhaipfi kha nyimele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U ṰALELA AWARA 1	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
9 na 10	**U thetshelesa u itela u takalela** Tsumbo: U thetshelesa zwipiḓa zwa/ tshiṱori tsho fhelelaho/zwirendo/nyimbo/ ḓirama pfufhi/nganeapfufhi **U amba hu si ha fomaḽa na mushumo wa tshigwada** Tsumbo: U fhindula nga nḓila ya oraḽa/u humbulela nga ha dzina ḽa bugu/ zwifanyiso Na **U amba na u ṉekedza ha fomaḽa:** U vhalela nṱha ho lugiselwaho Tsumbo: Tshiṱori/tshirendo/ luimbo na zwiṅwe	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha** Tsumbo: U vhala tshiṱori/zwirendo/ nyimbo/ḓirama pfufhi/nganeapfufhi na u fhindula mbudziso dza tholokanyonḓivho. (hu nga lingwa)	**Vhusiki:** Tsumbo: U ṅwala khepusheni ya tshiṱori tsha tshifanyiso tsho sendekwaho kha thero na luambo lwo gudwaho u itela u khwaṱhisa girama yo itwaho kha themo yoṱhe. (hu nga lingwa)	Girama ya dzilafho i bvaho kha zwe vhagudi vha ṅwala U khwaṱhisedza girama yoṱhe yo itwaho kha themo iyi Ḓivhaipfi kha nyimele.

MISHUMO YA U LINGA HA FOMAḼA KHA THEMO YA 3		
Mushumo wa 7: U amba/U thetshelesa/U vhala	**Mushumo wa 8: U amba**	**Mushumo wa 9: Thesite ya 2**
Oraḽa: U vhala ho lugiselwaho/mu fhindulano /tholokanyonḓivho ya u thetshelesa/tshipitshi tsho lugiselwaho	Vhusiki (Nganetshelo/pharagirafu ya mbuletshedzo/ tshibveledzwa tsha vhudavhidzani (tshipfufhi kana tshilapfu)	Tholokanyonḓivho NA/KANA Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo NA/ KANA Ḽitheretsha: Mbudziso dza phindulo pfufhi

GIREIDI YA 8 THEMO YA 4 MAGUDISWA				
VHEGE	**U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1**	**U VHALA NA U ṬALELA AWARA 1**	**U ṄWALA NA U ṆEKEDZA AWARA 1**	**ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA) AWARA 1**
1 na 2	**U thetshelesa u itela u pfesesa:** U ḓivhadza ḓivhaipfi ntswa nga ha thero kha mibvumo i re na muungo Tsumbo: Mibvumo ya zwiendedzi zwo fhambanaho. **U amba hu si ha fomaḽa** U fhindula kha mbudziso nga murahu ha u thetshelesa mibvumo i re na muungo. Tsumbo: Tshaka dza zwiendedzi.	**U vhala wo tou fombe kha zwibveledzwa zwa u shuma na mafhungo:** U ṱalela na u vhala maipfi maswa kha thero Na U vhala wo tou fombe kha zwibveledzwa zwa u shuma na mafhungo na pharagirafu**:** U vhala mu fhindulano kha thero dzo nangwaho, tsumbo, muṅwe muthu u khou ṱoḓa u bva kha A a ya B a tshi shumisa tshiendedzi tshikene U fhindula mbudziso dza u itela u pfesesa kha mu fhindulano.	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani:** U ita nḓowenḓowe ya u ṅwala maipfi maswa kha dikishinari dza vhuṋe /u ita phambanyo ya maipfi/u ḽebuḽa zwifanyiso/u ṅwala khepusheni ya zwifanyiso.	Zwivhumbeo zwa ḓiresi Khumbelo ya vhulenda Malaeli Maipfi a u vhudzisa Maṱanganyi Tshivhalo Mupeleṱo Vhunzhi Abriviesheni Maṱaluli na maḓadzisi Tshifhinga tsha zwino Tshifhinga tshi ḓaho Zwifhinga na maḓuvha a vhege Mamudi Ḓivhaipfi kha nyimele
3 na 4	**U thetshelesa u itela u takalela** U thetshelesa tshirendo/luimbo/tshiṱori tsho sendekwaho kha thero **U amba hu si ha fomaḽa na mushumo wa tshigwada:** Vhagudi vha guda na u imba luimbo kana u ita tshirendo U sedza kha mubulo wa ipfi, mutevhetsindo, luambo lwa muvhili na ngafhadzo.	**U vhala u itela u pfesesa:** **Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha** Vhagudi vha nga vhala zwirendo zwo engedzwaho/tshibveledzwa kha thero dzo nangwaho U fhindula mbudziso dzi no ṱoḓa u pfesesa tshibveledzwa U sedza ḓivhaipfi ntswa kha dikishinari ya nyambo mbili	**Tshibveledzwa tsha vhusiki:** Vhagudi vha ṅwala tshibveledzwa tsha vhusiki tsho sendekwaho kha zwinyanyuli zwa u vhonwa Tsumbo: Nyimele ya ḓorobo **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza	Ndongazwiga Mupeleṱo Thangeladzina Tshifhinga tsha zwino na tshi ḓaho Thenda na khanedza Mafurase a u sumbedza fhethu Maṱaluli na maḓadzisi Ḓivhaipfi kha nyimele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U ṰALELA AWARA 1	U ṄWALA NA U ṆEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA) AWARA 1
5 na 6	**U thetshelesa u itela u takalela** Vhagudi vha thetshelesa maanea a vhusiki o vhalwaho nga vhaṅwe vhagudi ngavho **U amba na u ṇekedza ho lugiselwaho** Mugudi u vhala tshibveledzwa tsho lugiselwaho tsha vhusiki kana tshirendo.	**U vhala wo tou fombe kha zwibveledzwa zwa u vhonwa:** Vhagudi vha ṱalela zwibveledzwa zwa u vhonwa na u fanyisa mafhungo na izwo zwi bveledzwa zwa u vhonwa.	**Tshibveledzwa tsha vhusiki:** Vhagudi vha ṅwala khepusheni ya tshiṱori tsha tshifanyiso **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza	Girama ya dzilafho i bvaho kha zwe vhagudi vha ṅwala U ita nḓowe-nḓowe kha zwipiḓa zwa girama yo itwaho Mavhudzisi Maṱaluli Mivhala Khumbelo ya vhulenda Mupeleṱo Vhunzhi Tshifhinga tsha zwino Khanedza Masumbi Masumbavhuṇe Ḓivhaipfi kha nyimele
7 na 8	U thetshelesa u itela mafhungo/u takalela: Ndovhololo ya nyambedzano ya ṱhoho dzo itwaho kha ṅwaha. **U amba hu si ha fomaḽa** Vhagudi vha fhindula mbudziso dzo sendekwaho kha mushumo wo itwaho.	**U vhala u itela u pfesesa** Tshibveledzwa tsho nangwaho u itela ndovhololo ya thekhiniki dza u pfesesa Ndovholo ya zwibveledzwa zwa ḽitheretsha	**Zwibveledzwa zwa vhusiki na vhudavhidzani:** U dovholola na u khwaṱhisa maitele a u ṅwala zwibveledzwa zwa tshaka dzo fhambanaho zwi ngaho sa, mu fhindulano, mbuletshedzo/paragirafu dza nganetshelo na tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi.	Ndovhololo ya Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo khathihi na ḓivhaipfi Girama ya dzilafho i bvaho kha zwe vhagudi vha ṅwala Khepusheni ya tshiṱori tsha zwifanyiso
9 na 10	**Milingo ya mafheloni a Ṅwaha**			
MISHUMO YA U LINGA YA FOMAḼA YA THEMO YA 4				
Mushumo wa 10: Milingo ya mafheloni a Ṅwaha				
Bammbiri ḽa 1: Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo kha Nyimele, ḼitheretshaU ṅwala Bammbiri ḽa 2: *Oraḽa * Maraga dza ṅwaha woṯhe dza Oraḽa dzo itwaho kha U amba, U thetshelesa na U vhala. Maraga dza u fhedzisela dzi tea u katela mushumo wa u amba ho lugiselwaho hu si ho fhasi ha muthihi, mushumo muthihi wa u thetshelesa na muthihi wa u vhalela nṯha ho lugiselwaho.			

3.6.3 GIREIDI YA 9

GIREIDI YA 9 THEMO YA 1 MAGUDISWA				
VHEGE	**U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1**	**U VHALA NA U ŢALELA AWARA 1**	**U ḼWALA NA U ṆEKEDZA AWARA 1**	**ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)**
1 na 2	**U thetshelesa u itela vhukwamani na mu fhindulano:** Nga vhavhili-vhavhili na nga kiḽasi yoṱhe: U ḓivhadza mugudi-ngae hu tshi shumiswa mafhungo o ṋekedzwaho.Tsumbo: Murafho Dzina Miḓwaha Gireidi Vhubvo **U amba na u ṋekedza ha Fomaḽa** U vhalela nṱha ho lugiselwaho	**U vhala u itela u pfesesa:** Mafhungo Tsumbo: ṱhaluso nga ha muḓwe muthu/ tshifanyiso tsha muḓwe muthu	**Tshibveledzwa tsha vhusiki/ tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshilapfu:** Pharagirafu/mu fhindulano Tsumbo: U ḓwala pharagirafu ya ṱhaluso/mu fhindulano U ṋea mafhungo nga nḓila i lunzhedzanaho **U sedza kha maitele a u ḓwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṋekedza	Tshivhumbeo tsha fhungo (Ṋefhungo – ḽiiti (nyito) - tshiitwa) U shumisa tshifhinga tsha zwino Ḓivhaipfi i bvaho kha zwibveledzwa zwo no itwaho
3 na 4	**U thetshelesa u itela u takalela** **U amba hu si ha Fomaḽa Mushumo wa tshigwada:** Tsumbo: U rwela ngomani raimi/luimbo na u ṋekedza nga zwigwada	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha 1:** Tsumbo: U vhala raimi/zwirendo/nyimbo u itela u pfesesa na u takalela U amba nga ha tshibveledzwa	**Tshibveledzwa tsha vhusiki:** U ḓwala pharagirafu ya nganetshelo U sedza kha maitele a u ḓwala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṋekedza	U ḓivhadza maiti maswa Girama ya dzilafho i bvaho kha zwe vhagudi vha ḓwala Ḓivhaipfi kha nyimele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U ṰALELA AWARA 1	U ṄWALA NA U ṆEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
5 na 6	**U thetshelesa u itela u wana mafhungo na u pfesesa:** **U amba hu si ha fomaḽa mushumo wa tshigwada:** U funza mbonalo dza u thetshelesa u itela mafhungo Tsumbo: Mafhungo ane a tea u ḓadzwa kha fomo: Nomboro ya phera dza u eḓela Ngade Khishini/tshiṱangani Lufhera lwa u ṱambela	**U vhala u itela u pfesesa kha u shuma na/nga maipfi na mafhungo:** Tsumbo: U thoma thero ntswa: U vhala tshibveledzwa nga ha “Hayani ha hashu”	**Vhudavhidzani vhupfuvhi/ tshibveledzwa tsha vhusiki:** Tsumbo: U ḓadza fomo u ya nga nḓowedzo ya u thetshelesa Tsumbo: U ṅwala pharagirafu ya nganetshela nga ha hayani ha mugudi **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza	Madzina Maiti Ḓivhaipfi kha nyimele
7 na 8	**U thetshelesa u itela vhukwamani na mafhungo** **U amba u itela ndivho dzo fhambanaho/u amba hu si ha fomaḽa** Tsumbo: Tshifanyiso tsha hayani tshi shumiswa kha u vhala: U vhudzisa nga ha tshifanyiso na u fhindula mbudziso	**U vhala wo tou fombe kha zwibveledzwa zwa u tou vhonwa:** U ḓivhadza mbonalo dza tshibveledzwa dza u vhonwa Tsumbo: Tshibveledzwa tsha tshifanyiso tsha hayani	**Vhudavhidzani vhupfufhi** Tsumbo: U funza mbonalo dza mu fhindulano/tshipitshi tsho lugiselwaho U ṅwala mu fhindulano/tshipitshi tsho lugiselwaho **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza	Ndongazwiga: Thangeladzina Mavhudzisi Tshipitshi tsho livhaho Girama ya dzilafho i bvaho kha zwe vhagudi vha ṅwala Ḓivhaipfi kha nyimele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U ṬALELA AWARA 1	U ṄWALA NA U ṆEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
9 na 10	**U thetshelesa u itela u takalela/ mafhungo o khetheaho:** Tsumbo: Tholokanyonḓivho ya u thetshelesa **U amba ho lugiselwaho na u ṋekedza**: Tsumbo: Mu fhindulano kana tshipitshi tsho lugiselwaho	**U vhala u itela u pfesesa:** Tsumbo: U vhala pharagirafu U ṱalela/vhona na u amba nga ha zwibveledzwa zwo fhambanaho zwa u tou vhonwa Tsumbo: Tshifanyiso tsha tshinepe	**Vhusiki/Vhudavhidzani:** Tsumbo: U ṅwala fhungo/ U ḽebuḽa zwifanyiso	Maiti, Maṱaluli na Madzina – ndovhololo yo ṱanganelaho na u vhala na u ṅwala U pindulela mafhungo u itela u linga girama yo funzwaho U ṱalutshedza ṱhalutshedzo dza maiti, maṱaluli na madzina ane a khou shumiswa U khwaṱhiswa ha girama yo swikelelwaho nga themo ya u thoma Girama ya dzilafho kha zwo ṅwaliwaho nga vhagudi Ḓivhaipfi kha nyimele

MISHUMO YA U LINGA HA FOMAḼA KHA THEMO YA 1		
Mushumo wa 1: U thetshelesa kana U amba	**Mushumo wa 2: U ṅwala**	**Mushumo wa 3: Thesite ya 1/Mulingo 1**
Oraḽa: Tholokanyanḓivho ya u thetshelesa/mu fhindulano/tshipitshi tsho lugiselwaho/khaseledzo/U vhalela nṱha ho lugiselwaho	Vhusiki (Nganetshelo/Ṱhaluso/mbuletshedzo) Pharagirafu/tshibveledzwa (tshipfufhi kana tshilapfu) tsha vhudavhidzani	Tholokanyanḓivho NA/KANA Kushumisele kwa luambo NA/KANA Ḽitheretsha: Mbudziso dzi re na phindulo pfufhi

GIREIDI YA 9 THEMO YA 2				
VHEGE	**U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1**	**U VHALA NA U ṬALELA AWARA 1**	**U ṄWALA NA U ṆEKEDZA AWARA 1**	**ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)**
1 na 2	**U thetshelesa u itela u wana mafhungo o khetheaho** Tsumbo: U thetshelesa ndaela/masia o ṇewaho **U amba u itela ndivho dzo khetheaho/u amba na u ṇekedza ha Fomaḽa (U vhalela nṱha ho lugiselwaho)** Tsumbo: U ṇea ndaela kana masia (u nga bva hani kha A u ya kha B) nga zwigwada/nga muthihi-muthihi kana U vhalela nṱha ho lugiselwaho - tsumbo dza ndaela kana masia	**U vhala u itela u pfesesa kha u shuma na mafhungo** U vhala tsumbo dza ndaela kana masia	**Vhudavhidzani vhupfufhi** U sedza kha maitele a u ṅwala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza Tsumbo: U ṅwala masia kana ndaela	Ndongazwiga Ndaela Maṱanganyi Zwiṱanganyi zwi lunzhedzanaho zwine zwa sumbedza zwiitisi (*Tsumbo: ngauri, ngauralo, honeha*) na tshifhinga (t*sumbo: zwino, ha tevhela, nga murahu*) Thangeladzina (ndovhololo) Khanedza Ḓivhaipfi kha nyimele
3 and 4	**U thetshelesa u itela u wana mafhungo o khetheaho** Tsumbo: U thetshelesa kha masia/ ndaela dza tholokanyonḓivho ya u thetshelesa/kha zwipitshi tsho lugiselwaho **U amba na u ṇekedza ha Fomaḽa** U ita nyambedzano nga ha mbonalo dza tshipitshi tsho lugiselwaho Tshipitshi tsho lugiselwaho Tsumbo: U ṇea masia/ita tshiṅwe tshithu (ndaela)	**U vhala u itela u pfesesa kha u shuma nga maipfi na mafhungo:** U vhala u itela u ḓivha na ita nyambedzano nga ha kushumisele kwa, tsumbo, ndaela, thangeladzina zwo ḓivhadzwaho	**Vhudavhidzani vhupfufhi** Tsumbo: U ṅwala u itela ndivho dzo fhambanaho Maitele a u ṅwala tshipitshi tsho lugiselwaho. **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza Tshipitshi tsho lugiselwaho (u itela nḓivho)	Girama ya dzilafho i bvaho kha zwe vhagudi vha ṅwala Ndongazwiga Ndaela Maṱanganyi Zwiṱanganyi zwi lunzhedzanaho zwine zwa sumbedza zwiitisi (Tsumbo: ngauri, ngauralo, honeha) na tshifhinga (Tsumbo: zwino, ha tevhela, nga murahu) Thangeladzina (ndovhololo) Khanedza Ḓivhaipfi kha nyimele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U ṰALELA AWARA 1	U ḓWALA NA U ṆEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
5 na 6	**U thetshelesa u itela mafhungo o khetheaho** Tholokanyoṋḓivho ya u thetshelesa **U amba hu si ha Fomaḽa** U amba hu si ha Fomaḽa.Tsumbo: mutsho	**U vhala u itela u pfesesa kha u shuma na mafhungo na pharagirafu:** U vhala na u ṱalutshedzela mbonalo dza Tsumbo: khathuni, mapa wa mutsho, muvhigo wa mutsho, tshirendo, luimbo	**Vhudavhidzani:** Tsumbo: U ḽebuḽa muvhigo wa mutsho/ zwiga zwa mutsho/zwifanyiso	Zwivhumbeo na milayo zwa mafurase na mafhungo Tshifhinga tsha zwino/tshi ḓaho Maiti maswa Maidioma Girama ya dzilafho i bvaho kha zwe vhagudi vha ḓwala Ḓivhaipfi kha nyimele
7 na 8	**U amba na u ṉekedza ha Fomaḽa** Tsumbo: Nyedziselo/muvhigo wa mutsho **U thetshelesa u itela u takalela:** Tsumbo: U thetshelesa kha muvhigo wa mutsho/nyedziselo	**U vhala u itela u pfesesa:** U vhala ha vhagudi nga tshavho ha mivhigo ya mutsho /mu fhindulano	**Vhudavhidzani:** Tsumbo: U ḓwala muvhigo wa mutsho/ mu fhindulano **U sedza kha maitele a u ḓwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṉekedza	U ḓivha na u khwaṱhisa phambano vhukati ha Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo Vhunzhi Abriviesheni Girama ya dzilafho kha zwo ḓwaliwaho nga vhagudi Ḓivhaipfi kha nyimele
9 na 10	**Milingo ya Vhukati ha Ḓwaha**			

MISHUMO YA U LINGA HA FORMAḼA YA THEMO YA 2		
Mushumo wa 4: U thetshelesa na U amba	**Mushumo wa 5: U ḓwala na U ṉekedza**	**Mushumo wa 6: Milingo ya vhukati ha ḓwaha**
Oraḽa: Tshipitshi tsho lugiselwaho tsha fomaḽa/ mutsho/Mu fhindulano/u vhalela nṱha ho lugiselwaho	Vhusiki (Nganetshelo/Mbuletshedzo/ṱhaluso) Pharagirafu/ Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani (tshipfufhi kana tshilapfu)	Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo, tholokanyoṋḓivho, ḽitheretsha, u ḓwala

GIREIDI YA 9 THEMO YA 3				
VHEGE	**U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1**	**U VHALA NA U ṬALELA AWARA 1**	**U ṄWALA NA U ṆEKEDZA AWARA 1**	**ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)**
1 na 2	**U thetshelesa u itela u takalela** Tsumbo: U thetshelesa mibvumo i monaho na thero Tsumbo: bulasi **U amba na u ṇekedza ha Fomaḽa** U vhalela nṱha ho lugiselwaho kha u vhala nga u elela, mubulo wa ipfi na thounu Tsumbo: Tshibveledzwa nga ha thero	**U vhala wo tou fombe kha tshibveledzwa u itela u pfesesa kha u shuma na pharagirafu** Tsumbo: U vhala tshibveledzwa nga ha thero yo khetheaho na u fhindula mbudziso dza tholokanyoṋḓivho	**Vhudavhidzani vhulapfu** U ḓivhadza na u amba nga ha mbonalo dza u ṅwala vhurifhi ha khonani/nganetshelo/pharagirafu ya mbuletshedzo/ṭhaluso, Tsumbo: Madalo anga a u ya bulasini **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza	Thangeladzina. Nzudzanyo ya maipfi Masumbavhuṇe Maṱaluli na maḓadzisi Mbambedzo Ndongazwiga Ḽipfanisi Tshifhinga tsha zwino/tsho fhiraho Theshano ya vhurifhi ha khonani Ḓivhaipfi kha nyimele
3 and 4	**U thetshelesa u itela vhukwamani:** Tsumbo: U thetshelesa mbudziso dzi elanaho na zwinyanyuli zwa u tou vhonwa (tshifanyiso tsha bulasi) **U amba hu si ha fomaḽa na mushumo wa tshigwada:** Tsumbo: U fhindula mbudziso dza oraḽa dzi elanaho na zwinyanyuli zwa u tou vhonwa	**U vhala u itela u pfesesa:** U vhalwa ha tshibveledzwa tsha ḽitheretsha u itela u wana mafhungo na u pfesesa Kana Tsumbo ya vhurifhi ha khonani kana pharagirafu	**Vhudavhidzani vhulapfu (vhu bvela phanḓa)** U ḓivhadza na u amba nga ha mbonalo dza u ṅwala vhurifhi ha khonani/ Nganetshelo/Mbuletshedzo/ṭhaluso pharagirafu U ṅwala vhurifhi ha khonani/ Nganetshelo/pharagirafu ya mbuletshedzo/ṭhaluso, tsumbo: Madalo anga a u ya bulasini **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza	Thangeladzina. Nzudzanyo ya maipfi Masumbavhuṇe Maṱaluli and maḓadzisi Mbambedzo Ndongazwiga Ḽipfanisi Tshifhinga tsha zwino/tshi ḓaho Ḓivhaipfi kha nyimele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U ṰALELA AWARA 1	U ṄWALA NA U ṆEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
5 na 6	**U thetshelesa u itela tholokanyoṋḓivho** Tsumbo: U u thetshelesa kha ipfi ḽi yaho nṱha na fhasi (mudivhitho wa akhositiki) Na U thetshelesa mu fhindulano kha thero ntswa, tsumbo, giratshi kana vhengele **U amba hu si ha fomaḽa na mushumo wa tshigwada:** Tsumbo: U shumisa ḓivhaipfi ya thero ntswa, u amba nga ha mibvumo i re na muungo na u ita nḓowe-nḓowe ya u amba mafhungo	**U vhala wo tou fombe kha zwibveledzwa zwa u tou vhonwa:** U sedza tshifanyiso nga ha thero yo nangwaho – tsumbo: giratshi	**Vhusiki:** U ḽebuḽa tshifanyiso tsha, tsumbo, giratshi Kana **Vhudavhidzani:** U ḓadzisa nga mafhungo o ṱahelaho o sendekwaho kha mu fhindulano wa u thetshelesa Na U ṅwala pharagirafu ya mbuletshedzo/ṱhaluso nga ha, tsumbo: tshifanyiso sendekwaho kha thero **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza	Girama ya dzilafho kha zwo ṅwaliwaho nga vhagudi Khumbelo ya vhulenda Ndovhololo ya ndaela Mavhudzisi Maiti maswa na madzina Mamudi Mupeleṱo Ḓivhaipfi kha nyimele
7 na 8	**U thetshelesa u itela u takalela** U thetshelesa nyedziselo ya vhagudi **U amba na u ṇekedza ha fomaḽa** Nyedziselo nga ha thero, tsumbo: giratshi	**U vhala u itela u pfesesa kha u shuma na pharagirafu** Tsumbo: U vhalwa ha pharagirafu ya mbuletshedzo/ṱhaluso yo ṅwalwaho kha sekele yo fhiraho nga vhagudi nga tshavho (u itela u ḓiphina) Kana **Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha** Tsumbo: U vhalela u itela u ḓiphiṋa, Tsumbo: tshirendo/nganeapfufhi/ḓirama pfufhi/nganea ṱhukhu	**Vhusiki** U ṅwala mafhungo/khepusheni ya tshifanyiso tsho sendekwaho kha thero na luambo lwo no gudwaho.	Girama ya dzilafho kha zwo ṅwaliwaho nga vhagudi Khumbelo ya vhulenda Ndovhololo ya Ndaela Mavhudzisi Maiti maswa na madzina Nomboro Mamudi Abriviesheni Mupeleṱo Vhunzhi Ḓivhaipfi kha nyimele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U ṰALELA AWARA 1	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
9 na 10	**U thetshelesa u itela u takalela** Tsumbo: U thetshelesa kha zwipiḓa zwa/tshiṱori tsho fhelelaho/zwirendo/ nyimbo/ḓirama pfufhi/nganea ṱhukhu **U amba hu si ha fomaḽa na mushumo wa tshigwada** Tsumbo: U fhindula nga u tou amba/u ita khumbulelo kha ṱhoho/zwifanyiso Na **U vhalela nṱha** U shuma na, Tsumbo, ubula ipfi na u elela	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha** Tsumbo: U vhala tshiṱori/zwirendo/ nyimbo/nyimbo/ḓirama pfufhi/nganea ṱhukhu na u fhindula mbudziso dza tholokanyoṋḓivho	**Vhusiki** Tsumbo: U ṅwala khepusheni ya tshifanyiso tsha tsiṱori tsho sendekwaho kha thero na luambo lwo gudwaho u itela u khwaṱhisa girama yo gudwaho kha themo yoṱhe	U khwaṱhisa girama yoṱhe yo itwaho kha themo iyi Ḓivhaipfi kha nyimele

MISHUMO YA U LINGA HA FOMAḼA YA THEMO YA 3		
Mushumo wa 7: U amba/u thetshelesa/U vhala	**Mushumo wa 8: U ṅwala**	**Mushumo wa 9: Thesite ya 2**
Oraḽa: U vhala ho lugiselwaho/mu fhindulano/ Tholokanyoṋḓivho ya u thetshelesa/tshipitshi tsho lugiselwaho	Vhusiki (Nganetshelo/Mbuletshedzo/ṱhaluso) pharagirafu/ Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani (tshipfufhi kana tshilapfu)	Tholokanyoṋḓivho na Zwivhumbeo na Milayo zwa Kushumisele kwa luambo NA/KANA Ḽitheretsha: Mbudziso dza phindulo pfufhi

GIREIDI YA 9 THEMO YA 4				
VHEGE	**U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1**	**U VHALA NA U ṬALELA AWARA 1**	**U ḼWALA NA U ṆEKEDZA AWARA 1**	**ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)**
1 na 2	**U thetshelesa u itela u pfesesa** U thetshelesa mu fhindulano, Tsumbo: kha thero ntswa – muḼwe muthu u vhekanya zwiḽiwa resitaurente **U amba hu si ha fomaḽa** U fhindula mbudziso nga murahu ha ṭalela na u vhala tshibveledzwa tsha u tou vhonwa	**U vhala wo tou fombe kha zwibveledzwa zwa u tou vhonwa:** U ṭalela na u vhala zwifanyiso/menyu kha thero, tsumbo: Tshaka dzo fhambanaho dza zwiḽiwa Na U vhala mu fhindulano kha thero dzo nangwaho, Tsumbo: Nyimele ya resitaurente kana u renga zwiḽiwa U fhindula mbudziso dza tholokanyoṋḓivho kha mu fhindulano.	**Vhusiki:** U ita nḓowenḓowe ya mbudziso na u fhindula mafhungo a re kha thero yo nangwaho U ḽebuḽa tshifanyiso tsho shumiswaho **Vhudavhidzani** U ḼwalaḼwala nga ha mu fhindulano nga ha Tsumbo: Nyimele ya resitaurente **U sedza kha maitele a u ḼwalaḼwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza	Khanedza Mavhudzisi Khumbelo ya vhulenda Zwi funeaho na zwi sa funei Maṱanganyi Zwivhumbeo zwa ḓiresi Mamudi U bvisela tshivhalo khagala Maṱaluli na maḓadzisi Masumbavhuṋe Masumbi Mupeleṱo Vhunzhi Abriviesheni Ḓivhaipfi kha nyimele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U ṰALELA AWARA 1	U ṄWALA NA U ṆEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
3 na 4	**U thetshelesa u itela mafhungo o khetheaho** Tsumbo: Tholokanyonḓivho ya u thetshelesa kha thero yo nangiwa kha sekele yo fhiraho. **U amba na u ṋekedza ha Fomaḽa** Tsumbo: Mu fhindulano/nyedziselo sa zwe zwa ṅwalwa kha iyi sekele na kha yo fhiraho.	**U vhala u itela u pfesesa** Tsumbo: U vhalwa ha mu fhindulano wo ṅwalaho nga vhagudi Kana Tsumbo: Tshibveledzwa tsho nangwaho kha thero	**Vhudavhidzani:** U ṅwala, Tsumbo: Mu fhindulano wa vhathu vhararu vha re resitaurente – weitha/hweṱa na vharengi vhavhili	Girama ya dzilafho kha zwo ṅwaliwaho nga vhagudi Khanedza Mavhudzisi Khumbelo ya vhulenda Zwi funeaho na zwi sa funei Maṱanganyi Zwivhumbeo zwa ḓiresi Mamudi U bvisela tshivhalo khagala Maṱaluli na maḓadzisi Masumbavhuṋe Masumbi Mupeleṱo Vhunzhi Abriviesheni Ḓivhaipfi kha nyimele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U ṰALELA AWARA 1	U ḒWALA NA U ṆEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
5 na 6	**U thetshelesa u itela mafhungo o khetheaho** Tsumbo: Vhagudi vha thetshelesa ḓivhaipfi ntswa nga u shumisa tshibveledzwa tsha u tou vhonwa – U ḓivhadza thero ntswa, tsumbo: zwiambaro **U amba hu si ha fomaḽa** U ita nḓowe-nḓowe ya u amba mbudziso na ṗhindulo. Tsumbo: *O ambara mini? Rokho iyi yo rengwa nga vhugai?*	**U vhala wo tou fombe kha zwibveledzwa zwa u tou vhonwa:** Vhagudi vha ṱalela na u vhala tshibveledzwa, Tsumbo: Tshifanyiso tsha vhathu vho ambara zwiambaro zwo fhambanaho. Vha nga, tsumbo, fanyisa tshibveledzwa na zwifanyiso.	**Vhusiki:** Tsumbo: U ḽebuḽa zwifanyso; U ita nḓowenḓowe ya u ḓwala mafhungo a mbuletshedzo/ṱhaluso. U ita nḓowenḓowe ya u ḓwala mbudziso na phindulo Tsumbo: *O ambara mini? Rokho iyi yo rengwa nga vhugai?* Na Tsumbo: U ḓwala pharagirafu ya mbuletshedzo/ṱhaluso u ṱalusa uri muḓwe muthu o ambara mini kana u renga mini. **U sedza kha maitele a u ḓwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza	Mavhudzisi Maṱaluli Mivhala Khumbelo ya vhulenda Mupeleṱo Vhunzhi Tshifhinga tsha zwino Khanedza Masumbi Masumbavhuṇe Ḓivhaipfi kha nyimele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U ṰALELA AWARA 1	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
7 na 8	**U thetshelesa u itela u takalela** Tsumbo: U thetshelesa luimbo/ tshirendo/pharagirafu dza mbuletshedzo dzo ṅwalwaho nga vhagudi kha sekele yo fhelaho **U amba hu si ha fomaḽa** Tsumbo: Khwaṱhisedzo ya mbudziso na mafhungo zwo itwaho nga u tou amba kha themo iyi.	**U vhala u itela u pfesesa** Tsumbo: Tshibveledzwa tsho nangwaho kha thero i re na mbudziso dza u pfesesa dzine dza tea u fhindulwa	**Ndugiselo ya mulingo:** U khwaṱhisa maitele a u ṅwala zwibveledzwa zwa tshaka dzo fhambanaho zwi ngaho sa, pharagirafu dza mu fhindulano, mbuletshedzo/ ṱhaluso, nganetshelo	U dovholola u vhumba fhungo na milayo ya luambo zwo gudwaho Girama ya dzilafho kha zwo ṅwaliwaho nga vhagudi **Ḓivhaipfi kha nyimele**
9 na 10	**Milingo ya mafheloni a Ṅwaha**			
MUSHUMO WA U LINGA HA FOMAḼA KHA THEMO YA 4				
Mushumo wa 10: Milingo ya mafheloni a Ṅwaha				
Bammbiri ya 1: Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo, Ḽithereṱsha na U ṅwala Bammbiri ya 2: *Oraḽa *Maraga dza ṅwaha woṯhe dza Oraḽa dzo itwaho kha U amba, U thetshelesa na U vhala. Maraga dza u fhedzisela dzi tea u katela mushumo wa u amba ho lugiselwaho hu si ho fhasi ha muthihi, mushumo muthihi wa u thetshelesa na muthihi wa u vhalela nṯha ho lugiselwaho.				

KHETHEKANYO YA 4 U LINGA KHA LUAMBO LWA U ENGEDZA LWA VHUVHILI

4.1 MARANGAPHANḐA

U linga ndi maiitele o pulaniwaho a bvelaho phanḓa a u ḓivha, u kuvhanganya na u ṱalutshedzela mafhungo nga ha kushumele kwa vhagudi. Zwi dzhia maga maṋa: u bveledza na u kuvhanganya vhuṱanzi ha vhukoni; u ṱalusa vhuṱanzi; u rekhoda mawanwa na u shumisa mafhungo aya u pfesesa na u thusa kha mveledziso ya mugudi u itela u khwinisa maitele a u guda na u funza.

U linga hu tea u katela maitele oṱhe mavhili ane a vha a fomaḽa (U linga Vhagudi) na a si a fomaḽa (U linga ha Vhugudi). Kha nzulele dzoṱhe idzi mbili vhagudi vha tea u vhigelwa mishumo yavho murahu tshifhinga tshoṱhe u khwaṱhisedza tshenzhemo ya u guda

U linga zwikili zwo fhambanaho zwa luambo zwi so ngo vhonwa sa nyito i re thungo lini, hone sa nyito nthihi yo vanganaho. Ngauralo, rubriki dza u linga dzi tea u livhanywa na zwikili zwo fhambanaho zwa luambo kha mushumo wo ṋewaho.

4.2 U LINGA HA ḐUVHA ḽIṅWE NA ḽIṅWE KANA HU SI HA FOMAḼA

U linga ha u guda hu na ndivho ya u kuvhanganya mafhungo tshifhinga tshoṱhe nga ha vhukoni ha vhagudi vhune vhu nga kona u shumiswa u khwinisa u guda havho.

U linga hu si ha fomaḽa ndi mushumo wa ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe wa u lavhelesa mvelaphanḓa ya vhagudi. Izwi zwi itwa nga u lavhelesa, nyambedzano, tsumbedzo dza phurakhithikhala, khoniferentsi dza vhadededzi na vhagudi, u ṱangana hu si ha fomaḽa kiḽasini, nz. U linga hu si ha fomaḽa hu nga leluwa u fana na u ima u isa phanḓa na u funza nga tshifhinga tsha ngudo a lavhelesa kushumele kwa vhagudi kana u amba na vhagudi uri u guda hu khou bvela hani phanḓa. U linga vhukoni ha luambo hu ḓo vha nga tshivhumbeo tsha u lavhelesa, mishumo ya u ṅwala, nyito dza oraḽa na u ṋekedza, thesithe dza u tou ṅwala, u vhalela nṱha na zwiṅwe zwivhumbeo zwa u linga. U linga hu si ha fomaḽa hu tea u shumiswa u ṋekedza muvhigo kha vhagudi na u thusa kha kupulanele kwa u funza, fhedzi a zwi tei u rekhodiwa. Zwi so ngo vhonala zwo fhambana na u nyito dza u guda dzi iteaho kiḽasini. Vhagudi kana vhadededzi vha nga koreka iyi mishumo ya u linga.

U ḓilinga na u linga mugudi-ngae zwi dzhenisa vhagudi kha u linga. Izwi ndi zwa ndeme sa izwi zwi tshi tendela vhagudi u guda na u vhuisa mihumbulo nga ha kushumele kwavho. Mvelelo dza mishumo ya u linga i si ya fomaḽa dza ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe a dzi rekhodiwi lwa fomaḽa nga nnḓa ha musi arali mudededzi a tshi ṱoḓa u ita nga u ralo. Mvelelo dza mishumo ya u linga i si ya fomaḽa dza ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe a dzi shumiswi/dzhielwi nṱha kha ndivho dza u phasisa na kha u wana ṱhanziela.

4.3 U LINGA HA FOMAḼA

Mishumo yoṱhe ya u linga ine ya ita mbekanyamushumo ya fomaḽa ya u linga ya ṅwaha i dzhiiwa sa u Linga ha Fomaḽa. Mishumo ya u linga ha fomaḽa i korekiwa na u rekhodiwa lwa fomaḽa nga mudededzi ndivho i ya uri mugudi a bvele phanḓa. Mishumo yoṱhe ya u Linga ha Fomaḽa i tea u modarethiwa ndivho i ya u itelavhuṱanzi ha uri mushumo u kha maimo o teaho na uri zwitandadi zwo teaho zwi khou tevhelwa.

U linga ha fomaḽa hu thusa vhadededzi kha u ṱhaṱhuvha ha sistemiki u itela u vhona uri vhagudi vha khou bvela hani phanḓa kha gireidi na thero yeneyo. Tsumbo dza u linga ha fomaḽa dzi katela thesite, milingo, mishumo ya u tou itwa, phurojekiti, mukumedzo wa oraḽa, u ita nga u sumbedza (tsumbo, sa u dovha u anetshela tshiṱori, u vhambedza), u edzisela (u tamba ḓirama/fiḽimu), maanea, u dzhenelela kha mishumo ya oraḽa (i ngaho sa mu fhindulano, khaseledzo, nyambedzano), mishumo ya u ṅwala

(i ngaho sa u ḓadza bammbiri ḽa u shumela, u ṅwala pharagirafu kana dziṅwe tshaka dza zwibveledzwa), nz. Musi u ita ndugiselo ya mishumo ya u linga ya fomaḽa hu tshi nga ḓi itwa nnḓa ha kiḽass, mushumo wa u fhedza u tea u itwa kha nyimele i laulwaho ngomu kilasini

Mishumo ya u linga ya fomaḽa i vhumba tshipiḓa tsha Mbekanyamushumo ya u Linga ya ṅwaha woṱhe ya gireidi iṅwe na iṅwe na theroiṅwe na iṅwe.

Thebuḽu i tevhelaho i ṋea ṱhoḓea dza u linga dza Luambo lwa u Engedzedza lwa Vhuvhili:

Thebuḽu ya 1: Gireidi ya 7 – 9

U INGA HA FOMAḼA		
VHUKATI HA ṄWAHA	**MILINGO YA MAFHELELONI A ṄWAHA**	
40%	**60%**	
U linga ha Tshifhinga tshoṱhe ha Tshikoloni (LTT) –	**Mabammbiri a Milingo ya mafheleloni a ṅwaha**	
40%	**35%**	**25%**
Thesite 2 Mishumo ya6 Mulingo 1 (vhukati ha ṅwaha)	Milingo ya u tou ṅwalwa Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo, zwibveledzwa zwa vhusiki/ vhudavhidzani na ḽitheretsha (awara 1½)	Mishumo ya u Linga ya Oraḽa: Tholokanyonḓivho ya u thetshelesa U amba ho lugiselwaho U vhalela nṱha ho lugiselwaho Mishumo ya oraḽa yo itwaho vhukati ha ṅwaha i vhumba u lingwa ha ngomu tshikoloni ha mafheloni a ṅwaha.

Tshaka dza u linga dzo shumiswaho dzi tea u elana na miṅwaha na vhuimo ha nyaluwo zwa vhagudi. Dizaini ya mishumo iyi i tea u angaredza magudiswa a thero ya dovha ya katela mishumo yo fhambanaho yo dizainelwaho u swikelela ndivho dza thero.

U linga ha fomaḽa hu tea dzhenisa maimo a kuhumbulele na kupfesesele (khoginitivi) na vhukoni ha vhagudi sa zwe zwa sumbedziswa zwone afho fhasi:

Thebuḽu ya 2

VHUIMO HA KHOGINITIVI	NYITO	PHESEN-THEDZHI YA MUSHUMO
Mbudziso dza phindulo dzi re khagala **(Litheraḽa)** **(Vhuimo ha 1)** **U dzudzanyulula** **(Vhuimo ha 2)**	Mbudziso dzi shumaho na mafhungo o tou bviselwaho khagala kha tshibveledzwa. • U bula zwithu, vhathu, fhethu/ • U ḓivha vhathu • U ita mutevhe wa mbuno • U ṱalusa fhethu, muthu • Ndi nnyi ……? • Muthu o ita mini …..? • Ndi nga mini muthu ……? • Zwo itea lini …..? • Zwo itea ngafhi ……? Mbudziso dzi ṱoḓaho u dzudzanywa ha madfhungo e a tou bulwa zwi khagala kha tshibveledzwa. • U bula mihumbulo mihulwane • U ḓivha muthu/vhathu …… • U ṱalutshedza zwae zwa itea ……. • U ṱalusa nyimele/vhupo/vhathu…..	Vhuimo ha 1 na 2: 80%
U ṱhaṱhuvha **(Vhuimo ha 3)**	Mbudziso idzi dzi shuma na u dzhia tsheo zwi tshi elana na vhuḓi na ndeme ya tshithu. Izwi zwi katela u dzhia tsheo zwi tshi elana na ngoho, u fusha, shumisea, u tevhelelea mbuno, u farea, u lunzhedzana. Na zwithu zwi ngaho u funea na u ṱanganedzea ha tsheo dzo dzhiiwaho zwi tshi elana na vhuḓi ha mikhwa. • U a tendelana naa na kutshilele kwa mubvumbedzwa/tshitatamennde? • Maime/matshilele/nyito zwa mubvumbedzwa zwi a tendisea? U ṋea vhungani ha phindulo yau. • U ita tsenguluso-tsatsaladzo ya kutshilele kwa mubvumbedzwa. • U nanga maipfi ane a ṱalusa mvumbo ya mubvumedzwa khwiṋe …	Vhuimo ha 3: 20%

4.4 MBEKANYAMUSHUMO YA U LINGA

Mbekanyamushumo ya u linga i dizainiwa u itela u phaḓaladza mishumo ya u linga ha fomaḽa kha thero dzoṱhe tshikoloni kha themo yoṱhe.

4.4.1 Nyangaredzo ya ṱhoḓea

Thebuḽu dzi tevhelaho dzi ṋea nyangaredzo dza ṱhoḓea dza Mbekanyamushumo dza u Linga dza themo iṅwe na iṅwe dza Nyambo dza u Engedza dza u Thoma:

Thebuḽu ya 4.1: Gireidi ya 7 – 9

MBEKANYAMUSHUMO YA U LINGA				
GIREIDI	**LTT NGA THEMO**			**MILINGO YA MAFHELE-LONI A ṄWAHA**
7 - 9	Themo ya 1: Thesite ya u ṅwala ya 1 + Mishumo 2	**Themo ya 2:** Mishumo 2 + Mulingo wa vhukati ha ṅwaha 1	**Themo ya 3:** Thesite ya u ṅwala 1 + Mishumo 2	**Themo ya 4:** Mulingo wa ngomu tshikoloni wa mafheleloni a ṅwaha1
Gireidi	**Tshivhumbeo tsha mabammbiri a Milingo**			
7 - 9		Bammbiri ḽa 1 Luambo kha Nyimele - tholokanyoṋḓivho, Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo, Ḽitheretsha na u ṅwala		1 Mulingo wa ngomu tshikoloni wa mafheleloni a ṅwaha u vha na mabammbiri 2: Bammbiri ḽa 1: Oraḽa Bammbiri ḽa 2: Luambo kha nyimele - tholokanyoṋḓivho, Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo, Ḽitheretsha na u ṅwala
Gireidi dza 7- 9 Maraga dza Themo (Themo dza 1 – 3): Themo iṅwe na iṅwe, u ṱanganya maraga dzi so ngo itwaho tshithu na ṱhanganyelo zwa iswa kha % u itela maraga dza themo. Maraga dza u phasisa: U ṱanganya maraga dzi so ngo itwaho tshithu na ṱhanganyelo zwa mishumo ya LTT i bvaho kha Themo ya 1 u ya kha Themo ya 3 dza iswa kha 40%, U isa maraga dza oraḽa (Bammbiri ḽa 1) kha 25% U isa Bammbiri ḽa 2 kha 35%				

Thebuḽu ya 4.2: Gireidi ya 7-9

MBEKANYAMUSHUMO YA U LINGA		
Miishumo ya Linga ya Fomaḽa kha hemo ya 1		
Mushumo wa 1	**Mushumo wa 2**	**Mushumo wa 3**
Oraḽa: Tholokanyonḓivho ya u Thetshelesa /u amba ho lugiselwaho/ U vhalela nṱha ho lugiselwah	**U ṅwala:** Vhusiki Pharagirafu dza(Nganetshelo/Mbuletshedzo)/ tshibveledzwa tsha vhudavhidzani (Tshipfufhi kana tshilapfu)	**Thesite ya 1:** Tholokanyonḓivho na Kushumisele na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo
Mishumo ya u Linga ya Fomaḽa Themo ya 2		
Mushumo wa 4	**Mushumo wa 5**	**Mushumo wa 6**
Oraḽa: Tholokanyonḓivho ya u thetshelesa/u amba ho lugiselwaho/ U vhalela nṱha ho lusiselwaho	**Ḽihteretsha:** Mbudziso dzi re na phindulo pfufhi	**Milingo ya vhukati ha ṅwaha:** Luambo kha nyimele – tholokanyonḓivhho, Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo, Ḽitheretsha na u ṅwala
Mishumo ya u Linga ya Fomaḽa Themo ya 3		
Mushumo wa 7	**Mushumo wa 8**	**Mushumo wa 9:**
Oraḽa: Tholokanyonḓivho ya u thetshelesa /u amba ho lugiselwaho/ U vhalela nṱha ho lusiselwaho	**U ṅwala:** Vhusiki Pharagirafu dza(Nganetshelo/Mbuletshedzo)/ tshibveledzwa tsha vhudavhidzanil (Tshipfufhi kana tshilapfu)	**Thesite ya 2:** Tholokanyonḓivho na Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo KANA Ḽitheretsha: Mbudziso pfufhi
Mishumo ya u Linga ya Fomaḽa kha Themo ya 4		
Mushumo wa 10		
Milingo ya mafheleloni a ṅwaha: Bammbiri ḽa 1: *Oraḽa Bammbiri ḽar 2: Luambo kha nyimele - tholokanyonḓivho, Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumele kwa Luambo,Ḽitheretsha na U ṅwala		

***Oraḽa**: Vhagudi vha tea u ita mushumo wa u amba ho lugiselwaho muthihi, mushumo wa u thetshelesa muthihi na mushumo wa u vhalela nṱha ho lugiselwaho muthihi kha ṅwaha

Kha hu dzhielwe nzhele:

Thesite kha Mbekanyamushumo ya u Linga i so ngo itwa ngazwitesite zwinzhi zwiṱuku. Thesite iṅwe na iṅwe i tea u katela magudiswa manzhi vhukuma nahone i tea u sethiwa u bva kha minethe ya 30 – 60 ya dovha ya bvisela khagala vhuimo ha khoginithivi ho fhambanaho sa zwe ya vhetsheliswa zwone u itela mulingo.

4.4.2 Milingo: Gireidi ya 7 – 9

Fomethe ya Bammbiri ḽa Mulingo ḽa 1

BAMMBIRI	KHETHEKANYO	TIME
Luambo kha nyimele, ḽithetretsha na u ṅwala	A: Tholokanyoṋḓivho (Zwibveledzwa zwo fhambanaho zwi nga ḓi shumiswa hu tshi katelwa zwibveledzwa zwa u vhonwa na zwa girafiki)	**Gireidi 7 - 9** **Awara 1½**
	B: Luambo • Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo (maipfi na mafhungo) zwi tea u lingwa kha nyimele hu tshi shumiswa zwibveledzwa zwo fhambanaho. .	
	C. ḽitheretsha Tshiṅwe na tshiṅwe tsha zwi tevhelaho: Tshirendo/nganeapfufhi/nganea ṱhukhu/ḓirama ṱhukhu (Mbudziso pfufhi)	
	D: U ṅwala Vhusiki (Pharagirafu dza Nganetshelo/Mbuletshedzo/vhudavhidzani (Zwibveledzwa zwilapfu kana zwipfufhi)	

Magudiswa a teaho u itwa

U linga hu kwama magudiswa sa zwe a vheiswa zwone kha ḽiṅwalo iḽi. Nga nṱhani ha nyaluwo ya magudiswa zwi tshi ya nga dzigireidi, magudiswa na zwikili u bva kha Gireidi ya 7 – 9 zwi ḓo lingiwa kha bammbiri ṅwaha muṅwe na muṅwe.

Mishumo ya Oraḽa ya u Linga: Bammbiri ḽa 2

Mishumo ya Oraḽa ye ye itwa vhukati ha ṅwaho i vhumba u linga ha ngomu tshikoloni ha mafheleloni a ṅwaha. Zwidodombedzwa zwamishumo ya oraḽa, zwine zwa tea u itwa vhukati ha ṅwaha, ndi zwi tevhelaho:

BAMMBIRI ḼA 2	ZWIDODOMBEDZWA
Oraḽa	*Oraḽa i ḓo sethiwa ngomu tshikoloni, ya lingiwa na u moḓareithiwa ngomu tshikoloni. • **U vhala** **U vhalela nṱha ho lugiselwaho** **U linga:** *U pfesesa tshibveledzwa, u pfukisela ṱhalutshedzo, kushumisele kwa maipfi, mubulo wa maipfi u re wone* • **U amba:** ***U amba ho lugiselwaho*** ***U linga:** U pulaniwaa na u dzudzanywa ha tshibveledzwa, thounu, zwikili zwa u amba na u nekedza, zwishumiswa zwa u thetsheleswa, luambo kwalwo* • **U thetshelesa** ***Tholokanyoṋḓivho ya u thetshelesa*** ***U linga**: U thetshelesa u itela u pfesesa na u wana mafhungo*

***Oraḽa:** Maraga dza ṅwaha dza Oraḽa dzo kuvhanganywaho dzi tshi bva kha u amba, u thetshelesa

na u vhala. Maraga dza u fhedzisela dzi tea u katela mushumo wa u amba ho lugiselwaho muthihi, mushumo wa u thetshelesa muthihi, mushumo wa u vhalela nṱha ho lugiselwaho muthihi.

Mishumo ye ya shumiswa kha u linga ha fomaḽa i a rekhodiwa nahone i shumiswa kha sumbedza arali mugudi a tshi ḓo fhirela phanḓa kana u phasela kha gireidi i tevhelaho.

Mudededzi u fanela u pulana na u isa Mbekanyamushumo ya u Linga ya fomaḽa ya ṅwaha kha Thimu ya Ndangulo ya Tshikolo (TNT) mathomoni a ṅwaha wa tshikolo. Izwi zwi ḓo thusa kha u ita Pulane ya u Linga ya ṅwaha kha gireidi iṅwe na iṅwe. Pulane ya u linga ya tshikolo i tea u ṉewa vhagudi na vhabebi kha vhege ya u thoma ya themo ya u thoma.

4.5 U REKHODA NA U VHIGA

U rekhoda ndi maitele ane mudededzi a ṅwala vhuimo ha vhukoni ha mugudi kha mushumo wa u linga wo tiwaho. Hu sumbedza vhukoni ha mugudi kha u swikelela nḓivho sa zwe zwa randelwa kha Kharikhulamu na Tshitatamennde tsha Phoḽisi tsha U linga. Rekhodo ya vhukoni ha mugudi i tea u ṉea vhuṱanzi ha nyaluwo ya u pfesesa ya mugudi kha gireidi na u lugela u aluwa kana u fhirela kha gireidi i tevhelaho. Rekhodo ya vhukoni ha mugudi i tea u shumiswa u khwaṱhisedza mvelaphanḓa yo itwaho nga mudededzi na mugudi kha maitele a u funza na u guda.

U vhiga ndi maitele a u amba vhukoni ha mugudi kha mugudi, vhabebi, tshikolo na vhaṅwe vhafaramikovhe. Vhukoni ha mugudi vhu nga vhigwa nga nḓila nnzhi dzo fhambanho. Izwi zwi dzhenisa garaṱa dza mivhigo, miṱangano ya vhabebi, maḓuvha a u dalela zwikolo, khoniferentsi dza vhabebi na vhadededzi, u foinela, marifhi, bambiri ḽa mafhungo a kiḽasi kana tshikolo, nz. Vhadededzi vha gireidi dzoṯhe vha vhiga nga phesenthedzhi u ya nga thero. Vhuimo ha sumbe ha vhukoni ho ṯaluswa kha thero iṅwe na iṅwe i re kha mutevhe wa Gireidi ya Ṯ-12. Vhuimo ha tswikelelo na bennde dza phesenthedzhi dza hone zwo sumbedzwa kha thebuḽu i re afho fhasi.

KHOUDU NA PHESENTHEDZHI DZA U REKHODA NA U VHIGA

KHOUDU YA U KALA	ṮHALUSO YA VHUKONI	PHESENTHEDZHI
7	Vhuswikeleli ha ṉaledzi	80 – 100
6	Vhuswikeleli ha nṱhesa	70 – 79
5	Vhuswikeleli ha nṱha	60 – 69
4	Vhuswikeleli hu fushaho	50 – 59
3	Vhuswikeleli ho linganelaho	40 – 49
2	Vhuswikeleli ho linganelahonyana	30 – 39
1	U sa swikelela	0 – 29

Vhadededzi vha ḓo rekhoda maraga dzone u ya nga mishumo kha bambiri ḽa u rekhodela; vha vhiga phesenthedzhi u ya nga thero kha garaṱa ya u vhiga ya mugudi.

4.6 U MODAREITHIWA HA U LINGA

U modereitha zwi amba maitele a u vhona uri mishumo ya u linga ndi yavhuḓi, ndi ya ndeme na u fulufhelea. U modereitha zwi tea u itwa kha vhuimo ha tshikoloni, tshiṱirikini, vunḓuni na kha vhuimo ha lushaka. Maitele a u modereitha o anganyelaho na o teaho a tea u itwa u itela uri mushumo u vhe wa vhuimo ha nṱha kha thero dzoṱhe. Izwi zwi tea u itwa lu si ho fhasi ha luthihi nga themo.

4.6.1 U linga ha Fomaḽa

- Thesite na milingo zwa Gireidi ya 7 na 8 zwi lingwa na u modareithiwa ngomu tshikoloni. Mueletshedzi wa thero/muofisiri o tholwaho wa tshiṱiriki/vunḓu vha tea u modareitha ssmbula ya mishumo iyi nga tshifhinga tsha musi o dalela tshikolo u itela vhona arali mishumo yo itwaho i ya maimo a nṱha na u sedza arali ho vha na modaresheni ya ngomu tshikoloni.
- Thesite na milingo zwa Gireidi ya 9 zwi tea u modareithiwa kha tshiṱiriki na kha vunḓu. Maitele aya a ḓo langiwa nga Muhasho wa Pfunzo wa Vunḓu.
- Mueletshedzi wa thero/muofisiri wa vunḓu na tshiṱiriki o tholwaho u tea u modareitha sambula ya mabammbiri a thesite na mulingo phanḓa ha musi a tshi ṅwaliwa nga vhagudi u itela u pima maimo azwo. .

4.6.2 Mishumo ya u linga ya Oraḽa

- **Gireidi ya 7 - 9**: Mushumo wa oraḽa muṅwe na muṅwe une wa ḓo shumiswa sa tshipiḓa tsha Mbekanyamushumo ya u Linga u fanela u ṋekedzwa ṯhoho ya muhasho kana Ṯhoho ya thero uri u modareithiwe musi vhagudi vha sa athu u lingedza u fhindula. Vhadededzi vha ḓo konaha u linga mushumo wa u linga wa oraḽa.

  Mueletshedzi wa thero kana modareitha wa vunḓu o ṋeiwaho maanḓa u tea u modareitha sambula dza mishumo ya u linga ya oraḽa tshifhinga tsha musi o dalela tshikolo u itela u vhona maimo a mishumo na u sedza uri modaresheni ya ngomu tshikoloni yo itiwa naa.

  Modareitha o rumelwaho nga Muhasho wa Pfunzo ya Mutheo u fanela u modareitha miashumo ya u linga ya oraḽa ya Gireidi ya 9.

4.7 NYANGAREDZO

Ḽiṅwalo ḽi ḽi tea u vhalwa kathihi na:

4.7.1 The *National policy pertaining to the programme and promotion requirements of the National Curriculum Statement, Grades R – 12*; na

4.7.2 The *National Protocol for Assessment Grades R – 12.*

GUḽOZARI

a ṱanganedzaho mafhungo- --- ndi muvhali, muthetshelesi kana muṱaleli wa zwibveledzwa

akhironimi ---- pfufhifhadzo i buleaho sa tshikevha (tshikhriste, kereke, vhagudi)

aḽitheresheni - --- U ita ndovhololo ya themba dzi fanaho, kanzhi dza mathomoni

anaḽodzhi — u wana zwi fanaho kha zwithu zwo ḓoweleaho u vhonala zwi sa fani

animesheni - ndi thekiniki ine ha shumiswa zwifanyiso zwo imaho zwi ṋeaho muhumbulo wa u ri zwi khou tshimbila

cliché ---- fhungo kana muhumbulo we wa shumiseswa nga nḓila yo kalulaho lune wa xedza ṱhalutshedzo (sa lushaka lwa musengavhadzimu (*rainbow nation*))

figara dza muambo ---- maipfi kana mafurase a shumiswaho nga nḓila yo dzumbamaho u itela u pfumisa luambo sa ḽifanisi, ḽiedzamuthu, ḽimethafore

foniki - vhushaka ha mibvumo na kupeleṱele. Foniki i shumiswa kha u vhala na u ṅwala.

fonimi ---- ndi mibvumo yo fhambanaho ya luambo (“tala” na “pala” ndi fonimi dza tshivenḓa)

fonto --- muelo kana lushaka lwa maipfi o shumiswaho hu tshi thaiphiwa

u tamba (*foregrounding*) — ipfi iḽi ḽi tshi shumiswa kha luambo lwa ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽi tshi amba u vhewa ha mubvumbedzwa

homonimi ---- ipfi ḽi fanaho mubvumo na tshivhumbeo na ḽiṅwe hone ḽi tshi amba zwi sa faniho naḽo (tsumbo, o “fula” ḽinngo na ḽiṱo ḽawe ḽi khou “fula”)

khanganyiso (***ambiguity***) --- ṱhalutshedzo mbili dzi ḓiswaho nga kushumisele kwa ipfi

kharikhatsha ---- u ola mubvumbedzwa nga u tou ṅwala kana u tou edzisela ngeno nyito yazwo yo kalula

khepisheni ---- ṱhoho ya athikili, tshifanyiso na tshinepe, n.z

khuḓano --- khakhathi i re hone vhukati ha vhaanewa kana vhukati ha vhathu na vhulombo ho vha livhaho

kuhumbulele kwa vhusiki ---- maitele a u humbula nga ha mihumbulo kana nyimele nga nḓila ya vhusiki na nḓila i so ngo ḓoweleaho hu na muhumbulo wa u ṱoḓou zwi pfesesa khwine na u ḓidzhenisa khazwo nga nḓila ntswa nahone ya u khwaṱhisa

kuimele ---- nḓila ine muthu a ima ngayo kana u ḓihwala ngayo musi a tshi amba

ḽiedzamuthu --- afha ndi hune zwiito zwa muthu zwa fanyiswa na zwa tshithu tshi sa tshili

ḽifanyisi --- u vhambedza zwithu nga u shumisa maipfi ane a fanyisa tshithu na tshiṅwe, *o hula sa nḓou.*

ḽimethafore ---- ndi musi hu tshi shumiswa tshiṅwe tshithu u amba nga ha tshiṅwe tshine tsha vha na zwi fanaho natsho

Ḽimudi — ipfi ḽi shumiswaho kha u sumbedza zwine mubvumbedzwa a vha zwone kana nyanyuwo kha zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwa u ṅwala. Ḽi sumbedza zwine mubvumbedzwa a ḓipfisa zwone kana tshiimo tsha muhumbulo wawe. Ḽimudi ḽi dovha ḽa amba fhethuvhupo hu bveledzwaho nga thusedzi dza u vhona, mubvumo, vidio na zwiṅwe-vho

Ḽinakisedzi ---- u amba zwithu zwine zwa nga vhaisa nga nḓila ya u zwi nakisa

Ḽiṉaṉedzi --- u pima zwithu nga nḓila yo fhiraho mpimo

Ḽiṅwalo ḽa girafiki/zwifanyiso (*graphic text*) – ḽiṅwalo ḽine mafhungo a ṉekedzwa nga u tou vhona (sa kha diagiramu, girafu, n.z.)

Ḽishandi ---- ndi ipfi ḽine ḽa shanda zwo ambiwaho nga maipfi a u thoma. Nga iṅwe nḓila maipfi kana mutaladzi wa vhuvhili, u shanda zwo ambwaho nga mutaladzi wa u thoma

Ḽiṱanganyi --- ipfi ḽi shumiswaho u ṱanganya mataVhi a mafhungo kha mutaladzi

luambo lu nyanyulaho ---- luambo lu karusaho zwipfi zwihulwane

luambo lwa hayani (kha hu sedzwe na luambo lwa u engedza) - luambo lune vhagudi vha lu guda nga u lu shumisa hayani kana kha tshitshavha. Nyambo dzi fhiraho luthihi dzi nga kha ḓi shumiswa nga nḓila hei, zwi amba uri vhagudi vha nga kha ḓi vha na nyambo dza hayani dzi fhiraho luthihi.

luambo lwa u engedza ---- luambo lu gudiwaho lu tshi engedza lwa hayani

luambo lwa u fhuredzela ---- ndi luambo lune kanzhi lwa shumiswa kha u fhuredzela

luambo-tavhi ----- ndi luambo lu shumiswaho nga vhathu vha muvhundu muthihi. Lu fhambana na lune lwa wela kha tshigwada tshithihi nalwo nga maipfi, tshivhumbeo na kubulele

lushaka lwa tshishumiswa tsha ḽitheretsha --- lushaka lune tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tsha ḽitheretsha tsha wela khalwo

luvhengela mbiluni---u sa kona u konḓelela kana u dzula wo ṉea khaṱhulo kha muthu, tshigwada, muhumbulo kana tshiitisi. U sa konḓelela kana u ṱavhanya u fhelelela mbilu muthu zwi tshi bva kha uri wo ḓi dzula wo mu fara nga mbilu

maaravhi --- maipfi ane a shumiswa kha u aravha kana u ḓidzhenisa kha zwithu

mafhambanyi ---- maipfi a re na ṱhalutshedzo dzi hanedzanaho

maimo a u linga ---- ndi luambo, ndivho, zwikili na vhuḓi zwine mugudi a tea u zwi sumbedza mafheloni a gireidi.

maipfi mavhumbwa ---- maipfi o vhumbwaho a tshi bva kha maṅwe kana kha midzi

maipfi o ḓoweleaho (*sight words*) – maipfi ane muvhali a a ḓivha nga u tou vhona.

tshibveledzwa a u pfukisela --- lushaka lwa zwi ṅwaliwaho zwi fanaho na marifhi, minetse, ripoto, garaṱa, maambiwa)

maṱhakheni ----- tshipiḓa tshi takadzesaho kana tsha ndeme tsha nganetshelo tshi anzelaho u ḓa magumoni.

maṱhakhe-shandwa ---- musi zwo lavhhumbula ho zwa nṱhesa zwa ndeme kana zwi takadzaho zwi so ngo tsha swikhumbula kana zwi shushaho zwa puloto ya zwibveledzwa zwo dzhenhumbula nga zwa madakalo kana mafhungo o bvaho kha muṱoḓo wa puloto kana zwiwo zwi si na mushumo.

mapa wa muhumbulo---- ndi girafu i imelaho thero kana ṱhoho ine maipfi na mihumbulo mihulwane zwa vha zwo dzudzanywa nga nḓila ya girafu

milayo –---- maitele o tendelwaho kana milayo ine ya shumiswa kha luambo

miswaswo (***anecdotes***) --- u anetshelwa ha zwiwo zwipfufhi hu na ndivho ya u mvumvusa kana u bvisela khagala mubvumbedzwa.

moudu/nḓila—ndi ngona, maitele ane ngawo mulaedza wa nga pfukiselwa ngayo kha vhathu. Hu na moudu yo fhambanaho ya vhudavhidzani, moudu wa u ṅwala, u amba, u vhona(u katela nyolo). Mafhungo a nga shandukiswa u bva kha moudu uno u ya kha uḽa, sa u shandukisa mulaedza u bva kha nyolo u ya kha phara

muhoyo ---- ndi tshitatamennde kana nyimele ine khayo muhumbulo muhulwane wa vha wo fhambana na zwine zwa khou ṱoḓou ambiwa

muhoyo wa ḓirama ---- afha ndi musi vhaṱaleli vha tshi ḓivha zwinzhi nga ha mubvumbedzwa, zwi tshi katela na zwine zwa ḓo bvelela khae ngeno ene muṋe a sa zwi ḓivhi

muṅwalo wa u pomba (*cursive writing*) – u ṅwala hu sa ṱhukhuwi hune maḽeḓere a ṅwalwa tshanḓa tshi so ngo takulwa

mutaladzi wa u thoma nganetshelo ---- ndi u anetshela kana tshiṱori kana zwiimeleli zwa zwiwo. Zwiwo zwe a humbula uri zwi vhe zwone zwa u vula tswinga

mutevhetsindo ---- mibvumo i re na vhushaka hone i na ṱhalutshedzo dzi sa fani kha vhurendi)

nḓivho ya mibvumo (*phonological awareness*) – vhukoni ha u ṱalusa mibvumo ya luambo sa yo fhambanaho na ṱhalutshedzo

ndunzhe-ndunzhe –--- mihumbulo mihulwane i re na vhushaka yo ṱumekanaho. Phara i vha na ndunzhe-ndunzhe musi mitaladzi yoṱhe yo ṱumekana nga nḓila i tevhekanaho nahone i tshi sumbedza vhuthihi.

nganetshelo ---- u anetshelwa ha zwiwo nga nḓila i tevhekanaho hu tshi khou shumiswa maitele a u tou amba kana u ṅwala

nyedziselo ya zwiitwana (*caricuture*) ----musi mubvumbedzwa a tshi edzisela zwiito zwa muṅwe nga nḓila yo kalulaho a na muhumbulo wa u seisa vhathu kana u mvumvusa

nyimele --- tshibveledzwa tshi shumiswa kana u ṱanganedziwa tshi kha nyimele yeneyo

nyolo --- zwibveledzwa zwa vhutsila ha u ola

onomatopia—u shumiswa ha maipfi nga nḓila ine a bvisela mibvumo ya zwithu khagala

oxymoron – ndi u ṱanganelana ha mishumo yo imelaho zwo fhambanaho zwo itwa nga khole u ri hu bvelele zwi ṱoḓwaho. Kanzhi zwi itiswa nga u shumisa ḽiḓadzisi ḽi tshi khou ṱalula dzina ḽi ambaho zwo fhambanaho

pfanywa ---- ipfi ḽine ḽa vha na ṱhalutshedzo i fanaho kana i ṱoḓaho u fana na ya ḽiṅwe tsumbo, vheula - palula .

pfufhifhadzo - tshitatamennde tsha muhumbulo tsha u khauledza ipfi

phambana –---- u sedza nḓila ine zwithu zwa fhambana ngayo

phani ---- u tamba nga maipfi ane a fana kana u elana kha mibvumo

pharanomi ---- maipfi kha luambo ane a vha na vhushaka nge a vha a tshi bva kha mudzi muthihi

phoḽisemi ---- maipfi a fanaho tshivhumbeo a fhambana ṱhalutshedzo ngeno a tshi sumbedza vhushaka

puloto ---- ndi pulane ya zwibveledzwa nga maanḓa kha ḓirama kana nganea.

puloto ṱhukhu ---- ndi nyito i thusanaho na nyito i bvelelaho kha puloto khulwane ya ḓirama kana nganea.

raimi (*rhyme*) – maipfi kana mutaladzi kha tshirendo i no fhela nga mibvumo i no fana hu tshi dzheniswa na pfalandoṱhe (*tsumbo,* ine. dzine. vhane)

raimi (*rime*) – tshipiḓa tsha silabulu u bva kha pfalandoṱhe ya u thoma u ya phanḓa (*tsumbo,* m-**apa**), tshine tsha konou raima.

raimi/pfanapheleledzo ---- maipfi kana mitaladzi kha vhurendi zwi fhelaho nga mibvumo mithihi zwi tshi katela na pfala-ndoṱhe.

sinthekisi –---- nḓila ine maipfi a vhekanywa ngayo musi a tshi vhumba zwivhumbeo zwi hulwane zwa girama

ṱhanganedzo nga vhoṱhe ---- mulayo une wa ita uri pfunzo i swikelelwe nga vhoṱhe khathihi na vhaholefhali

ṱhanganyiso (*blends, blending*) – tshipiḓa tsha foniki hune vhagudi vha guda u ṱanganyisa maḽeḓere mavhili kana mararu u bveledza mubvumo (*tsumbo,* ‘fr*’* kha ‘Afrika*’*)

u rangelapfalandoṱhe (*onset*) – tshipiḓa tsha silabulu tsho rangelaho pfalandoṱhe ya u thoma (*tsumbo,* **m** –apa)

theo (*appropriacy*)- -- arali luambo lwo tea lu vha lu tshi pfi lwo tea zwi tshi elana na vhupo vhune lwa khou shumiswa khaho

thero ---- muhumbulo muhulwane kha mushumo wa zwibveledzwa

thoni/khalo ---- thoni i bvisela nyanyuwo zwibveledzwani

Ṱhumanyo --- u ṱumanywa ha mafhungo kana dziphara hu tshi khou shumiswa malungekanyi zwi fanaho na maṱanganyi, masala na U ita ndovhololo.

tshifanyiso tsha muhumbulo ----- maipfi ane musi o shumiswa a ḓisa tshiṅwe tshifanyiso mihumbuloni yashu

tshiga ---- ndi tshithu tshine tsha imela tshiṅwe kha zwibveledzwa tsumbo, luvholela lu imela zwi vhavhaho.

tshigoḓo ---- ṱhalutshedzo dzo dzumbamaho kune kwa bula zwo fhambanaho na zwine zwa khou pfiwa hu u itela u pfisa muṅwe vhuṱungu kana u ita muṅwe tshiḓahela.

u dzhia sia (u sedza sia ḽithihi) ---- nḓowelo ya u funa tshithu tshithihi zwi itisaho u ri muthu a sa ṋee khaṱhulo yo teaho

u linga (*assessment*) – u wana mafhungo nga ha kushumele kwa mugudiswa nga nḓila ya fomaḽa kana i si ya fomaḽa

u linga ha muteo (*baseline assessment*) – u linga ha mathomoni ha u ṱoḓou ḓivha zwine vhagudiswa vha zwi ḓivha

u linga ha u bvela phanḓa(*continuous assessment*) – u linga zwine zwa vha tshipiḓa tsha u funza na u bveledza vhagudi nga vhukwamani vhu sa gumi

u ṅwala na tshigwada (*guided writing*) – u ṅwala hune ha vha hone nga murahu ha musi mudededzi o thoma a ṋea pfunzo nga ha zwipiḓa zwa kuṅwalele sa, tshivhumbeo, kushumisele kwa zwiga zwa u vhala, girama kana kuṅwalele.

u simuwa ha vhuṅwali (*emergent literacy/ growing literacy knowledge*) – zwi amba uri vhagudi vha vha na nḓivho ya maipfi o ganḓiswaho. Vhagudi vha vhona khanḓiso vha konou ḓivha ndivho yadzo, vha guda nga ha bugu na zwiṱori nga u vhalelwa nga vhaaluwa na vhagudi vhahulwane. Vha lingedza u ṅwala madzina avho nga u shumisa mihumbulo yavho sa vha konaho u vhala bugu, zwa vha ita uri vha takuwe siani ḽa vhuṅwali.

u vhala na vhagudi (*shared reading*) – nyito ine mudededzi a vhala na vhagudi kiḽasini. Mudededzi u vhala na kilasi yoṱhe. Hu nga shumiswa ḽiṅwalo ḽihulwane kana bugu khulu u itela uri mugudi muṅwe na muṅwe a kone u vhona zwine zwa khou vhaliwa.

u vhala na tshigwada (*guided reading*) – u vhala ha mudededzi na tshigwada tshine tsha vha tsho vhumbwa zwo sedza vhukoni. Mudededzi u dededza vhagudi vha tshigwada itsho sa murangaphanḓa.

u vhambedza --- u linga hu u ṱoḓou vhona uri zwithu zwi fana ngafhi

vhuḓivhi ha nyambo nnzhi vhu engedzwaho ---musi muthu a tshi guda luambo (kana nyambo) a tshi khou engedza lwawe lwa hayani. Holu luambo a lu khou dzhia vhudzulo ha luambo lwawe lwa hayani, hone lu tou gudwa nalwo. Kha mbekanyamushumo ya pfunzo yo engedza vhugudi ha nyambo mbili; luambo lwa u thoma lu dzula lwo ralo na u tikedziwa, hone luambo lwa u guda ngalwo lu funzwa nalwo. Musi luambo lwa u funza lu tshi vho ṱoḓou dzhia vhuimo ha luambo lwa u thoma lwa mugudi zwi vhidzwa upfi thuso ya vhuḓivhi ha nyambo mbili

vhuḓi (***aesthetic***)- --- zwi kwamaho lunako kana u takalela lunako

vhuḓivhi-nyengedzo ha nyambo nnzhi (*additive multilingualism*) - u guda dziṅwe nyambo nga nṱha ha luambo lwa hayani

zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwi tshilaho --- zwibveledzwa zwine zwa shumiswa kha ḽifhasi ḽa vhukuma, sa magazini na dzigurannḓa.

zwiko zwa mafhungo zwinzhi---Ṱhanganelo ya moudu nnzhi dzine dza nga katela zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwo ṅwalwaho, thusedzi dza u vhona, mubvumo, vidio na zwiṅwe-vho.

zwiko----hu wanalaho mafhungo kana zwithu